

VERITATIS IMAGO

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik online

www.veritatisimago.hu

2021/2.

VERITATIS IMAGO

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik online, negyedévente

2021/2.

www.veritatisimago.hu

Főszerkesztő

Dr. Fodor Ferenc

Szerkesztőbizottsági elnök

Dr. Nagy Imre

Vezető szerkesztő

Medgyesi Konstantin

Szerkesztőségvezető

Hegedűs Anita

Tematikus szerkesztők

Bíró-Balogh Tamás

Forgó Géza

Mód László

Nátyi Róbert

Pópity Dániel

Tóth Benedek

Tóth István

Varga András

Varga Sándor

Vukov Anikó Veronika

Technikai szerkesztő

Czukor Péter

A tanulmányok lektorai

Forgó Géza

Hegedűs Anita

Mód László

Tóth István

Vörös Gabriella

Logóterv

Magyar Milán

Szerkesztőség

Móra Ferenc Múzeum

Szeged, Roosevelttér 1-3.

E-mail cím: info@veritatisimago.hu

Telefonszám: +36 62 549 040

Kiadja

Móra Ferenc Múzeum (Szeged, Roosevelttér 1-3.)

Felelős kiadó

Fogas Ottó igazgató

TARTALOMJEGYZÉK

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

FELLETÁR ZSOLT: *A szegedi gyáripár differenciált ágazati fejlődése a kiegyezést követő évtizedben* 1

JANZSÓ KÁROLY: *Adalékok az 1921-ben egyetemi várossá váló Szeged történetéhez a napilapok és a visszaemlékezések tükrében – Erdélyi László Gyula és Márki Sándor hagyatéka alapján* 18

RÉGÉSZET

WALTER DOROTTYA: *Főzőfazekak és bográcsok, avagy Nagymágocs–Paptanya késő szarmata kori lassúkorongolt, kavicsos–csillámos kerámiaanyagának elemzése* 31

NÉPRAJZ

GÁBOR NAGY: *Generations of the Dani shepherd family* 61

MÚZEUMPEDAGÓGIA

ANIKÓ KOVÁCS-KRASSÓI - KATA SZILÁGYI: *The possibilities of the interpretation of the personal life and the professional career of Ferenc Móra in non-formal learning outside public education* 73

A szegedi gyáripár differenciált ágazati fejlődése a kiegyezést követő évtizedben

Felletár Zsolt *

* Ipartörténeti kutató

Kulcsszavak

ipartörténet
helytörténet
kiegyezés

industrial history
local history
compromise

Absztrakt

Az 1860-as évtizedben bekövetkezett politikai konszolidáció, majd a kiegyezés létrejötte indikátor-ként hatott a gyáripár fejlődésére, a külföldi befektetők magyarországi megjelenésére. Szegeden is hasonló folyamatok indultak be, azonban ez differenciáltan érintette az egyes ágazatokat. Az 1869-es kis válság, az 1873-as tőzsdekrach, majd az évtized végén bekövetkezett árvíz tovább tarkította a szegedi ágazatok, azon belül a gyárak pénzügyi helyzetét.

Jelen tanulmány célja az 1870-es évtizedben Szeged gyáripárát alkotó ágazatok és vállalatok számbavétele, differenciált fejlődési útjuk bemutatása az 1879-es évvel bezárólag. Elemzésre kerül emellett az is, hogy a kiegyezés gazdaságélénkítő hatása milyen mértékben hatott a lokális gyáripár egészére.

Először a gyár fogalmának tisztázása szükséges, követve a 19. század második felében uralkodó nomenklatúrát és szakmai elvárásokat. Ennek megfelelően a tanulmány során gyárnak tekintjük mindazokat az iparszerűen működő, szolgáltató,¹ termelő és/vagy feldolgozó tevékenységet végző vállalkozói egységeket, melyeknél az alkalmazotti létszám eléri a 20 főt, valamint gép-berendezéseit vagy azok egy részét gőzgép hajtja meg. Ez utóbbi feltételt figyelmen kívül hagytam azon vállalkozások esetében, melyek technológiája ebben az időszakban még nem igényelt gőzgépet, vagy iparágában nem a gőzgép alkalmazása jelentette a technológia fejlődését.² Ezen kritériumoknak 1871-ben Szegeden 12 vállalkozás felelt meg 7 iparági besorolással (2. táblázat).

Az 1860/1870-es évtized történései

Szeged gyáripárának alakulására az 1860/1870-es évtizedben a következő politikai és gazdasági események hatottak.³

Az 1860-as évek elején már érzékelhető, 1867-től kiteljesedő politikai-gazdasági konszolidációs folyamatnak köszönhetően a külföldi tőkepenzesek befektetési hajlandósága érezhetően nőtt, a tőkeexport célpiacai között a Monarchián belüli Magyarország egyre nagyobb figyelmet kapott. A befektetések jelentős része azonban nem hosszú távra, valós gazdasági tevékenységet végző vállalkozások alapítására irányult, hanem árfolyamnyereség elérését biztosító tőzsdei fantomcégek rövid/középhosszú távon történő értékesítésére. Az 1869-es kis válság volt az első intő jel arra vonatkozóan, hogy a spekulációs cégalapítások irányvonala hosszabb távon nem tartható fenn. A „Gründerzeit” végül elvezetett az 1873-as bécsi tőzsdekrachhoz, mely tovagyűrűzve megrengette a pesti tőzsdét is, visszavonulásra kényszerítve számos külföldi pénzügyi befektetőt a magyarországi gazdasági

élet szinte minden területéről. A depresszió, a mezőgazdaságot és a malomipart kivéve, egészen az évtized végéig elhúzódott, nem kímélve a reálszféra, sem pedig a pénzügyi szektor szereplőit.

A gabonavertikumot (gazdálkodók-malomipar-gabona/lisztkereskedők) érintő 1869-1872-es válság Budapesten és vidéken egyaránt szedte áldozatait, azonban az évtized felétől az ágazat ismét fejlődésnek indult, és nem sokkal később a magyar malomipar már ismét a virágkorát élte. Az ágazat fellendüléséhez, a dél-alföldi malomipar és gabonakereskedelem fejlődéséhez számottevően hozzájárult az 1877-1878-as orosz-török háború, amely háborús konjunktúrát generált.

Több jelentős jogszabályi változás történt az évtized során, melyek közül az 1872. évi (VIII. törvénycikk) Ipartörvényt emelem ki. Ennek 83.§-a végérvényesen elrendelte a még fennálló céhek e törvény életbe lépésétől számított három hónapon belüli megszűnését, ami gyakorlatilag egyet jelentett azzal, hogy a szabad ipargyakorlás alanyi joggá vált.

Az évtizeden végighúzódnó kolera járvány során, csak az 1872/1873-as csúcst vizsgálva, Magyarországon közel egymillióan betegedtek meg, a halálos áldozatok száma pedig meghaladta a négyszáznyolcvanezer főt (Mádai, 1983: 27). Az érintett területeken a pandémia közvetett hatása a lokális gazdaságokban is érződött: a lakosság fogyasztása drasztikusan csökkent, a beruházások prolongálódtak, és a fertőzés terjedésének megelőzése érdekében – az állami beavatkozás eredményeként – az export/import tevékenység is csökkent.

Az 1876-os év üdítő színfoltja volt Szeged ipartörténetének: a város ebben az évben rendezte meg a Magyar Országos Ipar-, Termény- és Állatkiállítást, melyen 16 iparágban a vidéki városok mellett Szeged összesen 393 kiállítóval képviseltette magát (Gelléri, 1877: 252).

A '70-es évtizedet végül a tragikus kimenetelű szegedi nagy árvíz zárta, melynek következtében a lakosság ingó-ingatlanjai mellett a vállalkozások vagyontárgyai is komoly mértékben károsodtak.

Iparágak Szegeden a kiegyezés után – kiindulópont

Szeged húzóágazatai – faipar, malomipar, szeszipar – a mezőgazdasági és erdészeti termékek feldolgozására jöttek létre, bár kétségtelen, hogy az alapanyagok jelentős hányadát⁴ nem helyben termelték meg. Ez a megállapítás fokozottan helytálló a faipar esetében, ahol az elsődleges fafeldolgozás alapanyagát, a farönköket Máramarosból a Tiszán, illetve Észak-Erdélyből a Maroson keresztül szállították Szegedre. Így ezen iparágak nem jöttek volna létre, ha Szeged nem rendelkezik kedvező földrajzi adottságokkal – a város jól hajózható, illetve időszakosan jól hajózható folyók találkozásánál fekszik (Felletár-Segesváry, 2013). Szeged jelentősebb gyárait és üzemeit a '70-es évtized első felében az 1. számú térkép mutatja be.

A gyáripari méretet elérő (gőz)malomipar Szegeden már a neoabszolutizmus korában létrejött, szereplői a kiegyezésig nem változtak. Ludwig Jordan cseh gyáriparos fiaival megalakította a Jordán és fiai közkereseti társaságot, mely 1866-ban – vélhetően Ludwig Jordan halála miatt – Jordan testvérekre változott. Ugyanígy a második gőzmalmot is „külföldi tőke szülte”, azonban ennél – Szegedi Export Gőzmalom és Vízművek Részvénytársaság – a tulajdonosi kör nem szakmai befektetőkből, hanem osztrák tőkepénzesekből állt. Az 1869-ben kieleződő gabonaválság mindkét cég sorsát megpecsételte: a Jordan testvérek 1869-ben beszüntette tevékenységét, majd a társaságot 1870-ben törölték a Pesti kir. váltótörvényszéken. A társaság felszámolásával a malmot 13 évre üzemen kívül helyezték, amikor új tulajdonos kezelésébe került. A Szegedi Export Gőzmalom és Vízművek Rt. az 1869-es évet 118.693 forint veszteséggel zárta, és mivel a hiányzó tőke áthidalására tett kötvény-kibocsátási kísérlet kudarcba fulladt, a tulajdonosok a cég felszámolásáról döntöttek (Felletár, 2021).

A szesziparon belül a szeszgyártás alapjainak megteremtése visszanyúlik a reformkorba, amikor Karl Kilian bécsi kereskedő 1839-ben Alsóvároson felépítette a gőzerőre alapozott, 20-30 fő alkalmazottat foglalkoztató szeszgyárát. A gyár tíz évet sem élt meg az alapító (közvetett) irányítása mellett, és a következő tulajdonosok/bérlők sem tudták felvirágoztatni. Az időben másodikként (1840) induló szeszgyárat a '60-as évektől a Temesvárról elszármazott Reiner Mór likőr- és rosogliógyáros működtette Felsővároson, az 1869-ben bekövetkezett csődjéig. Ezt követően az ipartelep megvételére újonnan alapítottak társaságot, Szegedi gyártelep részvénytársaság néven, melynek létrejöttében kulcsszerepet játszott Kohen I. Izidor, a Szegedről elszármazott kereskedő-bankár és befektetési tanácsadó, a „Gründerzeit” pesti emblematikus figurája (Kövér, 2002).

Közreműködésének köszönhetően jelent meg a társaságban az osztrák banktőke, miután a bécsi Allgemeine Agrarbank 20%-os részesedést szerzett a társaságban. Ezzel a Szegedi gyártelep részvénytársaság, mint részben külföldi tőkével működő vegyesvállalat 1869-ben elsőként jött létre – a Szegedi légszuszulátási társulat és a Szegedi első géptéglagyár Rt. mellett – a városban. A vállalat fő tevékenységét a szeszgyártás alkotta, melyet két üzletág egészített ki: a Máramarosból és Észak-Erdélyből érkező farönkök elsődleges feldolgozása, illetve a szeszgyártás melléktermékére – szeszmoslák – alapozott marhahízalás. A cég az 1869-1872-es időszakot évről évre növekvő nyereséggel és ambiciózus beruházások megvalósításával zárta, mely így kellő optimizmussal töltötte el a részvényeseket a gyár jövőjét illetően.

Más, gyári méretet elérő szeszgyár Szegeden nem létezett, ugyanakkor kisüzemi keretek között ekkor már működött Pick Mór likörgyártó műhelye, illetve 1871-től Patzauer Miksa rum- és likőrüzeme. Vállalkozásaik azonban ekkor még nem érték el a gyári fejlettségi szintet (Felletár, 2019).

A több mesterséget egyesítő szegedi faiparon belül gyári méretet a termelési-feldolgozási folyamat kiindulási pontján lévő, malomiparhoz és szeszgyárhoz képest kisebb tőkeigényű elsődleges fafeldolgozás érte el. Köztük elsőként a már említett Szegedi gyártelep részvénytársaság jött létre, majd azt követve 1870-ben kezdte meg működését Újszegeden a kecskeméti származású Löwy Sámuel és a szegedi Pap István fakereskedő által alapított gőzfűrészgyár. Bár a '70-es évek nem a nagy volumenű építkezések és látványos városfejlődés időszaka volt, monopol helyzete miatt mindkét vállalkozás tevékenysége nyereséget eredményt termelt. A külföldi tőke jelenléte (Szegedi gyártelep) az ágazatban csak átmeneti jellegű volt, a következő évtizedekben az iparágat kizárólag magyar érdekeltségek – családi vállalkozások, személyegyesítő társasági formák – működtették, ezért a részvénytársasági forma a 19. században nem terjedt el.

A vegyipart Szegeden négy iparág képviselte: légszuszulátás, keményítőgyártás, gyufagyártás, valamint spódium (csonthamu, vagy más néven égetett csont) előállítás. Egy kivételtől eltekintve – légszuszulátás – a '70-es évek elején helyi erők és Szegedre települt magyar vállalkozások működtették e gyárakat.

Miután Ludwig August Riedinger bajor vállalkozó 1863-ban harmincéves koncessziós jogot kapott a városvezetéstől helyi légszuszulátás megvalósításához, 1865-ben beindította utcai világítási szolgáltatását. Három évvel később a Rothschild-csoport érdekeltségébe tartozó Magyar Általános Hitelbank érdekkörébe került a gyár, melyre 1869-ben megalapították a Szegedi légszuszulátási részvénytársaságot (Tajti, 2019). Hasonló folyamat zajlott le ugyanezen időszakban Debrecenben és Aradon, illetve vélhetően több mint ötven másik európai nagyvárosban, így a koncessziós joggal biztosított szolgáltatás joga előbb-utóbb a legtöbb megvalósítási helyen banki érdekeltségekhez vándorolt.

A rókusi spódiumgyárat 1864-től tíz éven keresztül Steiner Bernát és Cohner Miksa üzemeltette, amikor Cohner tulajdoni hányadát Steiner Bernát kivásárolta (Sürgöny, 1864; Budapesti Közlöny, 1874). Az égetett csontot magyarországi cukorgyárak vásárolták meg a cukor tisztításához, melyek így kellő jövedelmet biztosítottak a csonthamu gyárnak. A tömegtermék távolabbi vevők részére történő szállítását az időközben kiépült vasútvonal nagyban segítette.

Felbátorodva az ország több városában működő keményítőgyárak kezdeti sikerein, az üzemi méretű keményítőgyártás alapjait 1868-ban Lausevits-Stojkovits kereskedőpáros rakta le a Móra városrészben, cégüket azonban csak 1870-ben jegyeztették be (Szegedi Híradó, 1868; Budapest Főváros Levéltára). Az előállított keményítőt keményítőgyárak, fonodák, festőgyárak, gyógyszeripari cégek és a lakosság körében értékesítették, nemritkán kiegészítő termék forgalmazásával – szőlőcukor, szörp, liszt, maláta, moslák – párosítva alaptevékenységüket, biztosítva ezzel a nyereséges gazdálkodást (Magyar Ipar, 1884). A Stojkovits-féle gyár azonban működése kezdetétől fogva veszteséges volt, és a folyamatosan terjedő bűz miatti lakossági feljelentések tovább nehezítették fennmaradását.

Szegeden gyufagyártással többen próbálkoztak, azonban hosszabb távon fennmaradni csak Neubauer Józsefnek sikerült, aki gyártelepét Csongrádról költöztette át a felsővárosi Sóház (ma: Sóhordó) utcába. 1867-ben munkaegészségügyi hiányosságokra hivatkozva ugyan bezáratták mind a három – Csikos Imre, Todesco Manó, Neubauer József – szegedi gyufagyárat, azonban a szabálytalanságok megszüntetését követően a Neubauer gyufagyár ismét beindította termelését és virágkorát élte (Magyar Ipar, 1884; Szegedi Híradó, 1867).

A városi építkezések pangása ellenére építőanyag-gyártásra közel egy időben két társaság is létrejött Szegeden.

A helyi kereskedők által alapított Szegedi téglagyár társulat részvénytársasági alapszabályait az illetékes minisztérium 1869. augusztus 4-én hagyta jóvá. Konkurensa, a Szegedi első géptéglagyár részvénytársaság alakuló közgyűlését 1869. május 30-án tartották, melyen egyben bejelentették az alapszabályok minisztérium általi engedélyezését is (Budapesti Közlöny, 1869; Szegedi Híradó, 1869). Ez utóbbi társaságban a részvénytársaság legjelentősebb tulajdonosaként az Angol-Magyar Bank tűnt fel, melynek pesti érdekeltsége is volt az építőiparban (Kövér, 1984). Az angol-osztrák-magyar részvényesek által várva várt konjunktúra, építkezési boom azonban még egy évtizedet váratott magára Szegeden. Emiatt a szűk megrendelői piac már középtávon túl kicsinek bizonyult két társaság számára.

A gépipart gyári szinten Eichinger Károly céhrendszerből kinőtt, mezőgazdasági célokat szolgáló rostagyára és vasöntődéje képviselte, melyek közül utóbbi tevékenységét 1869-ben hívta életre (MNL CSML Szeged, 1868).

Végül, de nem utolsó sorban szükséges megemlíteni a szegedi textilipart, melyhez a kiegyezést követő években két vállalkozás sorolható. Az évtizedek óta sikerrel működő, id. Felmayer Antal által irányított felsővárosi festőgyár kinőve a manufaktúra kereteit, az 1868-tól gőzgépet alkalmazott és alkalmazotti létszáma közelített a 100 főhöz (Gelléri, 1887; Reizner, 1900). Sikerének folytatását a családon belül támadt erős konkurencia, illetve az alapító váratlan halála szakította meg.

A céhrendszer kötöttségéből felszabadult Bakay Nándor az apjától átvett kötélverő műhelyt a hatéves külföldi tanulmányútján látottak alapján technikailag felfejlesztette, termelését megsokszorozó mechanikai kötélverő üzemmé alakította át 1872-re. Ez azonban – gőzerő alkalmazása hányában – még nem teljesítette a gyári kritériumokat. A gyártott termékei iránt folyamatosan növekvő kereslet azonban előre vetítette vállalkozása további, hatalmas léptékű fejlődését (Szilágyi-Káposztás, 1976).

Tulajdonos változások és cégsorsok – árvíz előtt

Az 1869-ben kirobbant válság, amely a gabonakereskedőket és a malomipar szereplőit egyaránt sújtotta, már az indulás évében mindkét szegedi malmos vállalkozást bedöntötte. A cseh Jordán testvérek tevékenységüket befejezve kivonultak Magyarországról, gőzmalmuk pedig 1883-ig gazdátlanul állt, amikor Ligeti (Löwy) Sámuel megvásárolta az üzemen kívül álló, árvízről lepusztult malmot. Az osztrák tőkepezések tulajdonában álló kiviteli gőzmalom ezzel szemben nem sokáig maradt működtető nélkül. 1871-ben árverésen az osztrák állampolgárságú, morva gyökerű Back fivérek⁵ vásárolták meg (1. kép) és nem sokkal később üzembe is helyezték (Felletár, é.n.). A gőzmalmok száma 1873-ban eggyel szaporodott, amikor az újszegedi Löwy Sámuel és társa gőzfűrészgárukat gőzmalommal bővítette (Bátyai, 2001: 205). Ezt követően érdemi változás a szegedi malomiparban az évtized során már nem történt (2. kép).

A szeszgyártásban és az elsődleges feldolgozásban is érdekelt Szegedi gyártelep részvénytársaság a hozzáfűzött reményeket nem váltotta be. Működésének első három teljes gazdasági évében egy alkalommal állapítottak meg osztalékot, de később annak kifizetését is prolongálták külső gazdasági körülményekkel magyarázva. A magas árfolyamban és osztalékban érdekelt Allgemeine Agrarbank, ekkor már Unionbank, ezért a kilépés lehetőségét kereste a tulajdonosi körből, melyre azonban 1879-ig várnia kellett. Ernst Back osztrák gyáros és földbirtokos, aki egyébként a szegedi kiviteli gőzmalom résztulajdonosa is volt, ekkor a Szegedi gyártelep részvénytársaság részvényeinek taktikai felvásárlásába kezdett. Back sikere borítékolható volt, mivel a társaság az árvíz után meggyengült, forráshiánya tovább nőtt, így a korábbi időszakhoz képest gyakorlatilag nullára csökkent a valószínűsége az osztalék kifizetésének a következő években, ezért messze a részvény névértéke alatt jutott az értékpapírokhoz. Ilyen feltételek mellett vásárolta ki Ernst Back az Union Bank még megmaradt 400 db 200 forint névértékű részvényét 30 forint/db vételáron. (Szegedi Híradó, 1879.11.13.) Az évtized második felében a vállalat jövedelmezősége tovább csökkent, ezért a közgyűlés mindössze egy alkalommal szavazott meg osztalékfizetést. Ezek a gazdasági eredmények még nem a szeszipari ágazatot általánosan sújtó közgazdasági helyzetet mutatták, hiszen az csak a '80-as években következett be, és más szeszipari cégek – pl. Temesvári szeszégető és finomító rt., Gschwindt-féle szeszgyár rt. – évről évre 10%-ot meghaladó osztalékot fizettek évente (Felletár, 2017).

A vegyiparban egy vállalatnál következett be tulajdonosváltás. 1877-ben Breier Miksa Neubauer Józseftől megvásárolta gyufagyárát. Mivel a gyufagyártás jól jövedelmezett, az értékesítést nem pénzügyi kényszerhelyzet váltotta ki. Az 1909-ben elhunyt Neubauer József esetleges korai betegségéről sincs információnk, így a tulajdonosváltás valódi oka jelenleg nem ismert. Breier irányítása alatt a gyufagyár termelési volumene tovább fejlődött, virágzásának azonban az 1879-es árvíz idő előtt véget vetett (Oltvai, 1958: 2.; Bányai, 1983).

Az építőanyag-gyártásban érdekelt Angol-Magyar Bank hiába várta a Szegedi első géptéglagyár rt. tevékenységének felfutását, ezáltal árfolyamának emelkedését, ez az építkezések elmaradása miatt még további nyolc évig váratott magára. Forgalmi bankként már 2-3 éves távlatban housse-ra spekulált, azaz árfolyam emelkedést prognosztizált és árfolyamnyereséget kívánt realizálni, ami nem következett be, ezért megvált részvényeitől. Kilépése a tulajdonosi körből – magas tulajdoni hányada miatt – egyet jelentett a cég felszámolásával. 1872. május 20-ára az igazgatóság rendkívüli közgyűlést (3. kép) hívott össze, melynek egyetlen témája a társaság feloszlása volt. Ezzel párhuzamosan a Szegedi téglagyár társulat megvásárolta a géptéglagyár telephelyét, továbbra is bízva az építkezések jövőbeni felfutásában (Szegedi Híradó, 1872).

Bakay Nándor mechanikai kötélgyárának forgalma a gazdaság élénkülése és terméke ismertségének növekedése következtében az 1870-es évek második felére óriásit fejlődött. Ez megteremtette a pénzügyi feltételét – vélhetően hitelfelvétel mellett – az addig kézi erőre alapozott üzem minőségi ugrást eredményező fejlesztésének. 1877-ben mechanikai kötélgyárába gőzerővel működő szövő- és fonógépeket hozatott Angliából, melyek teljesítménye mennyiségben és minőségben is messze felülmúlták a korábbi technológiát. Emellett tömegtermelésük révén alacsonyabb fajlagos önköltségen dolgoztak, így a kedvezőbb értékesítési ár eredményeként a szegedi gyár képes volt egyes textilipari importtermékek kiszorítására Magyarországról. (4. kép) Így lett a Bakay-féle mechanikai kötélverő üzemből az országhatárokon túl is elismert műtani fonó- és szövőgyár (Szegedi Híradó, 1877).

Az évized közepére 20-30 főt foglalkoztató Eichinger-féle vasöntöde és rostagyár üzleti sikereit először Eichinger Károly 1878-ban bekövetkezett halála, majd később az 1879-es árvíz okozta veszteség kényszerítette leszálló ágba, végül a kegyelemdőfést a '80/90-es évtizeden végighúzó gabonadekonjunktúra adta meg (Kápolnai, 1991).

Több ismert és jól prosperáló családi vállalkozás és személyegyesítő⁶ társaság működött az évtizedben Szegeden, melyek ugyan nem érték el a gyári szintet, mégis röviden érdemes említést tenni róluk (3. táblázat).

A szeszesitalgyártásban kiemelkedett Pick Mór és konkurensa, Patzauer Miksa rum- és likőrüzeme. Mivel üzemeik már a kész szeszt dolgozták fel, így tevékenységük gőzgépet nem igényelt. Patzauer Miksa termékei a következő évtizedben az ország számos városában ismertté váltak, köztük a likőripari vállalatok fellegvárának számító Budapesten (Felletár, 2019).

A Pálfy testvérek – János és Balázs – céhrendszerből kinőtt, több évtizede fennálló családi vállalkozása gépműhelyt és vasöntödét üzemeltetett, valamint gőzerőre alapozott saját paprikamalommal őrlött, melynek kapcsán cs. és kir. beszállítói minősítést nyert. A paprikafeldolgozás hatékonyabbá tételére kidolgozott kétféle újításukból – paprika hengerlése, majd később a hasításos-szárításos eljárás – utóbbit szabadalmaztatták. A következő évtizedben a húzóágazatnak számító öntöde termékei már az országhatáron túlra is eljutottak (Tóth, 1999).

A felsővárosi Fodor-Kernveisz malom az egyedüli gőzmalom a '60-as évtizedben, amely magyar tőkéből valósult meg. Kisebb őrlőkapacitása miatt inkább csak vámörlest végezhetett, mint ahogy arról a sajtóból a nagyérdemű 1875-ben többször is értesülhetett (Szegedi Híradó, 1875).

Végül e rövid felsorolást a felsővárosi Lausevits-Stojkovits szalámiüzem zárja, mely az 1876-os szegedi iparkállításon díjnyertes szalámiját az elsők között exportálta román és szerb vidékekre. Működésének, gyári méretet elérő vállalattá fejlődésének az 1879-es árvíz vetett véget (Felletár, 2020).

Az 1879-es árvíz hatása a szegedi gyáriparra

Az 1879-ben bekövetkezett természeti katasztrófa, túl az áldozatokon és a lakosság megsemmisült

vagyontárgyain, az intézmények és vállalatok vagyonát is jelentősen károsította. Ennek ellenére, Kulinyi Zsigmond szerint az érintett vállalkozások között csekély volt a becsődölt és fizetéseképtelenné vált kereskedők és iparosok száma.

Az elszenvedett károk mértéke alapján a vállalkozásokat három jól elkülöníthető csoportba soroltam. Az első kategóriában azok találhatóak, melyeket elkerült az árvíz, így nem károsultak. Itt mindössze egy vállalkozás árválkodik, az újszegedi Löwy Sámuel és társa cég. A szerencse azonban hamar elpártolt mellőle; ipartelepének telke kisajátításra került, ami miatt jelentős többletköltséggel költözni kényszerült. Új helyen a gyárat ismét felépítették és 1882 februárjában megkezdte működését (Bátyai, 2001: 206).

A kategorizálás eredményeként második csoportba került vállalatok alkotják a gyárak és manufaktúrák többségét, melyek ipari ingatlanjai ugyan károsodtak, de nem semmisültek meg, így az árvíz visszavonulását követően a szükségessé vált javítási/felújítási munkákat elvégezve folytathatták tevékenységüket. Mivel a víz a legtöbb ipari területről július végéig nem húzódott vissza, legkorábban a nyár végén láttak hozzá a szükséges javítások elvégzéséhez, emiatt már csak az ősz folyamán kezdtek újra működni. A felújítások, a készletekben és gépekben okozott károk miatti pótlólagos beruházások, a 8-9 hónapos üzemszünet miatti bevételkiesés tetemes veszteséggel járt. Ha ehhez még hozzászámítjuk a cégek belföldi/külföldi vevőkörének elvesztése miatti veszteségeket, akkor kaphatunk teljes képet a vállalkozások által elszenvedett károk tényleges nagyságáról.

Bakay Nándor kötélgyárának épületében megközelítőleg 9 ezer forint kár képződött. Ezen felül további veszteségek keletkeztek a két évvel korábban újonnan importált gépparkban, valamint az alapanyag- és árukészletben. További komoly deficitet eredményezett termelésében a kisajátítás, mivel telkéből 24 öl szélességben 40 négyszögöl területet csatoltak el. Ez együtt járt a gyárépület Rácztemető utcai részének megbontásával, új infrastruktúra kialakításával, géppark költöztetéssel, új gyárépületi rész felépítésével, stb. Legfőbb kár abban érte Bakayt, hogy az így megrövidült telkén nem folytathatta egyik fő termékének – 80 öl hosszú tiszai és marosi hajóvontató halászkötelek – gyártását. Az újjáépítés, a gyár részben korszerűbb kenderfonó gépekkel történő felszerelése és a kötélgyár ismételt (1881) üzembe helyezése megközelítőleg 40 ezer forint bekerülési költséggel járt. Bakay a pénzügyi források előteremtését nagyobb részt a vállalati forgótőke rovására valósította meg, mely maradandóan megbontotta vállalata pénzügyi egyensúlyát. Ez végül kényszerhelyzetet szült, mely részvénytársaság alapításához, új társtulajdonosok részvényesi körbe történő bevonásához vezetett. A gyár tényleges irányítása így kicsúszott a kezéből (Szilágyi- Káposztás, 1976).

Szerencsésebb helyzetben volt a masszívan megépített légszeszgyár, mely annak ellenére, hogy négy hónapon keresztül három méter magasságig vízben állt, valós értékéhez képest csak kisebb mértékben károsodott. A kár így is meghaladta a 32 ezer forintot, az utcai gázvilágítás pedig a világítás infrastruktúráját ért károk következtében egy jó időre ellehetetlenült. Őszre a tönkrement lámpákat pótolták, a hálózatból a vizet kiszivattyúzták, a gyárat újraindították, így 248 nap üzemszünet után, 1879. november 14-én a szabályszerű utcai világítás ismét beindult (Bátyai, 2015).

A Szegedi gyártelep részvénytársaság igazgatósága már egy-két héttel a katasztrófa bekövetkezte előtt megtette azokat az intézkedéseket, melyek a bekövetkező árvíz okozta károk enyhítését hívták szolgálni: a hízómarhákat biztonságos helyre hajtották, a szesz készterméket vízmentes tárolókban helyezték el, de többet ők sem tehettek. A gyártelep március 12. és július 24. között vízben állt, ami miatt az ingatlanok és gépek jelentős károsodást szenvedtek. Július utolsó dekádjára a telep fűrészgyári része többé-kevésbé száraz területté vált. A gyár működése, ennek megfelelően szakaszosan indult be: augusztus első hetében elsőként a fűrészgyárat indították be, majd október elején a szeszgyár is megkezdte működését, igaz még csak egyharmad kapacitással. A teljes rekonstrukció ennek megfelelően szeptember végére fejeződött be. A szesztermelés novemberre érte el a megelőző időszak termelésének 50%-át, majd decembertől már teljes kapacitáskihasználtsággal működött. Az adatok összesítése alapján a gyár 1879-ben mindössze négy hónapot működött, ezért az elszenvedett árvízi veszteséggel⁷ együtt borítékolható volt az addigi legnagyobb összegű deficit a társaság életében. Két eltérő időpontban két különböző tartalmú és összegű üzleti eredmény is napvilágot látott az 1879-es időszokról. Az elsőt 1878. január 1-től 1879. augusztus 31-ig tartó időszakra készítették el, miután tételes leltározással felmérték az elszenvedett károkat, a működőképes gép/berendezés állományt, valamint kikalkulálták a felmerült többletköltségeket. Az eredmény-megállapítás alapja ennél a számításnál vélhetően azért 1878. január 01. és nem 1879. január 01., mert az 1878-as évről szóló közgyűlést 1879. március 18-ára

tervezték, amit „a víz elmosott”, így nem volt elfogadott vagyonmérleg és eredménykimutatás az 1878-as évről. Másrészt így látszatra kevésbé mutatott kedvezőtlen képet az 1879-es évről, amire nagy szükség volt az optimistának már egyáltalán nem mondható részvényesek megnyugtató végett. Az így meghatározott veszteség 89.567 forint volt, ami az egyébként több alkalommal „igen kreatívnak mutakozó könyvelés” miatt valójában meghaladta a 100 ezer forintot.⁸ Egyes helyi sajtóforrások még ennél is messzebb mentek: 170 ezer forint veszteségről tudósítottak. A másik eredménylevezetés szerint, melyet az 1880. március 13-i X. közgyűlésre összeállított igazgatói jelentés tartalmazott, az 1879. év négy-hónapos tényleges működése alatt 1.427 forint nyereséget realizált. Ezt úgy érték el, hogy az 1879. október 5-i IX. közgyűlésen határozatot hoztak a 89.567 forint veszteség kiemeléséről az eredmény-kimutatásból, amit a mérlegben külön tételként hoztak, időben elhatárolták, és a döntés értelmében öt év alatt „írták le” az adott évi nyereség terhére. Bár látszólag zseniális megoldásnak tűnt, a társaság likviditásán a „varázslás” sem segített, mivel a veszteséggel a Szegedi gyártelep elveszítette a könyv szerinti 500 ezer forint részvénytőkéje⁹ közel 20%-át (Szegedi Híradó, 1879-1880; Szegedi Napló, 1879-1880).

A harmadik csoportba soroltam azokat a vállalatokat, melyek ipari ingatlanját a víz megsemmisítette, ezért teljesen új gyárat kellett felépíteni az eredeti helyen vagy a város másik pontján. Ugyanakkor volt olyan vállalkozó is, aki végleg befejezte ipari tevékenységét.

Breier Miksa gyufagyára a katasztrófa bekövetkeztekor először kigyulladt, majd a víz a föld színével tette egyenlővé. Gyufagyártási tevékenységét átmenetileg Szolnokra helyezte át, ahol főképpen szalongyufái arattak nagy sikert (Szegedi Napló, 1879). A rekonstrukció első évében aztán ismét Szegeden, a Kertész (ma Bakay Nándor) utca 1.000 négyszögöles telkén Breier emeletes gyufagyár épített. Végül a tetemes költségek miatt pénzügyileg nehéz helyzetbe került Breier Miksa a gyárat Pálfi Lipótnak értékesítette (Alföldi Iparlap, 1887). A gyufagyár ettől kezdve Első szegedi vegytani gyufagyár Pálfi Lipót néven működött tovább (MNL CSML Szeged, Cégbírósági könyvek).

A Pálfi testvérek vasöntődéje is megsemmisült a március 12-i éjszakán, és mivel mindenféle segélyezési alapból ki lettek zárva, a Kálvária utcai teljes komplexumot megpróbálták (5. kép) értékesíteni (Szegedi Napló, 1880). Az iparteleptől végül – valószínűleg érdemi érdeklődő hiányában – nem váltak meg, és vállalkozásukat – műhely és vasöntőde, paprikamalom – a helyreállítást követően újraindították.

Pick Mór likőrüzeme az árvíz éjszakáján ugyanazt az utat járta be, mint a gyufagyár, azonban a teljes megsemmisülést már nem követte újjáépítés. Pick 1881 szeptemberében építési engedélyért folyamodott kétemeletes bérház építésére a Feketesas utcában. A felépült ház nyújtotta kényelmet, üzleti sikereit azonban már nem sokáig élvezhette; 72 éves korában, 1882. december 12-én hunyt el (MNL CSML Szeged, 1881; Szegedi Híradó, 1881).

A felsővárosi Lausevits-Stojkovits szalámiüzem épületét az ár elsodorta, azonban a rekonstrukció első évében Stojkovits Sándor ismét felépítette. Nem sokkal a feldolgozó indítása után a területet a város kisajátította, Stojkovits az új beruházáson így 24 ezer forint veszteséget könyvelt el. Ennek ellenére Stojkovits a szalámi gyártásban továbbra is jó kiugrási lehetőséget látott: 1882-ben a Laudon utcai (ma Mikszáth Kálmán) saját házában folytatta a húsfeldolgozást (Felletár, 2020).

A felsővárosi Fodor-Kernveisz gőzmalom sem bírta a víz terhelését, összeomlott. A cég fizetési kötelezettségének tevékenység és árbevétel hiányában nem tudott eleget tenni, ezért még 1879 májusában csődöt jelentett, amely 1879 decemberében zárult (Pesti Hírlap, 1879). A társaság időközben megszűnt, azonban a malmot a Fodor család újjáépítette, mely ismét megkezdte működését, de ekkor már Kernveisz Miklós nélkül (Központi Értesítő, 1879; Szegedi Napló, 1881). További kutatás igényel annak a kérdésnek megválaszolása, hogy miként sikerült a csődbe került Fodor családnak új pénzügyi forráshoz jutnia, melyből újra felépítette a gőzmalomot és működtette egészen Fodor József elhunytáig.

Steiner Bernát faanyagból épített spódiumgyára is összeomlott, azonban tulajdonosa ismét felhúzta az üzem épületét és továbbműködtette. A cukorgyárak technológia váltása, a növekvő konkurencia már csak egyre csökkenő üzleti eredményt tett lehetővé a Steiner-féle spódiumgyár számára. A csontégetési üzlet a '80-as években leáldozóban volt, amin a vállalkozásba később belépő Steiner családtagok sem tudtak érdemben változtatni.

Patzauer Miksa likőr- és rumkereskedéséhez a Kölcsey utcán bérelt házat, mely 1879-ben ugyan fennmaradt, de 1881-re az állaga oly mértékben romlott, hogy lebontották (Tóth, 2000). Ekkor Patzauer a Kölcsey u. 9. alatti telken – ma Kölcsey u. 11 – átmeneti jelleggel egy földszintes épületet húzott fel, ahol a vásárolt és saját maga által gyártott szeszesitalokat értékesítette (Felletár, 2019).

Az 1879-es árvizet követő tízéves rekonstrukció felpörgette a helyi gazdaságot, melynek első számú nyertesei a téglagyárak és téglágetők, valamint gőzfűrészgépek lettek, még ha a céges jelentésekben és beszámolóikban – pl. Szegedi gyártelep rt. 1880. évi jelentése – nem mindig ez olvasható. Az azonban vitathatatlan, hogy a nagy volumenű megrendeléseket sok esetben nem a helyi vállalatok kapták meg.

Összegzés – konklúzió

A kiegyezés utáni évtized első éve differenciált fejlődési stádiumban találta Szeged 7 iparágába sorolható, tizenkét gyáripari fejlettségű vállalatát, melyet 17 vállalkozás tanulmányozását követően választottam ki (2. sz. táblázat).

A húzóágazatok közül Szegeden legrégebben a gőzerőre alapozott szeszipar jött létre, mely a '30-as évek végén osztrák kereskedő, illetve a negyvenes évek közepén magyar főnemes befektetéseként született meg. A kiegyezést már csak ez utóbbi vállalat élte meg, több tulajdonosváltást követően, a kiegyezéskor éppen egy temesvári szeszgyáros működtetésében a Felsővároson. A folyamatosan fejlődő technika lekövetésének kényszere a tulajdonos részéről folyamatos pótlólagos ráfordítási igényt támasztott, így végül az erőltetett ütemű fejlesztések Reiner Mór vállalatát csődbe vitték. A hármas funkciójú, ezért magas tőkeigényű felsővárosi ipartelep működtetéséhez szükséges pénzügyi forrásokat már csak tőkeegyesítő részvénytársasági formában lehetett biztosítani. Így alakult meg 1869-ben Szegeden az elsők között külföldi tőkét is kezelő vegyesvállalat. A hármas tevékenységet átvett új részvénytársaság nehezen finanszírozható termelési-feldolgozási struktúrárt örökölt a múltból. Tőkeerejét mindvégig megosztotta, így megfelelő forgótőke hiányában egyik üzemágában sem volt képes kihasználni feldolgozó-kapacitását. Emiatt a virágkorát élő szesziparban azon kevesek egyike volt az országban, mely az első három év működés után már nem tudott megfelelő profitabilitást felmutatni, így a részvényesi elvárásoknak még középhosszú távon sem volt képes megfelelni. Helyzetét az árvízben elszenvedett veszteségek miatti tőkevesztés tovább nehezítette, nem túl távoli bukása tulajdonképpen prognosztizálható volt.

Időben második ágazatként az 1850-es évek végén a (gőz)malomipar alakult ki, majd egy évtizeddel megelőzve későbbi régiós vetélytársait, az aradi, temesvári és hódmezővásárhelyi gőzmalmokat. Nem a véletlennek köszönhető, hogy mindhárom gőzmalom¹⁰ indulása, illetve építésük kezdete 1857-hez kapcsolódik. Ekkorra valósult meg ugyanis a Temesvár-Szeged-Cegléd-Pest-Vác-Pozsony teljes vasútvonala, melyen a lisztet viszonylag rövid idő alatt Bécsbe szállíthatták, illetve 1858-ban a szegedi vasúti híd átadásával ez még egyszerűbbé és rugalmasabbá vált. A többi ágazathoz képest nagy eszközigényű, kereskedelmi őrlést végző helyi gőzmalomipar ekkor kétszereplős volt. A magas tőkeigény miatt mindkét társaságot külföldi befektető hozta létre; egyiket családi alapon szerveződő cseh malomipari tulajdonosok, a másikat osztrák tőkepénzesek. A beruházás magas tőkeigénye – ebben a termelési volumenben nem sokszereplős iparág – biztos pozíciót teremtett (volna) számukra, ami ötvözve az olcsó és kezdetben „korlátlan mennyiségben” rendelkezésre álló gabona lehetőségével, kiváló megtérüléssel kecsegtette a külföldi befektetőket. Az 1869-ben kirobbanó gabonaválság ezt a szinte egyedülálló lehetőséget szüntette meg mindkét vállalkozás esetében, melynek következményeként kivonultak Magyarországról. Mindkét működésen kívüli malom gazdára talált: 1871-ben osztrák szakmai befektetők az alsóvárosi, egy szegedi gyáriparos a '80-as években pedig a Jordán-féle malom üzemeltetését vette át. A malmok felújítását és ismételt üzembe helyezését követően mindkét vállalkozás maradéktalanul kihasználta a malomipar virágkorának még hátralévő időszakában rejlő üzleti lehetőségeket.

A faiparon belül az elsődleges fafeldolgozás, mint születőben lévő iparág gyári szereplőjét a '60-as évek végén Felsővároson a már említett hármas tevékenységű vegyesvállalat, és Újszegeden egy vagyonosodott dél-alföldi fakereskedők által alapított társaság képviselte. Helyi konkurencia hiányában, a gyér számú építkezés ellenére tevékenységük jól jövedelmezett. Az alacsony ágazati belépési korlát – viszonylag kisebb összegű tőkeigény, könnyű hozzáférés az alapanyaghoz – ellenére a '70-es években nem nőtt az iparági szereplők száma, így a

bennlévők életpálya ciklusuk újabb fejlődési szakaszba léphetett. Az árvizet követően életben maradt újszegedi cég, valamint az újonnan alakult faipari cégek a rekonstrukciónak köszönhetően üzleti tevékenységüket intenzív növekedési szakaszban folytathatták.

A négy iparágat számláló vegyiparban egyedül a légszuszgyártás jött létre külföldi szakmai befektető megjelenésével. A szolgáltatási tevékenység magas innovációs tartalma, és a 30 évre szóló koncessziós szerződés monopolhelyzetet teremtett alapítója és később a technológia átvevője részére egyaránt, így virágkorát élte az évtized során. Ugyanígy fejlődési szakaszban találjuk a gyufa- és spódiumgyárat, melyeket magyar vállalkozók működtettek viszonylag alacsony tőkelekötés mellett. A gyufát belföldre, az égetett csontot belföldre és külföldre egyaránt, döntően cukorgyárak részére értékesítették. A növekvő lakossági fogyasztás, illetve az évente feldolgozott cukorrépa növekvő mennyisége – a magyarországi cukorgyárak csökkenő száma ellenére – mindkét gyár sikerét garantálta a '70-es években. A vegyipari ágazatok közül egyedül a keményítőipar helyi képviselője vergődött, illetve szűnt meg az évtized második felében az egyre erősödő konkurencia nyomása, illetve a jövedelmező feldolgozás hiányának következtében.

Az építőanyag-gyártásban érdekelt vegyesvállalat és a helyi erőkből alakult részvénytársaság ellenkező irányú pályát futott be. 1872-ben a hozzáfűzött tulajdonosi reményeket be nem váltó társaságból az Angol-Magyar Bank kilépett, így az megszűnt, ezzel szemben a téglagyár társulat, felvásárolva a megszűnt téglagyár telephelyét, tovább vagyonosodott. Bár a '70-es évtizedet összességében az árvíz víz minimális nyereséggel zárta, intenzív fejlődését és virágkorát a rekonstrukció végül elhozta.

A textiliparba sorolható két vállalkozás a céhes rendszerből nőtte ki magát, majd a '70-es évtizedbe mindkettő családi vállalkozásként lépett be. A kékfestőgyár szépkorú tulajdonosa az 1868-as fejlesztést követően már nem tudta felvenni a harcot a családtagjaiból kikerült fehérvári és bécsi konkurenciával, vállalata hanyatló ágba került. Távozása felgyorsította e folyamatot, mely 1876-ban lezárult. Bakay Nándor céhes műhelyét először mechanikai kötélverőgyárrá, később gőzerőre alapozott mütani fonó- és szövőgyárrá fejlesztette, és ezzel intenzív növekedési szakaszba jutatta cégét, mely a '70-es évtizedben így virágkorát élte.

Hasonló utat járt be Eichinger Károly vasöntöde és rostagyára, még ha vállalkozása és annak üzletmenete számottevően kisebb nagyságrendet képviselt is. Eichinger 1878-as halálával az üzem fő mozgató rugója távozott, vállalkozása emiatt leszálló ágba került.

A kiegyezést megelőző évben – a korábban leírt kritériumoknak megfelelően – nyolc vállalkozás (1. táblázat) érte el a gyári fejlettségi színvonalat. Számuk öt év alatt 50%-kal bővült, azonban ebből tényleges új termelő/feldolgozó kapacitás mindössze négy esetben született,¹¹ a többi cégalakulás mögött már meglévő üzemek átvétele húzódott. (2. táblázat) Ha a cégek történetét időben tovább vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy az újonnan alapított négy gyárból tíz éven belül megszűnt kettő (keményítőgyár, géptéglagyár), illetve a régebben fennállók közül egy (kékfestőgyár). A kiegyezés 10. évfordulójáig így Szeged gyáripara mindössze kettő új gyárral gyarapodott, miközben az összesített darabszám a korábbi 8-ról szerény 9-re emelkedett. A felvázoltak alapján a kiegyezés gazdaságélénkítő hatása Szegeden nem a gyáripari szereplők számának növekedésén keresztül fogható meg, hanem a már meglévő gyárak tulajdonoscsereit – Back malom, kenderfonógyár, gyufagyár, stb. – követő technikai fejlődésén és üzleti szárnyalásán.

A születőben lévő szegedi gyáriparban 1867 előtt is megtalálható a külföldi tőke – bajor, cseh, osztrák – jelenléte szakmai és tőkepénzes befektetők személyében. A kiegyezést követően a külföldi befektetővel működő vállalatok száma háromról négyre nőtt, ami nem mondható relevánsnak, ellenben a befektetők típusában lényeges változás állt be. Magánszemély tőkepénzesek helyett forgalmi típusú pénzintézetek – Allgemeine Agrarbank, Magyar Általános Hitelbank (tulajdonosi hátterében a Rothschild-csoport), angol-osztrák tőke az Angol-Magyar Bank képviseletében – jelentek meg a gyáriparban, bár szerepvállalásukat az 1869-ben kezdődő gabonaválság, illetve a Gründerzeit buborék kidurranása a Hitelbank kivételével lezárta, így szegedi jelenlétük rövid életűnek bizonyult.

Kulinyi Zsigmond árvíz következtében becsődölt kereskedők és iparosok alacsony számára vonatkozó megállapításának helytállóságát továbbra is fenntartva, szükséges megvizsgálni annak gyáriparra vonatkozó érvényességét. 1879 februárjáig a szegedi gyárak száma hárommal¹² csökkent, így kilenc vállalat felelt meg a gyári kritériumoknak az összeállított listán. Az árvizet követő öt éven belül a kilenc gyár 33%-a számolt

fel, vagy vont be új tulajdonosokat, átengedve ezzel a cég tényleges irányítását: Szegedi gyártelep rt. (1882), Breier Miksa (1882) és Bakay Nándor (1883). A társaságok megszűnése mindegyik esetben közvetlenül, vagy közvetve összefüggésbe hozható az árvíz során elszenvedett károkkal. Mind a három esetben az ipartelep működtető cég csőd vagy felszámolás során megszűnt, azonban az üzem módosult tulajdonosi struktúrával tovább működött, tehát a gyár, mint termelési egység története elvált az alapító társaságétól.

A Szegedi gyártelep részvénytársaság megszűnésének okai visszavezetnek a megalakulását követő évig. Önmagában nem az árvíz okozta vesztét, ugyanakkor a katasztrófa során elszenvedett üzleti veszteségek, a 20%-ot meghaladó tényleges tőkevesztés, valamint külföldi vevőköre elvesztése végleg megpecsételte sorsát, esélye sem maradt a túlélésre. Az ipartelep működtetését egy régi-új részvényesekből álló társaság vette át. A tulajdonosváltásnál alkalmazott technikában és az újonnan belépett tulajdonosok személyében – budapesti kereskedő-gyáros nagyvállalkozók – is némi átfedés fedezhető fel a Bakay-féle kötélgyár részvénytársasággá alakulásának történetével.

Bakay Nándorhoz hasonlóan Breier Miksa sem adta volna el szegedi gyufagyárát Pálfi Lipótnak, ha pénzügyi erejét az árvíz okozta veszteség és az új gyár építésének költsége meg nem haladta volna.

A bemutatottak alapján Kulinyi Zsigmond megállapítása – árvízben becsődölt vállalkozások alacsony száma – véleményem szerint a kereskedők és kisvállalkozások esetében továbbra is helytálló. Ezzel szemben a jelentős beruházást megvalósító, nagy hitelállománnyal és számottevő külföldi vevőkörrel rendelkező, fizetésre váltót rendszeresen használó gyáripari vállalatok esetében már kevésbé mérvadó.

IRODALOM

- Mádai Lajos (1983): *Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872-1873)*. Budapest: KSH Népeségügyi Kutató Intézet kutatási jelentései 9.
- Gelléri Mór (1877): *Az 1876. évi Magyar Országos Ipar-, Termény- és Állatkiállítás*. Szeged: Burger Zsigmond özvegye könyv- és könyomdájából.
- Felletár Zsolt – Segesváry László (2013): *Szegedi fűrészes história (1869-1949)*. Budapest: Aposztróf Könyvkiadó.
- Felletár Zsolt (2021): Három ország, három nemzedék. In: Dr. Blazovich László (szerk.): *A bégavári Back család története*. Szeged: szerkesztés alatt.
- Kövér György (2002): Egy kereskedő-bankár kapcsolatrendszere. Kohen I. I. 1869-es csődperének tanulságai. In: Fokasz Nikosz – Rác György (szerk.): *Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum.
- Felletár Zsolt (2019): Az iparszerű szeszgyártás születése és kezdeti nehézségei a 19. századi Szegeden (1838-1869). In: Bárkányi Ildikó – F. Lajkó Orsolya (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 6*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 149-166. p.
- Tajti Péter (2019): Szeged gázszolgáltatása az újjáépítés előtt, alatt és napjainkban (Előadás anyag). Szeged: XII. Nemzetközi Építésügyi Konferencia, 2019. május 24.
- Kövér György (1984): A brit tőkepiac és Magyarország: Az Angol-Magyar Bank (1868-1879). In: *Századok*, 1984/1. szám, 486-512. p.
- Gelléri Mór (1887): Felmayer Antal kékfestőgyáros, Szeged. In: Gelléri Mór: *A magyar ipar úttörői. Élet- és jellemrajzok*. Budapest: Dobrowsky és Franke Kiadó, 149-151. p.
- Reizner János (1900): Kékfestőgyár. In: *Szeged története 3*. 16. rész: Közgazdaság. Szeged szab. kir. város, 491. p.
- Szilágyi Gábor – Káposztás István (1976): *A szegedi kenderfonógyár története 1877-1977*. Szeged: Kenderfonó és Szövőipari Vállalat, 16-20.; 26-31. p.
- Bátyai Gitta (2001): A Löwy fatelep. In: Zombori István (szerk.): *Történeti tanulmányok 4*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum évkönyve, 205-206. p.
- Felletár Zsolt (2017): Nagyüzemi szeszgyártás Szegeden a 19. században. Virágkor, vagy hanyatlás? (Előadás anyag). Szeged: *MUKUCSÓM előadás-sorozat*, Móra Ferenc Múzeum.
- Kápolnai Iván (1991): Közép- és nagyipar. In: Gaál Endre (szerk.): *Szeged története 3/1*. Szeged: Somogyi-könyvtár, 454. p.
- Tóth István (1999): A „Pálfy testvérek” szegedi cég történetéből. A gyógykovács tudománytól a paprikagyár felvirágoztatásáig. In: Zombori István (szerk.): *Történeti tanulmányok 2*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 81-85. p.
- Felletár Zsolt (2020): Az iparszerű szalámigyártás története Szegeden I. In: Bárkányi Ildikó – F. Lajkó Orsolya – Varga Sándor: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 7*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum (megjelenés alatt)
- Bátyai Gitta (2015): *A szegedi gázgyár története*. Szeged: kézirat.
- Tóth Ferenc (2000): Klauzál-ház (Kölcsey u. 5.). In: Tóth Ferenc (szerk.): *Csongrád megye építészeti emlékei*. Szeged: Csongrád Megyei Önkormányzat.
- Felletár Zsolt (2019): *A szegedi zsidóság kulturális öröksége*. Szeged Megyei Jogú Város Európai Unió pályázata/Ipar fejezet. Szeged: Szeged Megyei Jogú Város.

FORRÁSOK

Bátyai Jenő (1983): 125 éves a szegedi gyufagyártás. In: *Délmagyarország*, 1983/97-98., 4-5. p.

Budapest Főváros Levéltára (1870): BFL XV.20.VII.3.c./ 9465 sz. mikrofilm /34. kötet / Társas cégek / 4/a kötet / 1870-71/ 58. p.

Budapesti Közlöny (1869): A Szegedi téglagyár társulat alapszabályainak jóváhagyása, 1869.08.08.; MNL CSML Szeged, Társas cégek jegyzéke I.

Budapesti Közlöny (1874): A Steiner & Kohner közkereseti társaság törlésének közzététele, 1874.01.10., 652. p.

Központi Értesítő (1879): Cégtörlesztés, 1879.06.22.

Magyar Ipar (1884): Keményítő-gyárak, 1884.03.28., 76. p.

MNL CSML Szeged (1868): Eichinger Károly kérelme vasöntöde létesítésére. Szépitő bizottmány anyagai, 1868.

MNL CSML Szeged (1881): Pick Mór kérvénye a Feketesas u. 17. szám alatti telken építési engedély iránt. Tanácsi mutató 1881/Jelzet: 4724, 5056, 17947, 18311.

MNL CSML Szeged (1882): Első szegedi vegytani gyufagyár Pálfi Lipót cégbejegyzése. Egyéni cégek jegyzéke I.

Oltvai Ferenc (1958): Villógyújtó-kamráktól a korszerű üzemig. A százéves szegedi gyufagyárról. In: *Délmagyarország*, 1958.10.12., 2. p.

Pesti Hírlap (1879): Csőd megszüntetése, 1879.12.31. 7. p.

Pesti Hírlap (1879): Csődnyitás, 1879.05.25., 7. p.

Sürgöny (1864): Bernhard Steiner et Comp. cég bejegyzésének közzététele, 1864.08.31., 116. p.

Szegedi Híradó (1867): Gyufagyárak, 1867.08.01., 38. p. és 1867.08.29., 70. p.

Szegedi Híradó (1868): Megkezdte működését a Lausevits-Stojkovits keményítőgyár, 1868.09.10.

Szegedi Híradó (1869): Szegedi első géptéglagyár rt. alakuló közgyűlése, 1869.05.27., 226. p., és 1869.06.10., 251 p.

Szegedi Híradó (1872): Meghívó a Szegedi első géptéglagyár rt. rendkívüli közgyűlésére, illetve meghívó a Szegedi téglagyár társulat rendes közgyűlésére, 1872.04.24.

Szegedi Híradó (1875): Rendkívüli jutányos szolgálati ajánlattétel (reklám), 1875. 09. 13.

Szegedi Híradó (1877): Bakay Nándor gőzerőre alapozott műtani fonó- és szövőgyárát reklámozza, 1877.09.12.

Szegedi Híradó (1879): A közönség köréből (Árva László részvényes), 1879.11.13.

Szegedi Híradó (1879): A Szegedi gyártelep részvénytársaság közgyűléséről, 1879.10.02. és 1879.10.07.

Szegedi Híradó (1880): A Szegedi gyártelep részvénytársaság, 1880.03.10.

Szegedi Híradó (1880): Helybeli újdonságok, 1881.03.20.

Szegedi Napló (1879): A Szegedi gyártelep részvénytársaság közgyűléséről, 1879.09.28.

Szegedi Napló (1879): A szegedi gyufagyár, 1879.09.28., 3. p.

Szegedi Napló (1879): Tisza folyóba torkoló vízvezeték csövek, 1881.05.06., 2. p.

Szegedi Napló (1879): Újra termel a gyártelep, 1879.10.19., 3. p.

Szegedi Napló (1880): A Szegedi gyártelep részvénytársaság igazgatóságának jelentése az 1880. évi március 13-án tartandó X. rendes közgyűlésén. Mérleg- és veszteségnyereség számla, 1880.03.02., 4. p.

Szegedi Napló (1880): Üzleteladás, 1880.02.26.

JEGYZETEK

¹ az utcák világítását szolgáló légszuszgyár

² Jó példa erre a 19. századi építőanyag-gyártás, melynél a technológia fejlődését nem a gőzgép alkalmazása jelentette, hanem technikai újítások beépítése a gyártási folyamatba, úgymint szeparátor, csigaprés és Hoffmann-féle körkemence.

³ A területi korlátok közé szorított tanulmánynak nem célja egy teljes körű korszak felvázolása az 1860-as évek politikai-gazdasági történéseiről, helyette kiemelésre kerülnek azok az események, melyek hatása – szerző véleménye szerint – „kézzel foghatóvá” válik Szeged ipartörténetében.

⁴ A gabona az őrlőkapacitás fejlődésével párhuzamosan növekvő arányban bánáti és bácskai területekről származott, de hasonló mondható el a kenderfonás alapanyagáról (Bács-Bodrog vármegye), vagy éppen a kékfestőgyár által beszerzett anyagokról is.

⁵ Ők a később nemességet kapott bégavári Ernst Back és bátyja, a magyar állampolgárságot nyert Back Hermann.

⁶ közkereseti társaság

⁷ épületben elszennvedett károk, fa alapanyag és készáru értékvesztése, szesz készáru minőségromlása, állatok túlhizlalása miatti többletköltség, kilenc hónap elmaradt árbevétel, stb.

⁸ A tárgyévi eredmény meghatározásakor 1-2 eredménycsökkentő tételt kihagytak, és azokat külön soron mutatták be. Például „A fűrészipari alapanyagokon és késztermékeken 8.200 forint értékvesztést számoltak el, és a telep rekonstrukciója kapcsán – üzemképessé tétele érdekében – további 9.835 forint költség kapcsán merült fel.” (Felletár-Segesváry, 2013)

⁹ A valóságban ennél jóval kevesebb volt a jegyzéskori tőke összege, azonban a kreatív könyvelés és a szükséges analitikák hiányában pontos összege nem határozható meg.

¹⁰ Schwartz-Weiner gőzmalom, ami egy év múlva leégett, a Jordan és fiai malma, valamint a Szegedi Export Gőzmalom és Vízvezeték Részvénytársaság által üzemeltetett gőzmalom

¹¹ keményítőgyár, két téglagyár és az újszegedi gőzfűrészgyár

¹² Felmayer kékfestőgyára, Szegedi első géptéglagyár társulat és Lausevits-Stojkovits keményítőgyár

Uj liszt- raktár

Alőjegyzettek a Jordán-féle gőzmalom helyiségében lisztkészítményeink számára **Schwarz Zsigmond ur** vezetése alatt **egy raktárt állítottunk.**

E raktárunk nemcsak a nagybani és részlet-eledással foglalkozni, hanem lisztért búzát cserébeis elfogad.

Ezen utóbbi üzletágot csakis a fogyasztók kényelmére s előnyére soroztuk raktárunk működési köréhez s feleslegesnek tartjuk a t. közönségnek ezen intézkedésünkkel rá származó előnyöket különösen részletezni; mintán részint lisztjeink kitűnő minősége eléggé ismeretes, másrészt azon elony, hogy a uarmey tetszés szerinti számú lisztünkért beeserélt buza a legmagasabb napi árakon számíttatik be — kézzel fogható.

Midőn raktárunknak minél élénkebb látogatására a t. c. közönséget meghívjuk, egyszersmind tisztelt vevőinket a szokott kitűnő szolgálattól biztosítjuk.

Back Bernát fiai
szegedi gőzmalomuk és vízvezetékük.

498-3-1

1. sz. kép: Back Bernát és fiai rt. első fellelt reklámja (Szegedi Híradó, 1872.10.30.)

Szeged, 1875. szeptember hónap.

T. c.

Van szerencsém ezennel köztudomásra hozni, miszerint az Uj-Szegeden

PAP és LÖWY

cég alatt fennállott

gőzfűrészes- és őrlőmalom

egyedüli tulajdonomba átszállt, és hogy az üzletet Löwy Ármin ur egyuttali társul belépte folytán

Löwy Sámuel és társ

cég alatt minden egyéb változás nélkül folytatom.

Üzletbarátaimnak az eddigi cég iránti becses bizalmukért hálás köszönetemet fejezvé ki, kérem azt az új cégre átruházni.

Tisztelettel

656-3-2

Löwy Sámuel.

2. sz. kép: Löwy Sámuel tájékoztatója (Szegedi Híradó 1875.09.13.)

A szegedi első géptéglagyár-részvénytársulat

t. c. részvényesei f. évi május hó 20-án d. u. 4 órakor a társulati irodában tartandó

rendkívüli közgyűlésre

ezennel tisztelettel meghívtnak.

Tárgy: a társulat fölözslása.

Felkéretnek a t. c. részvényes urak minél számosabban megjelenni és részvényeiket a társulat irodájában letenni.

Szeged, 1872. április 1-jén.

Az elnökség.

297-3-1

3. sz. kép: Szegedi első géptéglagyár rt. rendkívüli közgyűlési tájékoztatója (Szegedi Híradó, 1872.04.24.)

ÜZLETI ÉRTESETÉS.

Alőírott ezennel tisztelettel értesitem a hazai fogyasztó közönséget, hogy a családom birtokában 100 éve fennálló, kézerőre alkalmazott

KÖTÉLGYÁRAT

a legtekélyesebb angol gépekkel szereltem föl és az eddigi embererőt az **olcsóbb gőzerővel** helyettesíttem, a mi által nemcsak pontosabban, de **20 %-val olcsóbban** szolgálhatok.

A kezdet nehézségét leküzdvén, az uttörés nagy feladata közben, bizalomteljesen fordulok a hazai nagyközönséghez, hogy műtanilag berendezott fűtő- és szövő-gyáramat, megbízási és megrendelési által, saját előnyre is támogatni fogja. Egyszersmind szives elnöcsését is kérem az eddigi, az átalakításból származott késedelmekért.

Szeged, 1877. szeptember hónap.

Bakay Nándor,
műtani fonó- és szövő-gyáros.

631-3-1

4. sz. kép: Bakay Nándor műtani fonó- és szövőgyáros üzleti értesítője (Szegedi Híradó, 1877.09.12.)

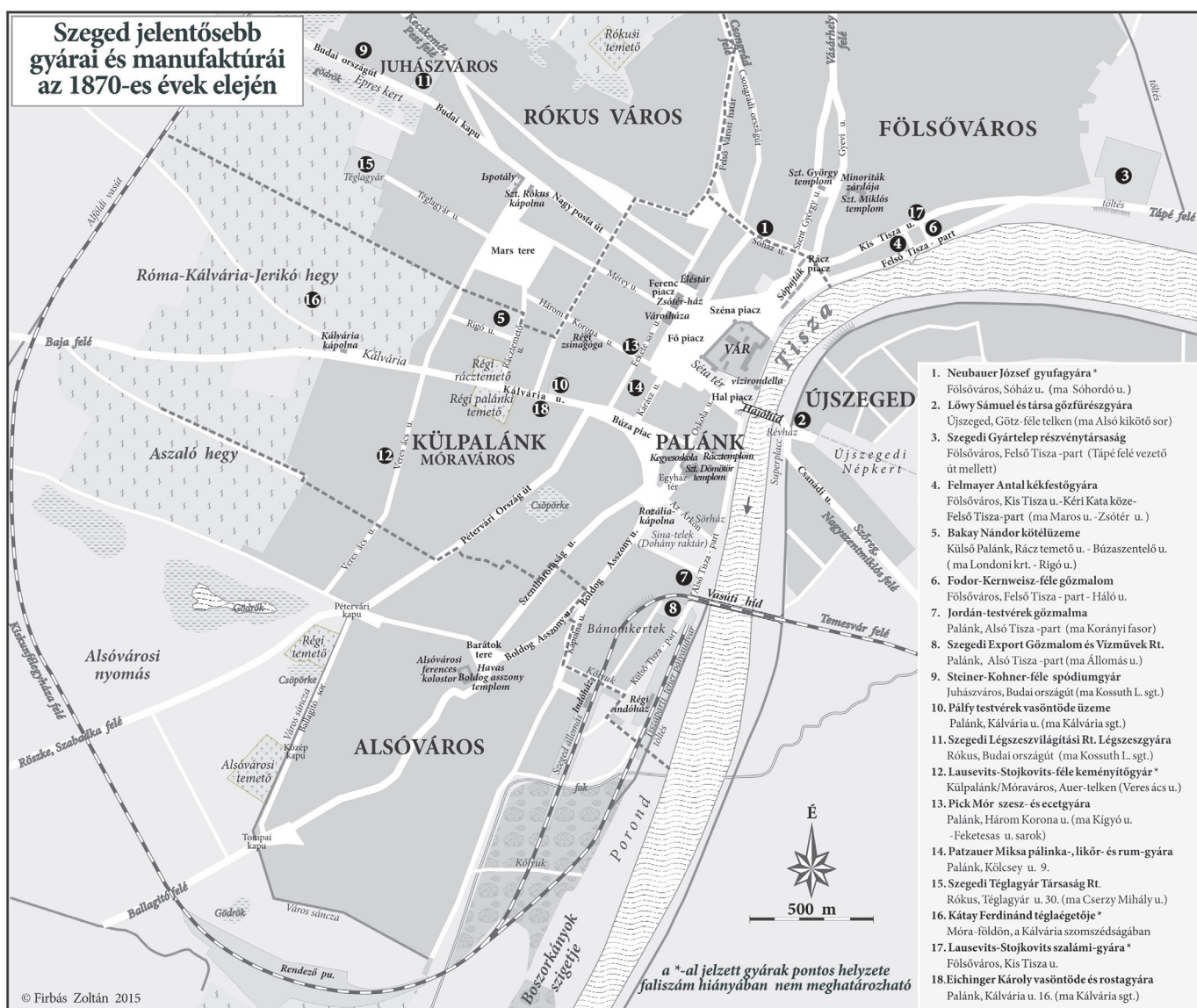
ÜZLET-ELADAS.

Alulírottak 20 év óta fönálló üzletünket, mely meglehetősen kiterjedt ismerettséggel bír küll- és belföldön, az új rekonstrukció szerint a belváros határán a két körút között: **Kálvária-utózában** van, kat. 900 □ öl szabályos négyszög telekkel az összes rajta lévő épületekkel, **gyárral és műhelylyel, cs. k. szabadalmazott joggal** szabadkézből örökáron **eladó**, úgyszintén **egy 8 ló erejű gőzgép** (Locomobil) **cseplővel** együtt külön eladó.

Az eladás okát az szolgáltatja, hogy az árvíz által igen ékényen lettünk sújtva és minden segélyzési alpból kizárattunk.

Pálfy testvérek Szegeden.

5. sz. kép: Pálfy testvérek cég ipartelepe értékesítését reklámozza (Szegedi Napló, 1880.02.26.)

1. sz. térkép: Szeged jelentősebb gyárai és manufaktúrái az 1870-es évek elején (Készítette/összeállította: Felletár Zsolt – Fírbás Zoltán, 2015)

	Vállalkozás	Fő iparág	Alakulás / megszűnés	Tevékenység	Külföldi tulajdonos
1.	Felmayer kékfestőgyár	textilipar	1824-1876	kelme-, festő- és nyomógyártás	–
2.	Eichinger-féle vasöntöde és rostagyár	gépipar	1850-es évek-1892	öntöde rostagyártás	–
3.	Jordán és fiai	malomipar	1854-1870	gabonaörlés	cseh családi vállalkozás
4.	Neubauer József gyufagyára	vegyipar	1858-1877	gyufagyártás	–
5.	Szegedi Export Gőzmalom és Vízművek Rt.	malomipar	1859-1870	gabonaörlés	osztrák tőkepénzesek
6.	Reiner Mór	szeszipar	1863/65*-1869	égetett szeszgyártása	–
7.	Steiner-Cohner spódiumgyára	vegyipar	1864-1892	égetett csontgyártása	–
8.	Ludwig August Riedinger	vegyipar	1865**- 1868	utcai világítási szolgáltatás	bajor vállalkozó

* bizonytalan időpont

** a szolgáltatási tevékenység kezdetének időpontja

1. sz. táblázat: Szegedi iparágak és gyáripari szereplői (1866). A szerző összeállítása.

	Vállalkozás	Fő iparág	Alakulás / megszűnés	Tevékenység	Tulajdonos új/régi gyár
1.	Felmayer kékfestőgyár	textilipar	1824-1876	kelme-, festő- és nyomógyártás	–
2.	Eichinger-féle vasöntöde és rostagyár	gépipar	1850-es évek-1892	öntöde rostagyártás	–
3.	Neubauer József gyufagyára	vegyipar	1858-1877	gyufagyártás	–
4.	Bakay Nándor mechanikai kötélverőgyár	textilipar	1863-1884	kötélgyártás fonó- és szövőipari	–
5.	Steiner-Cohner spódiumgyára	vegyipar	1864-1892	égetett csontgyártása	–
6.	Szegedi légszuszvillagítási rt.	vegyipar	1869-1912	utcai világítási szolgáltatás	Magyar Általános Hitelbank* meglévő gyár átvétele
7.	Szegedi gyártelep rt.	szeszipar	1869-1882	szeszgyártás fafeldolgozás marhahizlalás	osztrák tőke (is); meglévő gyár átvétele
8.	Keményítőgyár Lausevits-Stojkovits	vegyipar	1869-1876	keményítő gyártása	új gyár alapítása
9.	Szegedi téglagyár társulat	építőanyaggyártás	1869-1940	tégla és cserépgyártása	új gyár alapítása
10.	Szegedi első géptéglagyár társulat	építőanyaggyártás	1869-1872	tégla és cserépgyártása	angol-osztrák tőke; új gyár alapítása
11.	Pap és Löwy kkt.	faipar	1870-1875** (1939)***	fafeldolgozás	új gyár alapítása
12.	Back Bernát fiai szegedi gőzmalma és vízvezetéke kkt.	malomipar	1871-1910	liszt előállítás	osztrák tőke meglévő gyár átvétele

* a nemzetközi Rothschild-csoport érdekeltsége

** Löwy Sámuel kivásárolja Pap István tulajdoni részesedését

*** Löwy család kizárólagos tulajdona

2. sz. táblázat: Szegedi iparágak és gyáripari szereplői (1871). A szerző összeállítása.

	Vállalkozás	Fő iparág	Alakulás / megszűnés	Tevékenység	Vállalkozás
1.	Pick Mór szeszüzeme	szeszipar	1843-1879	szeszésital gyártása	családi egyéni cég
2.	Pálfı testvérek	gépipar	1860-1913	öntöde és paprika-malmi tevékenység	családi egyéni cég 1901-től kkt.*
3.	Fodor-Kernveisz gőzmalom	malomipar	1863-1879	gabonaörlés	személyegyesítő (kkt.)
4..	Patzauer Miksa szeszüzeme	szeszipar	1866-1900	szeszésital gyártása	családi; egyéni cég
5.	Lausevits és Stojkovits szalámigyára	élelmiszeripar	1872/75** - 1879	szalámigyártás	kkt., majd 1877-től: egyéni cég

* kkt.: közkereseti társaság

** bizonytalan időpont

3. sz. táblázat: Vizsgálatba bevont, gyári fejlettséget el nem érő jelentősebb szegedi vállalkozások (1871). A szerző összeállítása.

Differentiated sectoral development of the Szeged manufacturing industry in the decade following the Austro-Hungarian Compromise

Zsolt Felletár

The political consolidation that took place in the 1860s and then the establishment of the Austro-Hungarian Compromise of 1867, acted as a development-indicator of the manufacturing industry and the appearance of foreign investors in Hungary. Similar processes started in Szeged, but this affected the various sectors differently. The small crisis of 1869, the stock market crash of 1873 and then the Great Flood of Szeged at the end of the decade further plagued the situation of different sectors, including factories.

Adalékok az 1921-ben egyetemi várossá váló Szeged történetéhez a napilapok és a visszaemlékezések tükrében – Erdélyi László Gyula és Márki Sándor hagyatéka alapján

Janzsó Károly *

* Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Kulcsszavak

Erdélyi László
Márki Sándor
egyetem
ünnepség

László Erdélyi
Sándor Márki
university
ceremony

Absztrakt

A tanulmány az 1921. június 26-án Kolozsvárról elindult két professzor (Erdélyi László és Márki Sándor) életútját követi végig 1921. október közepéig – bemutatva az egyetem tanévnyitó ünnepségére készülődő Szegedet is.

A kutatás vizsgálta Erdélyi László Gyula OSB pannonthalmi levelezését, az 1920 után írt és nyomtatásban megjelent munkáit, Márki Sándor Gyulán őrzött naplóját, az országos és a Szegeden megjelent sajtótermékeket és az egyetem ebben az időszakban keletkezett iratait.

A kutatás kitért a város vezetése, az egyetem és a kormány közreműködésére, az egyetem elhelyezésének és a tanévnyitó ünnepség megszervezésének egyes kérdéseire. Többek között a professzorok új otthonaira, az egyetem egységei számára elhelyezésül kijelölt épületek felújítására, építési munkálataira, és a kormányzó szegedi látogatására 1921. október 8-9-én.

A kutatás eredményeképpen elmondható, hogy Erdélyi László és Márki Sándor professzorok hagyatéka kiegészíti 1921 októberétől Szegedre költözött egyetem történetét.

Idén 100 esztendeje annak, hogy Szeged városába költözött Kolozsvárról a közel másfélszáz évvel ezelőtt alapított m. kir. Ferenc József Tudományegyetem. Az egyetem 1919 és 1921 közötti történetéről (a költözés körülményeiről) az elmúlt években több kötet és tanulmány is napvilágot látott (Ujváry, 2019; Vajda, 2019a; Vajda, 2019b; Vajda, 2019c). Megjelenés előtt áll az egyetem történetét tudományosan feldolgozó könyvsorozat második kötete is. Tanulmányomban ennek az átmeneti – gyakran „bujdosás” éveinek emlegetett – időszaknak néhány mozzanatára térnek ki Márki Sándor és Erdélyi László professzorok hagyatéka alapján. Kettejük kapcsolatát nem lehet, csak a „kollégák” szóval illetni. Mindkettőjüket szerzetesek nevelték (Márkit premonstreiek, Erdélyit bencések), történelem-földrajz szakosként végeztek a budapesti tudományegyetemen (Márki 1877-ben, Erdélyi 1892-ben). Márki már 1890-től egyetemi tanár volt. Előbb a fővárosban, ahol Erdélyi a tanítványa volt, majd 1892-től lett a Kolozsvári Egyetem professzora. Egyetemes történelmet és földrajzot tanított. Az országosan is elismert egyetemi tanár középiskolai tankönyvek és több történelem tárgyú szakkönyv (Janzsó, 2019) mellett naplót is vezetett 1872-től. A napló¹ minden napra tartalmaz hosszabb-rövidebb bejegyzést az eseményekről. Így a kolléga Erdélyiről is, de az egyetem sorsfordító eseményeiről és a közösen megélt 1919-21 közötti időszakról is.

A kolozsvári egyetem száműzetése

Az 1919. május 12-én román katonai erővel elfoglalt² Ferencz József Tudományegyetem száműzött lett kolozsvári működésének 47. évében. Az 1872 óta teljesen kiépült kolozsvári egyetemi központ egyfajta biztonságot nyújtott. Lehetőséget arra, hogy tudományos munkát és oktatást lehessen folytatni. Rendelkezésre állt az egyetem működéséhez nélkülözhetetlen állami támogatás, nem beszélve a könyvtárakról, előadótermekről,

kollégiumokról, tanári lakásokról, az évek alatt kialakult egyetemi szokásokról és a mindennapi megszokott ritmusról, amely az egyetemen végzett munkával kialakult, rögzült. Valószínű az alapítás után eltelt több mint 40 év után senki nem tette fel a kérdést, mi történik akkor, ha ezek a körülmények egyszer megváltoznak. Az egzisztenciát nyújtó, de fáradtságos oktatói munka, melynek révén az OMM keleti felének szellemi központjává vált a város, félbeszakadt, a tanári kar szétszéledt. Az egyetem professzorai az 1919 és 1921 közötti időszakban vagy Budapestre menekültek vagy a kolozsvári „felekezetközötti egyetemen” (Pukánszky, 1987; Erdész, 1998; Vincze, 2006: 36-38; Gaal, 2012: 82-85) oktatták tovább diákjaikat.

1921. július 26-a azonban fordulópont volt a professzori kar életében: a „felekezetközötti egyetemen”³ a román sajtó támadásai⁴ és a vesztes háború okán Trianonban aláírt békeszerződés életbe lépése miatt (élve optációs jogukkal)⁵ végleg elhagyták a „Szamos parti Athént”. Repatriáltként elmenni azonban nem volt könnyű, még az utolsó napok is mély nyomokat hagynak a professzorokban. Márki 1921. június 25-én a következőt írja naplójába: „Farkas Lajos nyugalmazott egyetemi tanár a mai nap első percében elhunyt” (Márki, 1921a). Az idős jogász professzort június 27-én temették el a házsongárdi temetőben. Erdélyi és Márki az egyetem és az MTA nevében búcsúzott az egykori kollégától. A veszteséget mindketten érezték, Márki azonban le is írja: Farkas az egyetem alapítása óta (1872) volt a tagja az egyetem professzori karának. Gondolataiban ott volt: és most már a kolléga is elhunyt, és az egyetem is elveszett.

Miként emlékezett vissza az 1919 és 1921 között eltelt időre? Mindkét professzort sorsfordítóként érte meg. Erdélyit Majláth püspök felkéri a Marianumban való oktatásra (Majláth, 1920), de 1920/21-et Iklódon tölti, ahol egy helyi földbirtokos gyermekeit oktatja (Erdélyi, 1920). Márki mindennapjait Bíró Vencel sorai idézik fel. „A háború után beállott változás idején állását ő is elvesztette és 1920 nyaráig még Kolozsváron maradt. A közbeeső években tovább tanult románul, ugyanannyira, hogy a román lapokat könnyedén tudott olvasni. Gyakorolta magát a franciában, unokái segítése közben fordított latint, görögöt, lefordította Jorgának II. Rákóczi Ferencről a román Akadémiában tartott felolvasását, kiadatlan alkalmi verseit (83) dirib-darab papírosokról másolgatta, lefordította továbbá Xenopolnak francia nyelvű Románia történetét, II. Rákóczi Ferenc felkelésének történeti anyagát rendezgette, a református theologiai intézet tanárképzőjét vezette, abban tanított, de elmélyedő munkához e mozgalmas napokban nem volt hangulata (Bíró, 1927).”⁶

A végsőkéig kitartó két professzor 1921. július 2-án távozott a városból. Márki kénytelen a családját is vinni a bizonytalanba. Az indulás napján kelt (július 2-i) bejegyzései között a következőt olvashatjuk: „Adja Isten, hogy Clujból megint Kolozsvár legyen” (Márki, 1921b). Majd a naplót tovább olvasva egyre jobban távolodtak Kolozsvártól: a július 3-ai bejegyzés már Nagyváradon íródott, ahol Karácsonyi Jánossal találkoztak, a július 4-ei Biharpüspökön, a július 5-ei Püspökin, és így tovább távolodva Kolozsvártól egészen július 20-ig.

Az utolsó repatriáló vonat 2 hetes várakozásának oka, a román vasúttársasághoz tartozó „üzletvezetőség olyan kocsikat adott a repatriálóknak, amelyek a fennálló megegyezés szerint nem mehetnek át Magyarországra és ezeknek kicserélése késett. Az üzletvezetőségnek mindenestre nagyobb gondot kellene fordítani a repatriálók számára való kocsikiutalásokra.” (Ellenzék, 1921.) A cikk 78 vagonban összezsúfolt 300 utasról tud, akik (Nagy)Váradra jártak át élelmiszerért.

A történetekről az Ellenzék (július 22. péntek) hasábjain a kolozsvári és az erdélyi közvélemény is értesült. A Biharkeresztesnél elakadt repatriálókat szállító vonat (Ellenzék, 1921) segítségére kedden (július 19.) hajnalban

egy 42 vagonból álló magyar szerelvény érkezett, majd a betegeket és elesetteket segítve távozott. Az újság megemlíti, hogy még aznap egy újabb 85 kocsi álló szerelvény is román területre érkezett. „Ezen a vonaton ment dr. Márki Sándor európai hírű történettudós, aki a szegedi egyetemen fogja folytatni előadásait.”

Márki professzor július 21-i bejegyzése már Szolnokon íródott, azzal a bejegyzéssel, hogy a munkaügyi hivatal Budapestről kapott utasítása szerint Erdélyivel Szegedre kell menniük (Márki, 1921b).

Szeged menedéket nyújt

Az 1919-1921 közötti időszak elegendő volt arra, hogy a kormány a menekülni kényszerülő egyetemeknek - a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemnek és kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemnek - megtalálja a végleges helyét. Az 1920/21-es tanévet közösen megtartó két egyetemi tanári kar szétvált. Az Erzsébet Tudományegyetem az 1921. évi XXV. tc. értelmében Pécsre került, míg utóbbi az 1921 évi XXV. törvénynek köszönhetően Szegedre.

A kormány döntéséről azonban a vélemények megoszlottak, ezt jól mutatja a Budapesti Hírlap cikke (Budapesti Hírlap, 1921. március 20.: 4) is. Az írás kételyét fejezi ki, hogy ez valójában Szegedi Egyetem lesz, hisz „Kolozsvári Egyetem” kell hogy maradjon. Utalva arra a vitára, amely már 1893 óta az egyetemek világának átalakítását szorgalmazta, a harmadik egyetem létrehozásának tervét (Berczeviczy, 1894). A terv a túlzott főváros központúságot, a már meglévő két egyetem (Kolozsvár, Budapest) túlsúlyosságát csökkentené. Ezen felül az ország eltérő kulturális és vallási jelleggel bíró területeinek is lehetőséget adna a tudományosság fő vonalába kerülni. A javaslat így egyetemi székhelyül Pozsonyt, Szegedet, Kassát és Debrecent írta le (Gali, 2017). A cikk azonban kétséget ébreszt, vajon közel 30 év távlatából nézve is, Szeged felkészült erre a szerepre? A 85 ezer fős város komoly városi könyvtárral is rendelkezik, Somogyi Károly esztergomi kanonok hagyatékaként, amely egyetemi könyvtárrá is alakítható lenne, az 1894-es terv szerint. Az újságíró azonban érzékelteti, 1921-et írunk. A határok meghúzása miatt az egyik legnagyobb vidéki város már nem a régi gazdasági erővel rendelkezik.

Mindennapok Szegeden

A magyar belpolitikai eseményekről szóló cikkek sorában a címlapokon 1921 tavaszán a kormányválság volt a legjelentősebb. A király sikertelen visszatérési kísérlete utáni változásokról olvasható a nagyközönség, így a Bethlen kormány megalakulásáról, a kormányprogramról. Néhány cikk a Tisza-gyilkosság tárgyalásáról szólt. A szegedi közvéleményt azonban a Szegedi Napló címlapján 1921 áprilisának végén a költségvetés betérjesztése mellett a következő hír fogadta. „Hatvankilenc lakást igényel a kolozsvári egyetem tanári kara”. A rövid hír a továbbiakban közli, hogy a „tanács Bárdos Bélával a lakáshivatal elnökével egyetértőleg néhány lakást már le is foglalt. A rektor a lakásügyek intézésével dr. Szandtner Pál⁷ egyetemi tanárt bízta meg”. Az, aki a Szeged napilapját is olvasta, már több információhoz jutott. Hány lakást igényelnek az egyetemi tanárok? című írás a kolozsvári egyetemi rektori hivatalától április 23-án érkezett részletes kimutatás alapján a egyetemi tanárok karonkénti lakásigénylését ismerteti. Megjegyezve, „hogy mily óriási akadályokba ütközik az egyetem elhelyezésének pusztán a lakás elhelyezési része, álljon itt a tanárok igénye.” Erdélyi sorsát figyelve a bölcsészeti, nyelvtudományi és történettudományi szakon a leadott igényeket idézzük. Az újság igénybejelentéseknek nevezi és felsorolja, hogy: „Schneller István dr 3, Szádeczky K. Lajos dr. 4, Csengery János dr. 4, Dézsi Lajos 3, Schmidt Henrik 3, Horányszky Gyula dr 3 szobára tart igényt. Márki Sándor dr és Erdélyi László dr nem jelentettek be lakáskérelmet (sic!). Ezen a karon négy tanszék betöltendő.” Majd a cikk végén Szeged város és a lakáshivatal elnökének, Bárdos Bélának a nehéz helyzetére hívta fel a figyelmet kritikusan.

Márkinak Veress Endréhez írt leveléből kiderül. „...Most midőn földönfutók leszünk s a bujdosó kolozsvári egyetemhez megyek szolgálatot tenni, arra kérlek, bármekkora is a lakásínség, szerezz nekünk a főváros területén akárhol, azonban mégis ha lehet a budai oldalon 2-3-4 szobából és konyhából álló lakást, hol mi ketten szeptember közepétől fogva meghúzódunk, s hol esetleg október közepétől fogva lányoméék is meghúzódhatnak. Könyvtáramat Singer és Wolfnernél könnyen elhelyezem. Képzelheted mily érzelmekkel mozdulok ki saját kényelmünkre épített házunkból” — írja a továbbiakban — „hogya nem segíthettek rajtunk, öreg korunkban valamely rozoga vagonban töltjük a telet.”

A Délmagyarország hírlap hasábjain három hónap múlva a következő cikk olvasható: „Jönnek az egyetemi tanárok”. „Dr. Márky Sándor és dr. Erdélyi László egyetemi tanárok 8 vagon bútorral és egyéb ingóságaikkal tegnap Kolozsvárról Szegedre érkeztek. Dr. Márky Sándor, aki a világtörténelem tanára. 17000 darab könyvből álló könyvtárát is magával hozta, melynek elhelyezéséről egyelőre még nem történt gondolkodás. Dr. Erdélyi a művelődéstörténelmet fogja a szegedi egyetemen tanítani, lakása azonban még nincsen. Itt említjük meg, hogy dr. Tóth Lajos államtitkár az egyetemmel kapcsolatos munkálatok ellenőrzése véget szerdán vagy csütörtökön Szegedre érkezik.” A Kolozsvártól Szegedig együtt utazó két kolléga útjai Szegeden belül biztosan kettéváltak. Bíró Vencel így ír erről: „Mint a nagyobb városokban általában, az időben Szegeden is kevés volt a bérelhető jó lakás. Márkinak is olyan lakóhely jutott⁸, ahol nem volt külön dolgozó szobája, ahol nagy könyvtárát sem tudta elhelyezni. A könyvek egyidejig a piarista gimnáziumban voltak elhelyezve, majd az egyetem történelmi szemináriumában rakta fel azokat. A könyvek azóta is ott vannak és a magyar államtól ígért megvételre várnak.”

Az egyetem

A 1921. évi április 29. én tartott XVI. rendes egyetemi tanácsülésen (Ferenc József Tudományegyetem Rektorának iratai, 1269-1920/21), amely még Budapesten készült, megbízzák Menyhárh Gáspárt a rektori feladatok ellátásával. Reisz Frigyes matematikai és természettudományos prodékán javaslatát a karok támogatták, mert az egyetem hatósági szervezet és ügyrendtartása a rektori, illetve prorektori tiszti tanév közbeni megüresedését nem szabályozta. Az ügyeket kézbe vevő jogi kari dékán, Menyhárh bejelentette, Korb Flóris terveit meg lehet tekinteni az egyetem rektori hivatalában. A tervek az egyetem elhelyezését mutatták be a szegedi menház, szegedi tábla és ipariskola épületeiben. Ismertették a központi épület terveit, az orvosi épületek kialakítását. Ez utóbbiak véleményezését is kérte Menyhárh az orvoskari tanároktól.

Az ülés végén az „Elnök javasolja, hogy az egyetemnek a románok által 1921. évi május hó 12-én történt elvételének II. ik évfordulóján, a múlt évhez hasonlóan gyászünnep tartassék, esetleg rectori szünnap adassék” Az egyetemi tanács a gyászünnep tartását elutasítja, de „fölkéri azonban a Rectort arra, hogy találja módját az egyetem történetének e szomorú emlékű napjáról való megemlékezésnek”.

Az egyetemi tanács utolsó Budapesten tartott ülésére 1921. szeptember 16. került sor (amely első rendkívüli ülése volt az új tanévnek [Ferenc József Tudományegyetem Rektorának iratai, 137-1921/22]). A tanács ekkor úgy foglalt állást, hogy a tanároknak 1921. szeptember 20-ig jelentkezniük kell Szegeden, és együtt mennek le Szegedre 1921. szeptember 22-én a 15.50-es gyorsvonattal.

Előkészületek az egyetem ünnepélyes megnyitására

Az egyetemi tanács 1921. szeptember 27-én tartotta első rendes tanácsülését (Ferenc József Tudományegyetem Rektorának iratai, 188-1921/22) Szegeden. A tanácsot üdvözlő és a körülményeket ismertető Menyhárh

rektor szavaira a testület doyenje Márki Sándor⁹ válaszolt. Megköszönte és háláját fejezte ki mindenkinek, aki az egyetem új elhelyezéséért dolgozott. Az egyetemi tanács támogatását ígerte a rektori munka sikeréhez, amely az egyetem alapításának 50. évfordulójának „szerencsés megértét” jelenti.

Tóth Károly jog- és államtudományi dékán a VI. napirendi után indítványozza, hogy az egyetem megnyitó ünnepélye országos legyen. Az ünnepély az egyetem múltját és rangját emelje, így kéri, hogy a „tanács tagjai részére ünnepi talárok és az összes többi jelvények szereztessenek be.” Ezen feladatok elvégzésére egy bizottság alakul, amelynek tagjai a rektor mellett Tóth Károly, Erdélyi László és Márki Sándor lettek. Továbbá szavazattöbbséggel a talárok ünnepi használatáról is döntenek. Megalakult az a bizottság is, amely a Diákasztal felügyelő bizottságnak a megalakulásáig az internátus és menza ügyeket intézi. E bizottság tagja lett Erdélyi László, Kubinyi Pál, Szandtner Pál.

A rektor 1921. szeptember 30-án rendkívüli egyetemi tanácsulást kellett tartson, mert a „[...] délelőtti folyamán telefonon beszélt dr. Tóth Lajos h. államtitkár úrral s tőle értesült, hogy a Kormányzó Úr Őfőméltósága október 9.-én Szegeden lesz s résztvenni óhajt egyetemünk megnyitó ünnepélyén”. A tanácsulésen Tóth Károly jogi kari, Veszprémi Dezső orvostudományi, Apáthy István matematika és természettudományi kari dékánok mellett Erdélyi László mint bölcsészkar dékánhelyettes és Szandtner Pál vett részt. Tóth dékán a kormányzó óhajához való alkalmazkodást, az október 9-ei ünnepély megtartását javasolja. Szandtner Pál az ünnepély helyszínével kapcsolatban megjegyzi, hogy „az aula [értsd.: rektori hivatal aulája – JK] addig egészen rendben jön, az épület egyéb részei azonban nem” (Ferenc József Tudományegyetem Rektorának iratai, 352-1921/22). A tanács dönt az október 9-ei ünnepek megtartásáról és az előkészítő bizottságot is erre utasítja.

A kormányzó és Szeged

A Pesti Hírlap hasábjait olvasók „A kormányzó Pécsét”, illetve a „A kormányzó délvidéki körútja” cím alatt értesültek arról, hogy a kormányzó népes kísérettel elutazott a fővárosból. Célja az ország déli határának bejárása a következő napokban (Pesti Hírlap, 1921. október 6.: 4; Pesti Hírlap, 1921. október 8: 5).

A Szeged újság 1921. október 6-án (csütörtök) megjelent számában olvasható először az olvasóközönség arról, hogy a kormányzó Szegedre látogat (Szeged, 1921. október 6.). A cikk leírja, hogy Horthy október 4-én Budapestről - négynapos látogatásra - Baranya megyébe utazott a szerb megszállás alól felszabadult területek meglátogatására. Ezt követően érkezik majd Csongrád megyébe, ahol szombaton délelőtti az „újszegedi háromszög” látogatására megy. Az Újszegedi ünnepélyes fogadás után meglátogatja Szőreg, Deszk és Kiszombor településeket, majd visszatér Szegedre. Október 8-a délutánján a kormányzó sportversenyen vesz részt. Az újságíró közlése alapján tudható, hogy Horthy a törvényszék épületében lévő szállásán fogadja az egyetem küldöttségét, majd másnap részt vesz az egyetem nyitó ünnepségén. Az október 9-én délelőtti a kormányzó egy sportversenyt tekint meg, és a Mars téri laktanyában díszbédén vesz részt elutazása előtt.

A Szeged napilap az országos gyásznapi vonatkozásait is említi. A Rókusi templomban délelőtti 10 órakor gyászmise volt. A Vásárhelyi József prépost által celebrált szentmisén az egyetemi tanárok és a hadsereg képviselői mellett a kormányt dr. Aigner Károly főispán, a nemzetgyűlést dr. Kószó István és Pálffy Dániel képviselők képviselték. Hírt kapunk a Gizella téri 11 órai megemlékezésről is, ahol a honvédszobor köré gyűltek a megemlékezők. Köztük dr. Csengery János és dr. Erdélyi László egyetemi tanárok, dr. Somogyi Szilveszter polgármester, a főkapitány, főszolgabírák.

1921. október 8-án Szegeden Janky Kocsárd¹⁰ körlet parancsnok és Shvoy Kálmán¹¹ ezredes várta a kormányzót. A program szerint reggel nyolc óra harminc perckor kellett a pályaudvarra érkeznie a Turán különvonatnak. A kormányzó Magasházy László őrnagy szárnysegéd után jelenik meg a peronon. Az állomáson a város részéről dr. Somogyi Szilveszter polgármester üdvözlő szavaira így válaszolt az államfő: „Most, amidőn az öröm elúzi a szenvedések keserű emlékeit, arra kérem önöket, hogy ne felejtsek el a szenvedések tanulságait, azt a hazaszeretetet, amely nagy elemi erővel váltja ki a lelkesedést Őrizzék meg és ápolják gondosan szívükben, hogy állandóan, mint hű, önzetlen tettekre készség nyilvánuljon a haza szeretetében.”

1921. október 8-án még az egyetemi tanács rendkívüli ülését is összehívták, mert az előzetesen egyeztetett program, a kormányzó vasárnapi elfoglaltsága megváltozott. Az egyetemi jegyzőkönyvben olvashatók a változás részletei: a „megnyitó ünnepély után tartandó bankettet szombaton este kell megtartani” és „azon vendégek részére akik későbbi megérkezésük miatt ezen részt nem vehetnek, vasárnap este kellene egy díszvacsorát adni.” A programváltozás egyetemre háruló költségei miatt a rektor a pozsonyi egyetemmel történt együttműködésből befolyó összeg terhére látja kivitelezhetőnek az új programot. Tóth Károly dékán javasolja, hogy a rektor ezen kérésnek tegyen eleget. A tanács támogatja, a javaslatot és felhatalmazta a rektort a módosított program megvalósítására.

A kormányzó kíséretével (Somogyi polgármesterrel, Aigner főispánnal, Kószó és Pálffy képviselőkkel, Szalay és Bottka főkapitányokkal) a Temesvári úton felállított katonai egységek arcvonala előtt haladt el, „majd a katonaság diszmenetben vonult el előtte” (Pesti Hírlap 1921. október 9.: 5).

A kormányzó érkezése után két órával már Szőregen volt. Rövid tartózkodása után Deszket, majd Kiszombort kereste fel, hogy programjának megfelelően Szegedre délután negyed három órakor visszaérkezzen (Pesti Hírlap 1921. október 9.: 5). A kormányzó délután programja három órakor folytatódott a lóversenytéri sportünnepéllyel, ahol a körlet őszi sportversenyét tekintette meg.

A kormányzó esti programjának egy részét a törvényszék épületének első emeletén számára előkészített lakosztályban bonyolította le.¹² Itt kereste fel este fél nyolckor¹³ az egyetem tanári karának küldöttsége, Menyhárh Gáspár rektor vezetésével. Menyhárh üdvözlő beszédében háláját fejezte ki a kormányzónak az elűzött Ferenc József Tudományegyetem további működésének lehetővé tételéért és megköszönte a kormányzó jelenlétét, amellyel „ünneppé tette megjelenésével az új otthon felavatását” (Pesti Hírlap, 1921. október 09.: 5).

A kormányzó válaszában többek között annak az érzésének adott hangot: „Szomorú, hogy a kolozsvári egyetemnek el kellett hagynia régi székhelyét és új hajlékot kellett keresnie. Mégis van ebben valami vigasztaló. Erős bizonyítéka ez annak, hogy erőszakkal el lehet ugyan venni országrészeket, de nem lehet erőszakkal elvárni erkölcsi értékeket, kulturális fölényt, kulturális intézményeket, a magyar igazságnak ezeket az erős támaszait.” (Pesti Hírlap, 1921. október 9.: 5).

*

A Szegedi egyetem számára az 1921. október 9-i nap volt a legfontosabb. A nap eseményeit az egyik résztvevő, Márki Sándor leírásból ismerjük: „Én, mint a M. T. Akadémia képviselője nem a tanárok, hanem a küldöttek sorában, díszmagyarban vettem részt az ünnepen, amely a rókusi templomban reggel 8 órakor a Várhelyi

József pápai preláthus által tartott Veni Sancte-val kezdődött” (Vincze, 2006: 259-260). Márki mellett itt voltak a meghívott méltóságok, hatóságok, egyesületek mellett az egyetemi tanács tagjai és az egyetem tanárai is. Az ünneplők 8 óra 20-kor díszkocsikon a Dugonics téri főépület elé hajtottak a Kossuth Lajos sugárút, Széchenyi tér, Kárász utca útvonalon. A háromnegyed kilencre megérkezőket az egyetemi ünnepséget szervező Szandtner Pál mellett Teleki Pál gróf (Szegei Napló, 1921), Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter, Tóth Lajos és Imre Sándor államtitkárok (Vincze, 2006: 259-260) várták. A kilenc óra¹⁴ után érkező kormányzót „A rektor magnificus a főlépcsőn áll az egyetem tanácsával, mellettük tradicionális jelmezben négy buzogányos egyetemi szolga” (Szegei Napló, 1921. október 10.: 2).

Az ünnepség a díszteremteremben folytatódott, amely „hatalmas, ötablakos helyiség, már félig telve meghívott vendégekkel, az előcsarnok közönsége alig fér el benne. Jobboldali falán I. Ferenc József király nagy olajképe áll, szemben vele az egyetem Szent Imre körének fehér selyemzászlaja,¹⁵ kiterjesztve a falra, rajta az arannyal hímezett szavak. - „Isten, Haza, Tudomány.“ A falak mellett pálmák, a szárnyas ajtóval szemben a kormányzó egyszerű trónszéke. Az egyetemi tanács emelvénye osztja két részre a termet, az emelvényen öt kétszínű bársonnyal vont karosszék az emelvény előtt asztalka, rajta a magyar szent korona nagyobbított másával” (Szegei Napló, 1921. október 10.: 2). A kormányzó helyfoglalása után a rektor és a négy dékán jelenik meg a tanácsi emelvényen. „Palást és díszruha van rajtuk, ruháik színe megegyezik a karok színeivel, a palástok magas, kihajtott Bocskay-gallérokban végződnek, mellükön a méltóságokat jelző széles ezüstlánc; kucsmájukat maguk elé helyezik az asztalra” (Szegei Napló, 1921. október 10.: 2).

Az ünnepség a tanévnyitó beszédekkel folytatódott. A rövid kormányzói megnyitó után beszédet mondott Schneller prorektor, Kolozsváry Bálint nevében Menyhárh Gáspár az új rektor, majd Szádeczky-Kardoss Lajos egyetemi tanár, nemzetgyűlési képviselő, Somogyi Szilveszter, Szeged város polgármestere. Beszédet tartott még Márki Sándor egyetemi tanár, az MTA; Kiss János, a Szent István Akadémia, Tóth Lajos a debreceni Tisza István Tudományegyetem; Heim Pál a m. kir. Erzsébet-Tudományegyetem; Kovács Andor egyetemi tanár, kecskeméti jogakadémiai igazgató a jogakadémiák nevében üdvözölte az egyetemet. Az ünneplő közönséghez ezután Kanyó Béla (szigorló orvos) a menekült diákság nevében, Jankó Ágost a törvényhatóságok, Szalay József a szegedi Dugonics Társaság nevében, Jancsó Benedek népies irodalmi társaságok képviseletében szólt.

Az üdvözlések után a kormányzó és kísérete (köztük Teleki gróf és Vass miniszter) elhagyta a dísztermet az egyetem tanácsának kíséretében. A kormányzói program a szegedi katonai körlet sportpályáján folytatódott egészen 12 óráig. Horthy délután 1 órakor érkezett meg¹⁶ díszebédre (Szegei Napló, 1921. október 10.: 3) a Mars-téri laktanyában,¹⁷ ahol Janky tábornok pohárköszöntőjében a „vendég” első világháborús hadi tetteit, az 1919-es szegedi napokon túl a kormányzót mint legfőbb katonai vezetőt (1920. I. tc.) méltatta. Márkitól tudható, hogy az egyetem rektora és a dékánok is hivatalosak voltak az ebédre. Az 15 óráig a városban tartózkodó államfőt a vasútállomáson Janky tábornok, Aigner főispán és a nap rendezésében részt vállaló Shvoy és Koós ezredes és Bottka Sándor rendőrfőkapitány búcsúztatta.

Márki az egyetemi ünnepségeken maradt, mert személye a Magyar Tudományos Akadémiát is képviselte.¹⁸ A felszólaló professzor beszédében az egyetem életében többször előforduló „üldöztetés és bujdosás” emlékeit idézte fel az egyetem történetében, de kiemelte, „az erőszak azonban mindenkor csak az iskolákat törhette össze, nem tudományos szellemüket”. Az akadémikus beszédének végén egy útravalót is adott: most a tanári

kar és a hallgatók „a vendégszerető Szeged városának falai közt új erővel készülnek elő tudományos feladataikra; miközben sohase tévesszék szem elől Erdély utolsó fejedelmének, Rákóczinak jelszavát, hogy Istennel a hazáért és a szabadságért kell dolgozniok” (Acta Universitatis Litterarum Regie Hungaricae Francisco. Josephine Anni MCMXI-MCMXII, 1923).

Márki naplójában a napról a következőket írta le. „A rektor köszönése után a kormányzó eltávozott, mire a rektor 12 jelöltet avatott fel doktornak (köztük az ősz Kovács Ferenc plébánost¹⁹), az első ily nemű funkciót végezvén Szegeden. [...] Félitzenkettőkor az ünnepély véget érven, Jancsó Benedekkel és Szádeczky Lajossal tértem haza s egyórai beszélgetés után átmentünk a Kass szállóba, hol az egyetem vendégeivel és tanáiraival [...] igen kedélyesen fogyasztottuk el ebédünket. [...] D.u. öt órakor fölmentünk a városi közgyűlésre, a melyet a lelkes polgármester, Somogyi azért hirdetett, hogy a városi képviselő és az egyetem tagjai megismerjék és megszeressék egymást”(Vincze, 2006: 260).

A közgyűlésen az egyetemi tanács és az egyetemi tanárok mellett Tóth Lajos közoktatásügyi államtitkár és Zadravecz István tábori püspök is megjelent. A polgármester ünnepi szavaira a rektor válaszolt, melyben megköszönte a város erőfeszítéseit az egyetem befogadásáért. A többi felszólaló azonban az ünnepi pillanatokban azokról a tervekről számolt be, amelyekről már az egyetemi tanárok is tudták, hogy a zavartalan oktatás-nevelés számára rendelkezésre kellene állniuk. Gaál tanácsnok a diákokat segítő akcióról számolt be (Szegedi Napló, 1921.): „a szegedi és ujszegedi kendergyárak, Back Bernát, Hoffmann Ignác, a Keresztény Gazdasági Bank, a Dél-Szövetség, Kendercsi György és a SZAK nagyobb anyagi segítséget ajánlottak fel a szűkölködő egyetemi hallgatók támogatására” (Szeged, 1921). Beszédében kitért arra is, hogy az egyetemi várossá válásért a város már tervet dolgozott ki, „hivatkozott ez ügyben 1907-ben kiadott emlékiratukra, s hogy bizony nem Kolozsvár rovására akartak egyetemhez jutni” (Vincze, 2006: 260).

Ezután Kovács Gábor egyetemi polgár a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete nevében elmondta, „bujdosásuk közben mennyi szeretetlenségben volt részök s valósággal könnyeket fakasztott, mikor érettök kesergő édes anyáikat említette, kiket most a szegedi nők anyai gondoskodása pótol. Nagy hatást tett Jancsó Benedek is, mikor bejelentette, hogy a Népies Irodalmi Társaság megvásárolta egyetemi, internátus számára 2^{1/2} millió koronáért az itteni zsidó internátust.” Ezután Márki megjegyezte: „A beszéd érzelmi részei igen szépek voltak” (Vincze, 2006: 260).

Márki naplója már nem említi Kószó István²⁰ és Tóth Imre felszólalását, amely után Somogyi polgármester fél hétkor bezárta az ünnepi közgyűlés ülését.

Az est programja az egyetemnek Szeged város tiszteletére adott vacsorája volt a Kass-szállóban. A 231 terítékes banketten Menyhárh Gáspár rektor mondotta az első pohárköszöntőt a kormányzóra. Ez követte a „professzorok közül Schneller István a kormányra, Csengery János a városra és polgármesterére, Tóth Károly a nemzeti hadseregre, Hornyánszky Gyula a Magyar Tudományos Akadémiára, Imre József a testvéregyetemekre s akadémiákra, Márky Sándor a törvényhatóságokra. Erdélyi László pedig az irodalmi társaságokra, egyesületekre és testületekre ürítette poharát” (Szegedi Napló, 1921). A kormányzat részéről Tóth Lajos²¹ és Imre Sándor államtitkárok voltak jelen az éjféltartó eseményen.

Zárszó helyett

A Dél-Magyarország tudományos és kulturális központjává váló megyeszékhely immár közel 100 éve őrzi a régi Erdély magyar életének egyik alapkövét. Ez segítette megannyi magyar kiválóságot, aki itt került felfedezésre vagy indult el tudományos pályáján. Az elmúlt évek alatt olyan nagy nevek fordultak meg itt, mint József Attila, Radnóti Miklós vagy Szent-Györgyi Albert.

Az egyetem 1921. évi ünnepségét a körülményeknek megfelelően szervezte és bonyolította. Meghívta a magyar egyetemek képviselőit, az egyetem oktató–nevelő munkájában szerepet játszó szervezeteket. Képviseletet magától az ország oktatási, politikai irányításáért felelős személyek sora. Jelen volt az államfő is, akinek tevékenységét a jelenlévő Shvoy Kálmán naplójában csak egyetlen, sokat mondó sorral illeti: „1921. október 8. A kormányzó látogatása a felszabadult Újszegeden” (Shvoy, 1983: 75).

Márki Sándor feljegyezi, hogy 1921. október 12-én kezdte el az oktatást Szegeden. Az átmeneti időszakról Erdélyivel igazoló bizottsági eljárásban vettek részt még 1921 végén. Márki megírta az egyetem 50 éves történetét (Márki, 1922) és Erdélyivel együtt ünnepelték az egyetem felévszázados fennállási évfordulóját. Időközben Erdélyinek a székelykérdésről (Erdélyi, 1921a; Erdélyi, 1921b) majd egy teológiai munka (Erdélyi, 1922a) után az Árpádkor (Erdélyi, 1922b) című kötete jelent meg.

Márki Gödöllőn hunyt el 1925-ben. Az egykori tanítvány, Erdélyi ebben a tanévben volt bölcsészkaros dékán. Erdélyi pályája csúcsára az 1936/37-es tanévben ért el mint az egyetem rektora.²²

IRODALOM

- Acta Universitatis Litterarum Regie Hungaricae Francisco. Josephine Anni MCMXI-MCMXII* (1923) *Ünnepélyek, amelyek a M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetemen a tanév megnyitása és az Egyetem ötvenesztendős fennállása alkalmával 1921. évi október hó 9.-én és 1922. évi június hó 29.-én tartattak.* Szeged: Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.
- Bálint Sándor (1979): *A régi szegedi katonaélet: népi emlékezet és helyi hagyományok.* Különlenyomat az Ethnographia 1979. évi 1. számából. Budapest: Ethnographia.
- Bartos-Elekes Zsombor (2013): A kolozsvári Cholnoky Jenő térképtár. In: Batiz Enikő – Nagy László – Soós Anna: *140 éves a kolozsvári magyar nyelvű egyetemi oktatás.* Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi kiadó.
- Berczeviczy Albert (1894): *Közművelődésünk és a harmadik egyetem.* Budapest: Singer és Wolfner.
- Bíró Vencel (1927): Márki Sándor. In: György Lajos (szerk.): *Márki emlékkönyv.* Cluj-Kolozsvár: Erdélyi Irodalmi Szemle, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.
- Csóti Csaba (2002): A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának keretei 1918–1924. In: *Limes*, 2002/2., 25-39. p.
- Dékány István (2018): *Trianoni árvák.* Budapest: Noran Libro.
- Erdélyi László (1921a): *A székelyek története. Az 1921. évi Erdélyi Naptárban 24-26. 1. Különlenyomat.* Brassó: k.n.
- Erdélyi László (1921b): *A székely eredetkérdés megoldásának sarkpontjai.* Budapest: Akadémiai Értesítő.
- Erdélyi László (1922a): *A legszebb tudomány. Valláskritika a történeti tanulmányokhoz.* Budapest: Szent István Társulat.
- Erdélyi László (1922b): *Árpádkor.* Budapest: Pallas Kiadó
- Erdész Ádám (1998): A kolozsvári felekezeti magyar egyetem 1920–1921. In: *Történelmi Szemle*, 1998/3-4., 257-276. p.
- Gaal György (2009): A Ferenc József Tudományegyetem és előzményei. In: Balázs Sándor et al.: *Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról.* Kolozsvár: Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete, 33-34 p.
- Gaal György (2012): *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai.* Kolozsvár: Scientia Kiadó.
- Gali Máté (2017): *Berczeviczy Albert. A márványarcú miniszter.* Budapest: Athenaeum Kiadó.
- Janzsó Károly (2019): *Erdélyi László és egyetemi tanártársai.* Kézirat.(kiadás előtt)
- Kiss József Mihály (1991): Párhuzamos utak. A kolozsvári és a pozsonyi egyetem válságos időszakának történetéhez. In: Kiss József Mihály (szerk.): *Tanulmányok a magyar felsőoktatás XIX–XX. századi történetéből. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 14.* Budapest: ELTE, 123-162. p.
- Márki Sándor (1922): *A m. kir. Ferencz József-tudományegyetem története 1872–1922.* Szeged: Szeged Városi Nyomda Rt.
- Nagy Zoltán (1991): A rekonstrukció építkezései. A polgári lakóház építkezés. Az eklektika korának építészeti és kommunális fejlődése. In: *SZT*, 1990/1., 176. p.
- Perneki Mihály (szerk.): *Shvoly Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918-1945* (1983). Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Pukánszky Béla (1987): Tanárképző vagy egyetem? A kolozsvári egyetem Szegedre költözésének körülményei 1919–1921. In: *Magyar Pedagógia*, 1987/4., 424-433. p.
- Somorjai Ferenc (2002): *Szeged.* Szeged: Panoráma, 2002.
- Szeged Atlasz II.* (2014). Magyar várostörténeti atlasz 3. Szeged: Csongrád Megyei Honismereti Egyesület, 86. p.
- Szűts István Gergely (2018): Optálási jegyzőkönyvek, mint a trianoni menekültkérdés forrásai. In: *Századok*, 2018/152, 1237-1260. p.
- Ujváry Gábor (szerk.) (2019): *Trianon és a magyar felsőoktatás : A VERITAS Történetkutató Intézet és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2019. január 15-én a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárban rendezett konferenciájának előadásai.* Budapest: Magyar Napló Kiadó – VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár.
- Vajda Tamás (2019a): 1919 – A magyar egyetem elűzése Kolozsvárról. In: *Per Aspera Ad Astra: A Pécsi Tudományegyetem Művelődés- és Egyetemtörténeti Közleményei* 6., 7-29.
- Vajda Tamás (2019b): A kolozsvári magyar egyetem 1919-es megpróbáltatásai és erőszakos elvétele 1-6. In: *Szeged*: 2019/5., 24-29. p.
- Vajda Tamás (2019c): Az erdélyi magyar egyetem utolsó tanéve (1918/19). In: *Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények*, 2019/2, 32-61. p.
- Vincze Gábor (2006): *A száműzött egyetem.* Szeged: JATE Press.

FORRÁSOK

1920. évi I. tc.
1921. évi XXXIII. tc. 61- 66.§
Budapesti Hírlap, 1921. március 20.
Ellenzék – Független politikai napilap, 1921. július 14.
Ellenzék – Független politikai napilap, 1921. július 21.
Erdélyi László levele Iványi Bélának (1920). Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, MS 5300/107-108.
Ferenc József Tudományegyetem Rektorának iratai, Budapest, 1269-1920/21.
Ferenc József Tudományegyetem Rektorának iratai, Budapest, 137-1921/22.
Ferenc József Tudományegyetem Rektorának iratai, MNL CsML VIII/1 1269/1920/21 (2018-as állapot).
Ferenc József Tudományegyetem Rektorának iratai, Szeged, 188-1921/22.
Ferenc József Tudományegyetem Rektorának iratai, Szeged, 352-1921/22.
Majláth levele dr. Erdélyi Lászlónak, 1920. augusztus 11. Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma, Benedictina, BK 493/I-XVII.
Márki 1921a: Márki Sándor napló, 1921. június 25. Békés megyei Levéltár, Xerox gyűjtemény.
Márki 1921b: Márki Sándor naplója, 1921. július 21. Békés megyei Levéltár, Xerox gyűjtemény.
Márki 1921c: Márki Sándor napló, 1921. június 23. Békés megyei Levéltár, Xerox gyűjtemény
Pesti Hírlap, 1921. október 6.
Pesti Hírlap, 1921. október 8.
Pesti Hírlap, 1921. október 9.
Szeged, 1921. október 10.
Szeged, 1921. október 11.
Szegedi Napló, 1921. október 10.
Szegedi Napló, 1921. október 8.
Szegedi Napló, 1921. október 9.

JEGYZETEK

¹ Részét képezi a Magyar Képzőművészeti Egyetem tananyagának a gyakorlatba átültetése folyamatos fejlesztőmunkával, eszközök beszerzésével lehetséges.

¹ Márki Sándor naplója magántulajdonban van, az anyag teljes másolatát a Békés Megyei Levéltár őrzi.

² A professzorok megtagadták a román államnak előírt hűségeskü letételét, így a katonai erővel megjelent román hatóságok még aznap kiutasították őket az épületből. A feljegyzések alapján az épületből kivinni semmit nem lehetett (Gaal, 2009; Bartos-Elekes, 2013: 111).

³ Az 1919 májusában elvett egyetem állás nélkül maradt egyetemi tanárainak egy része megvárta a békekötést Kolozsváron. E közösség tenni akarása és az erdélyi felekezetek vezetőinek (Majláth Gusztáv Károly római katolikus, Nagy Károly református és Ferencz József unitárius püspök) felelős érzete hívja életre a 2 millió főt számláló magyarság oktatásáért az ún. felekezetközi egyetemet. A jól kidolgozott terv megoldást jelentett volna a kisebbségi létbe került magyarságnak, azonban a körülmények – a kíméletlen sajtóvisszhang következtében még ellenségesebb közvélemény, a hivataloknak beadott kérelmek válasz nélkül hagyása – a leírt szervezeti felépítés mellé rendelt amúgy is kevés számú egyetemi tanárt a város elhagyására kényszeríti. A tervezett egyetemről részletesebben: Gaal, 2012: 82-85; Kiss, 1991: 139-141; Vincze, 2006: 36-38.

⁴ Márki Sándor naplójában feljegyzi, hogy a Kolozsváron kapható magyar újságokat betiltják: *Keleti Újság*, *Ellenzék*, *Újság*, *Hétfői Újság* (Márki, 1921b).

⁵ A trianoni béke 1921. évi XXXIII. törvény cikk 61- 66.§ alapján (Dékány, 2018; Szűts, 2018; Csóti, 2002).

⁶ A piarista tudós, Bíró Vencel írása, aki maga is Márki tanítvány volt.

⁷ Szandtner Pál (Dunaföldvár, Tolna vm., 1884. dec. 4.-Bp., 1963. nov. 10.): jogász, egyetemi tanár.

⁸ A Honvéd – téri 9 számú ház, első emeletén, három szobából álló lakást kapott (Márki 1921c)

⁹ Az ülésen külföldi tanulmányúton lévő Csengery János bölcsészeti-, nyelv- és történelemtudományi dékánt Márki Sándor, mint prodékán helyettesítette.

¹⁰ Jánky 1920-tól a Nemzeti Hadsereg szegedi dandárparancsnoka volt, helyettese volt Shvoy Kálmán, 1922. november 4-ig.

¹¹ Sajnos Shvoy Kálmán naplójában csak egyetlen sor szerepel a nappal kapcsolatban.

¹² A *Szeged* 1921. október 9-i számában az újságíró úgy tudja, hogy a kormányzó számára adott díszvacsera után Horthy a vasúthoz hajtatott és az éjszakát a különvonatban töltötte. Ez utóbbi megerősíti a *Szegedi Napló* is (Szegedi Napló, 1921. október 9.: 3).

¹³ A *Szegedi Napló* szerint este 7-kor, mert fél nyolckor Horthy a szegedi vitézi szék tagjait fogadta (Szegedi Napló, 1921. október 08.: 1).

¹⁴ Márki Sándor pontosan 9 órát ír. A *Szegedi Napló* szerint „Kévéssel 9 óra előtt megjön a jelentés a várakozóknak: a kormányzó elindult kíséretével”, illetve „Kilenc óra 10 perckor az utca föl-harsanó éljenzése jelzi a kormányzó érkezését” (Szegedi Napló, 1921. október 08.: 1).

¹⁵ Erdélyi László hozta el Kolozsvárról.

¹⁶ Horthy tisztelgő látogatást tett Jánky tábornok édesanyjánál (a látogatás háttérben a protokolláris tisztelgésen túl a két katona 1918 előtti jó kapcsolata is szerepet játszott).

¹⁷ A Mars téren álló épület 1883 után épült a közös hadsereg és a helyőrség elhelyezésére. Ma a Szegedi Szakképzési Centrum Gábor Dénes Technikum és Szakgimnázium és magánlakások találhatóak itt (Bálint, 1979; Nagy, 1991; Somorjai, 2002; Szeged Atlasz II., 2014).

¹⁸ A Magyar Tudományos Akadémia több tagja is ott volt az ünneplők, meghívottak között: Gr. Teleki Pál, Csengery János, Ereky István, Erdélyi László, Finkey Ferenc, Horger Antal, Hornyánszky Gyula, Kolosváry Bálint, Márki Sándor, Riesz Frigyes, Dr. Szádeczky-Kardoss Lajos.

¹⁹ A *Szeged Napilap* nem említi a nevét.

²⁰ „Dr. Kószó István lelkes beszéde után, a mindvégig lelkes hangulatú diszközgyűlést Somogyi polgármester szavai zárták be” (Szeged, 1921. október 11.: 2).

²¹ Tóth Lajos államtitkárnak, a város számára mondott köszöntőjét Gaál Endre tanácsnok köszönte meg.

²² Köszönöm Lagzi István, Marjanucz László professzoroknak (SZTE BTK), Vajda Tamás igazgató úrnak (SZTE Levéltár), a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár igazgatójának, Ásványi Ilonának és munkatársainak, édesanyámnak, Janzsó Károlynénak és feleségemnek, Szabó E. Gyöngyinek önzetlen, több éves segítségét, melyet kutatásaim során kaptam.

Additions to the history of Szeged (which became a university town in 1921) in the light of dailies and recollections - based on the legacy of Gyula László Erdélyi and Sándor Márki

Károly Janzsó

The study follows the life path of the two professors (László Erdélyi and Sándor Márki) who started from Cluj-Napoca on June 26, 1921 until mid-October 1921 - also presenting Szeged, which was preparing for the opening ceremony of the university.

The research examined the correspondence of László Gyula Erdélyi OSB from Pannonhalma, his works written and published in print after 1920, the diary kept by Sándor Márki in Gyula, the national and Szeged press products and the university documents created during this period.

The research covered some of the issues of the city management, the university and the government, the location of the university and the organization of the school year opening ceremony. Among other things, the professors' new homes, the renovation of the buildings designated for the university units, the construction work and the governor's visit to Szeged on 8-9th October 1921.

As a result of the research, it can be said that the legacy of professors László Erdélyi and Sándor Márki complements the history of the university, which moved to Szeged in October 1921.

Főzőfazekak és bográcsok, avagy Nagymágocs-Paptanya késő szarmata kori lassúkorongolt, kavicsos-csillámos kerámiaanyagának elemzése

Walter Dorottya *

* SZTE–BTK Történelemtudomány Doktori Iskola, Medieviztika–Régészet Doktori Program

Kulcsszavak

késő szarmata
kavicsos-csillámos kerámia
edénykészítés
Nagymágocs-Paptanya

late Sarmatian
gravel-mica ceramics
pottery
Nagymágocs-Paptanya

Absztrakt

A tanulmány témája a Körös–Tisza–Maros közének egyik legjelentősebb késő szarmata korra keltezhető településén, Nagymágocs–Paptanyán feltárt kavicsos-csillámos kerámiaanyag elemzésének a bemutatása. Figyelemre méltó, hogy a telepen közel félezer kavicsos-csillámos kerámiatöredék került elő, ebből a szempontból a falu kiemelkedő fontosságú a dél-alföldi késő szarmata kori lelőhelyek között. A leletanyag legnagyobb részét az egykori főzőfazekak és bográcsok töredékei alkotják, továbbá fedő-, tál- és egy szűrőedény/parázsborító töredéke. A telepen biztosan készítettek kerámiát, ezt igazolta a feltárt fazekasműhely, a hozzátartozó edényégető kemence, az agyaggyerő gödrök és az objektumokban talált kerámiasalakok, agyagcsomók és a csillámos összetételű gneisz darabok. Jelen munkában a kerámiatípus régészeti elemzésén túl ismertetésre kerülnek a nagymágocsi kavicsos-csillámos kerámiaanyag első természettudományos vizsgálatának előzetes eredményei is.

„A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni.” (Banner János)

1. Bevezetés

A Kárpát-medencei késő szarmata telepek leletanyagában a 4. század végétől egy új kerámiafajta jelent meg, az ún. lassúkorongolt, „kavicsos-csillámos” vagy „csillámos-szemcsés” kerámia, melyből főként főzőfazekakat és bográcsokat készítettek.²³ Ezen edények kutatásának fontossága abban rejlik, hogy keltezéssel bírnak, valamint jellegzetes anyaguknál fogva töredékeik is egyértelműen, könnyen azonosíthatók a településanyagokban. A téma jelentőségét növeli, hogy az edények fő soványítóanyaga, a csillámos kőzet az Alföld központi területein tájidegen.

Az első kavicsos-csillámos edényeket Párducz Mihály már 85 évvel ezelőtt közölte a szarmata korra keltezhető telepanyagok között (Párducz 1935: 180–183; 1938: 100–113; 1939: 139–140; 1941: 101; 1942: 115–115; 1943: 165–169; 1952: 39–41). A típus a mai elnevezését Vaday Andreától kapta, aki 1984-ben e csoport jellegzetes bográcsait elsőként írta le és értékelt (Vaday 1984: 31–40). Azóta számos kisebb-nagyobb, főleg településátadások leletei között találkozhattunk ezzel a kerámiafajttával,²⁴ de összefoglaló, tipokronológiai elemzése mostanáig még nem készült el.

2. A nagymágocs-paptanyai késő szarmata település lelőhelye és a feltárásának menete

A Nagymágocs–Paptanyán feltárt telep Csongrád–Csanád megyében található, a mai Mágocs-éri csatornától D-re a Mágocs-ér magaspartján (1. kép). A lelőhelyen 1983-ban homokbánya működtetése miatt megelőző leletmentést végeztek a szentesi Koszta József Múzeum munkatársai. A lelőhelyet Vörös Gabriella vezetésével négy szakaszban tárták fel 1983–1986 között.²⁵ A régészeti munkák eredményeképpen 7000 m² területen

egy késő szarmata kori település 82 objektuma került elő, 7 épületre utaló telepjelenség, 5 árok, 3 kemence és 64 különféle kialakítású gödör (2. kép). Az objektumok a teljes területen előfordultak, de főként a feltárt településrészlet K-i részén sűrűsödtek. A telep valószínűsíthetően É és K-felé tovább folytatódhat, a feltárt leletanyag alapján Kr.u. 4. század végétől az 5. század elejéig keltezhető.²⁶

3. A szarmata telep objektumai és kerámiaanyaga

A feltárt településen összesen 1824 különálló edényhez tartozó töredék került elő, amely készítés-technológia alapján 3 csoportra osztható: kézzel formált, gyorskorongolt és lassúkorongolt kerámiára. Az előzetes eredmények alapján a lassúkorongolt kerámia a telepanyag 25%-át teszi ki, amely a gyorskorongolt edények után a második legnagyobb csoport. Ezen belül a soványítóanyag alapján többféle típus különíthető el. A legnagyobb mennyiséget a kavicsos-csillámos kerámia alkotja. Figyelemre méltó, hogy a telepen közel félezer ilyen kerámatöredék került elő, amely a kerámiaanyag egy negyedét teszi ki. Összevetve a Dél-Alföld közel hasonló korú településeinek kerámiaanyagával jól látszik, hogy a lassúkorongolt kerámiaanyag mennyiségét tekintve a nagymágocsi telep kiemelkedő a többi késő szarmata kori telep leletanyagához képest (1. táblázat). Hasonló mennyiség Tiszaburán és Konopon került elő (Veres 2012: 34; Kapcsos–Mărginean 2020: 191). Fontos megjegyezni, hogy jelenleg kevés telepközlés ismert, amely támpontot ad a leletanyagok összehasonlítására.

Nagymágocs–Paptanyán összesen 88 objektumot tártak fel, ebből 50 objektum tartalmazott lassúkorongolt kerámiát, amely a leltárkönyv alapján 465 tétel. Egy tétel alatt azonban több töredék is előfordult, ezért összesen 810 db kézikorongolt kerámiát vizsgáltam, melyek legnagyobb része töredék, de emellett több kiegészíthető edény is volt a leletanyagban. A feltárt objektumok több mint fele tartalmazott ilyen típusú kerámiát, ezek főként gödrökből, különböző rendeltetésű épületekből és kerítő árkokból kerültek elő, valamint szórványból (2. kép). A legtöbb lassúkorongolt edény gödrökből származott, melyek tároló, munka és szemetes gödrök voltak. A 61. gödör kiemelkedő mennyiséget tartalmazott, ebben összesen 133 darab töredék volt, amely 42 különálló edényhez köthető (3. kép). Ez az objektum egy hatalmas anyagkitermelő gödör, melynek mérete valószínűsíthetően összefüggött a benne talált kavicsos-csillámos edények feltűnő nagy leletszámával.

4. Készítéstechnológiai jegyek

A nagymágocsi kavicsos-csillámos kerámiák kézi korongon vagy más néven lassú korongon készültek. Az edények oldalfalait agyag hurkákából állították össze, majd lassú forgású kézi korongon körbeforgatva simították át. A kézikorong használatára általában az edények belső falvastagságának egyenetlensége utal, azonban ezt a nagymágocsi darabokon ritkán lehet észlelni. Az egykori edények készítői nagyon ügyeltek a hurkák tökéletes összedolgozására, ugyanakkor egy-két szerencsés esetben – általában az alj és az oldalfal találkozásánál, valamint a perem részénél – érzékelhetőek az agyaghurkák egykori összeillesztésének nyomai (4. kép 2; 7. kép 2).

Az edények alján rendszerint kavics és egykori szerves anyag maradványai láthatóak, melyek a kézikorongon formálás jellegzetes vonásai (7–8. kép), ugyanis a fazekasok az edények készítésekor a lassúkorongot zúzott kavicssal, homokkal és szerves anyaggal (pelyvával?) szórták be, annak érdekében, hogy a megformázást követően könnyen leváljon a korongról. Hasonló kavicsos edényaljak ismertek a sándorfalva–eperjesi és a földéaki leletanyagban is (Walter 2017), azonban a szerves anyagmaradványok előfordulása kizárólag a nagymágocsi telep jellegzetessége. Emellett megfigyelhető, hogy az itteni edények külső és belső

felületét még nedves állapotban egy híg agyagos lével vonták be, melyet valamilyen eszköz – talán rongy – segítségével gondosan áttöröltek. Ennek nyomai lehetnek az edények felületén gyakran látható hajszálvékony sűrű vízszintes, egyenes vonalkötegek. A simítás következtében a felület tömörítésével a kerámia minősége javult, ellenállóbbá vált, másrészt az edény esztétikusabb is lett, a csillámszemcsék a lapjukkal a simítás irányába rendeződtek. Ez az agyagbevonat könnyen megsérülhetett, lekophatott, ilyen esetben az agyagréteg alatt jellemzően dörzstálakhoz hasonló durva tört kavicsos réteg látható.

5. Soványítóanyagok és az edények előzetes petrográfiai elemzésének eredményei

A telep kerámiáinak soványításához első ránézésre csillámos anyagot, kavicsot, samottot (apróra zúzott kerámiatöredéket) és homokot használtak fel (2. táblázat). A szemrevételezés alapján a soványítóanyagok változatosak. Az edények készítésekor általában két vagy három adalékanyag keverékét alkalmazták, ritka az egy soványítóanyag igénybevétele. Leggyakrabban csillámos anyagot és a tört kavicsot használtak.

A nagymágocsi kavicsos-csillámos kerámia első archeometriai vizsgálatát 2020 decemberében az ELKH Energiatudományi Kutatóközpontban Dr. Szilágyi Veronika készítette el. A petrográfiai vizsgálatra 15 edény töredéke és egy csillámos összetételű kőzet került.²⁷ A kerámiák levágott szeletéből 30 µm-es vastagságú vékonycsiszolatok készültek, amelyek tanulmányozása áteső fényben történt (a meghatározások alapját az ásványok optikai tulajdonságai adták). Ezen vizsgálatok során megfigyelhető volt a kerámia szövete (a képlékeny alapanyag + nem plasztikus elegyrészek, azaz kavics-homok szemcsék + pórusok viszonya), a képlékeny alapanyag tulajdonságai, a nem plasztikus elegyrészek és a pórusok mérete-alakja.

Az előzetes eredmények tükrében a vizsgált kavicsos-csillámos kerámiaanyag egységes, a csillámos soványítóanyag ugyanaz a mintákban. A kerámiák mikroszkópi szövete és ásványos összetétele azt mutatja, hogy a kőzetlisztes agyag alapanyagban változatos méretű, tört, gneisz eredetű ásvány- és kőzettörmelékek találhatók (ásványok: kvarc (q), plagioklász földpát (pl), illetve kétféle csillám: színtelen muszkovit (ms) és barna biotit (bt)) (9. kép). A hiátuszos szövet és a szögletes szemcsealakok bizonyítják a szándékos soványítást, az eredeti kőzet törésével előkészített soványítóanyag hozzáadását az agyaghoz.

Új eredményként szolgál a kerámiafajta kutatásában, hogy sikerült bizonyítani, a kerámia mintákban található kavics és csillám ugyanabból a kőzetből származott és nem két külön soványítóanyagról van szó. A kerámiakészítés során, amikor a széttört csillámos kőzetet belekeverték az agyagba szétváltak a csillám szemcsék (muszkovit, biotit) és a kavics, ezért tűnik két külön adalékanyagnak, annak ellenére, hogy egykor egy forrásból származott. A kutatást még érdekesebbé teszi, hogy a csillámos kőzet a lelőhely közvetlen földtani környezetében nem található meg.

6. A csillámos-kavicsos kerámia csoportosítása funkció alapján

A kerámiatöredékeket funkció alapján 5 csoportba soroltam: fazekak (795 db), bográcsok (8 db), fedők/sütőharangok (4 db), tálak (2 db) és egy szűrőedény/parázsborító (1 db). A legnagyobb csoportot a fazekak alkotják, a hasonló korú telepeken kavicsos-csillámos kerámiából túlnyomó többségben szintén főzőfazekakat készítettek. Nagymágocson összesen 796 töredék került elő, amely edényszám tekintetében 451 darab különálló fazékhoz tartozott.

6.1.Fazekak (1. csoport)

A nagymágocsi fazekak formailag viszonylag egységesnek mondhatóak, kétféle típus jellemző: az ívelt falú, vállában szélesedő, gömbölyű formák és a szögletes falú, felső harmadában megtörő profilú fazekak. Ez a két főtípus jellemző a környező késő szarmata telepek lassúkorongolt fazekaira is, formailag hasonló darabok kerültek elő, többek között Sándorfalva–Eperjes (Walter 2017: 35, 4–5. tábla), Óföldaék–Ürmös,²⁸ Kiskundorozsma–Kistemplomtanya (Vörös: 1988, 19, 2. kép) és Szőreg–Téglagyár (Vaday: 1984, 33–34, I-II. tábla) lelőhelyekről.

Nagymágocs–Paptanyán a két formatípuson belül a fazekak szájrremeinek kiképzésében észlelhető eltérés. A telepen 3 féle peremtípus jellemző: a lekerekített, a szögletes és a fedőhornyos. A peremek általában kihajlóak, kialakításuk valószínűsíthetően fakéssel történhetett. A peremátmérő mérete szerint 3 csoport különíthető el: a kis, a közepes és a nagy peremátmérőjű fazekak. A kis peremátmérőjű fazekak mérettartománya 10–15 cm közé esik, ebből volt a legtöbb a telepen, összesen 77 edény. Jelentős a közepes, 16–20 cm átmérőjű fazekak száma, sőt 11 esetben 21–30 cm közötti peremátmérőjű edény is előfordult, melyek a hombárokéhoz hasonló, nagy űrtartalommal rendelkeztek (4–6 kép). Hasonló nagyméretű lassúkorongolt fazekak ismertek többek között Tiszaburáról (6. kép 4; Veres 2012: 53), Felnac/Fönlakról (6. kép 3; Mărginean–Băcuet–Crișan 2015: Pl. 3) és Makó, Járandószékről (6. kép 5), melyek űrtartalma 5–15 liter, magasságuk 25–42 cm közötti.

A nagymágocsi fazekak jellegzetessége a peremek díszítése, általában a peremek felső és az alsó részét ferde benyomkodásokkal tagolták. Elsőként az alsó tagot készítették el, majd erre helyezték a felső részt, melyet jól példáz az egyik mágocsi töredék, ahol szemmel látható az összeillesztés nyoma (4. kép 2). A környező szarmata telepek anyagában nem jellemző a peremek díszítése, ugyanakkor nem is ismeretlen, legjobb párhuzamok Makó–Mikócsa-dűlő (Sz. Wilhelm: 2017, 297), Tápé–Széntégláégető (Vörös: 1992: III.t.4.) és Nagyszénás–Vaskapu (Nagy 2003: 63) telepeken találhatóak meg. A fenéktöredékek nagysága és típusa egységesebb, a legtöbb 10–15 cm közötti átmérővel rendelkezett, amelyek összeegyeztethetőek a peremátmérőkkel. A fenékszélek elsimítottak, általában tompaszöggel, törés nélkül folytatódnak az edénytestbe.

A fazéktöredékek 38%-a díszített. A peremek mellett a leggyakrabban az edények vállát díszítették a telepen (11–12. kép). Kétféle technikát alkalmaztak: bekarcolást és benyomkodást, melyet egy fésűszerű eszközzel végezhetek el. A legjellemzőbb díszítés a hullámvonalköteg, a párhuzamos vonalköteg, az ékszerű és a lencse alakú benyomkodott díszítések, melyek külön-külön és együtt is előfordulnak a kerámiákon. A telepen összesen 3 fazék és 17 olyan töredék került elő, melyen teljes mintasort lehetett megállapítani (11–12. kép). Első ránézésre is jól látszik, hogy a nagymágocsi fazekak sűrűn díszítettek, a mintasorok is jóval összetettebbek és változatosabbak, mint a környező szarmata telepek fazekain. A mintasorok három nagy csoportra oszthatóak (3. táblázat). Az első csoportba a csak bekarcolt vonalköteggel díszített darabok (I. csoport), a másodikba a csak benyomkodott díszítésű fazekak (II. csoport) kerültek, a harmadikba ezek kombinációja sorolható (III. csoport). A bekarcolt vonalkötegek és a benyomkodott díszítések együttes csoportján belül további alcsoportok alakíthatóak ki a mintasorok típusainak száma szerint: kétféle (III/1. csoport), háromféle (III/2. csoport) és négyféle (III/3. csoport) díszítési kombinációk. A díszítések alapján a nagymágocsi edények legjobb párhuzamai Szőreg–Iván-téglagyár (Ács 1992: 111–112), Nagyszénás–Vaskapu (Nagy 2003: 63), Makó–Mikócsa-dűlő (Sz. Wilhelm 2017: 297) és Timișoara/Temesvár–Freidorf (Mare–Tănase–Drașovean–Susi–Gál 2011: 161–164; 169–171) lelőhelyeken találhatóak meg.

6.2. Bográcsok (2. csoport)

A lelőhelyen hét bogrács töredék került elő, valamint egy jellegzetes hurkafül töredéke, amely valószínűsíthetően szintén bográcshoz tartozik (13. kép). A telep összes lassúkorongolt kerámiatöredékéhez viszonyítva alacsony a bográcsok száma (1%), melynek részben az lehet az oka, hogy csak a jellegzetes perem és fültöredékeket lehetett egyértelműen ehhez az edénytípushoz tartozónak meghatározni, az oldaltöredékeiket és az aljukat nem. Peremátmérőjük 25-30 cm közötti, ami az analógiák alapján általában jellemző a bográcsokra. Mindegyik durva szemcséjű tört kavicssal és csillámmal soványított, valamint két edénynél még samottot is keverték az alapanyaghoz.

Majdnem mindegyik töredék díszített volt, jellemzően rátett, ferde bevagdolásokkal ellátott bordával. Az egyik töredéken megfigyelhető, hogy a borda alatt még lencse alakú benyomkodással is díszítették az edényt, egy másik darabon pedig csak lencse alakú minta látható (13. kép). Az Alföld szarmata bográcsain hasonló díszítések figyelhetők meg. A nagymágocsi darabok legjobb párhuzamai Tiszaföldvár, téglagyár (Vaday 1984: 36) és Rákóczifalva–Bagi földek (Masek 2018: 170) telepeken találhatóak meg.

A bográcsokat, mint már említettem, elsőként 1984-ben Vaday Andrea gyűjtötte össze (Vaday: 1984). Ez az edénytípus ekkor még összesen csak 5 telepről volt ismert: Hódmezővásárhely–Fehértó (Párducz 1952: X.t. 3–6), Hódmezővásárhely–Solt–Palé (Párducz 1935: XXXIV.t.8), Orosháza–Monor (Kovalovszki 1965: VIII.t.2), Örménykút–Pusztadűlő (Vaday 1984: 32) és Tiszaföldvár, téglagyár (Vaday 1984: 32). Az elmúlt években megsaporodott a feltárt késő szarmata kori falvak száma, melynek köszönhetően 13 újabb lelőhellyel bővíthetjük a bográcsok gyűjtését (14. kép). A lelőhelyeket térképre vetítve jól látszik, hogy a telepek a Tisza, a Körös, a Maros mentén sűrűsödnek, azonban egyértelmű, hogy a lelet típus előfordulási körzete függ az egyes területek kutatottsági szintjétől.

6.3. Fedők és tálak (3. és 4. csoport)

Nagymágocson a bográcsokon túl fedők és tálak is előfordultak a leletanyagban (15. kép 1-4). A kavicsos-csillámos kerámiából készült fedők a ritkább edénytípusok közé tartoznak. Egyedi darabnak számít a telepen előkerült egyetlen fogógomb, melynek különlegessége, hogy hullámvonalköteggel díszített (15. kép 4). Hasonló fogógommbal ellátott fedőtöredékek megtalálhatóak Kondoros 124. lh.–Brusnyicki-tanya (Vaday–Rózsa 2006: 101; 104) és Sándorfalva–Eperjes (Walter 2017: 38) leletanyagaiban, azonban ezek nem díszítettek. A nagymágocsi fedők közül kitűnik még két nagyméretű kavicsos-csillámos darab, melyek átmérője 24-25 cm (15. kép 2-3). Méretükből adódóan feltételezhető, hogy a telepen előkerült ugyancsak nagyméretű, 21-30 cm közötti peremátmérővel rendelkező fazekakhoz tartozhattak. Nem zárható ki azonban az sem, hogy akár kisebb sütőharangként is funkcionálhattak, amit méretük mellett az is valószínűsít, hogy belül jól átégettek és az, hogy 1 cm vastag oldalfallal rendelkeznek.

A kavicsos-csillámos kerámiatípusnak szintén nem túl gyakori válfaját képezik a különféle tálak (15. kép 5-6). Kavicsos-csillámos soványítású tálakat eddig Orosházáról (Rózsa 2000: 79), Makó–Mikócsa-dűlőről (Sz. Wilhelm 2017: 319), Sándorfalva–Eperjesről (Walter 2017: 39) és Rákóczifalva–Bagi-földekről (Masek 2018: 163) ismerünk. Az edények formakincsét tekintve három fő típus jellemző: a kónikus, a félgömbös testű és a meredek falú darabok. A nagymágocsi tálak formailag a kónikus testű edényekkel mutatnak rokonságot, peremátmérőjük 10-14 cm közötti.

6.7. Szűrőedény (5. csoport)

A telepen a kavicsos-csillámos kerámiák között megtalálható még egy kisméretű, több helyen átfúrt edénytöredék (16. kép 1). Ez az edénytípus a szakirodalomban szűrőedényként terjedt el, mint a tej szűrésére, a sajt készítésére használt eszköz (Maret et. al 2011, 43-44). Jelenleg kevés ilyen edény ismert az alföldi telepekről, a nagymágocsi darabon kívül, Timișoara/Temesvár–Freidorf Maret et. al 2011, 43-44; PL.: XIII.11, XXI. 11, XXXIV. 6.), Rákóczifalva–Bagi-földek (Masek 2018, 187–188; 66.t.7; 61.t.1; 75.t.10; 107.t.10), Óföldaék–Ürmös (16. kép 2-3), Kecel–Csukástó (<https://www.museumap.hu>, 2021) és Makó–Mikócsa-dűlő (Sz. Wilhelm 2017: 319) lelőhelyekről említhetünk párhuzamokat.

Közös jellemzőjük, hogy mindegyik késő szarmata kori telepről származik, főként kavicsos-csillámos anyaggal és tört kerámiával soványított, kézikorongolt, ritkábban kézzel formált darab, jellemzően égésnyomokat lehet felfedezni az edények felületén (4. táblázat). Az edénytípus ismertetője az átfúrt felület. Az edények rendszerint 0,5-0,8 cm közötti átmérőjű lyukakkal rendelkeznek, melyeket valamilyen kör átmetszetű eszközzel alakíthattak ki. Az óföldaéki és a makói darabokon jól látszik, hogy az edényeket az égetésük előtt, a külső felületük felől fúrták át, amit az edények belső felületén, a lyukak körül felgyülemkedett agyag igazol (16. kép 2,4). A furatok az edényeken sorokat alkotva vagy rendszertelenül helyezkednek el. Méretükben különbség mutatkozik, peremátmérőjük 5–14 cm között váltakozik. Meglátásom szerint kétségbevonható, hogy mind szűrőedényként funkcionálhatott. A nagymágocsi darab rendeltetése inkább a tűzzel hozható kapcsolatba, parázsborító lehetett. Ezt támaszthatja alá a soványítóanyag alkalmazása is, ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a csillámos anyag felhasználásának oka az edények hőtűrőképességének növelése lehetett (Vaday et al. 1999: 182), bár ez természettudományos módszerekkel még nem bizonyított. Említésre méltó, hogy a Rákóczifalva–Bagi-földeken előkerült leletek kapcsán Masek Zsófia megfigyelte, hogy az edények furatai vörösre átégették. Logikus és célszerű meglátása szerint a rákóczifalvi edények szintén parázsborítóként funkcionálhattak (Masek 2018: 187–188).

7. A telep kavicsos-csillámos kerámiaanyagának készítési helye

Kérdésként merül fel, hogy a csillámos anyaggal soványított kerámiákat a telepen állították-e elő. A telepen biztosan gyártottak kerámiát, ezt támasztotta alá az előkerült fazekasműhely, a hozzátartozó edényégető kemence és az agyagnyerő gödrök, valamint az objektumokban talált kerámiasalakok, agyagcsomók és a csillámos összetételű kőzet darabok.

Az edényégető kemencét a telep feltárásánál korábban, az 1950-es években találták homokbányászás során, melyet a helyi pap, Felicián atya (Neubauer József) a helyszínen kibontott és dokumentált. Az értékes feljegyzéseiből egyértelműen kivehető, hogy a kemencét edényégetésre használták. Hasonló késő szarmata telepeken feltárt edényégető kemencék ismertek a Dél-Alföldről: Sándorfalva–Eperjesről (Vörös 1982), Makó–Dáli-ugar M43 40. lelőhelyről (Benedek-Bene–Benedek 2015: 205; Sósuti 2016: 77–78) és Timișoara/Temesvár–Freidorfról (Maret et. al 2011: 119; 136–137; Grumeza 2016: 74–75).

A gölöncsér műhelye a 7. számú földbe mélyített épület lehetett, melynek padlóján edénykészítésre utaló, előkészített, számos kisebb-nagyobb, szürkés-lilás agyagrög került elő. Érdemes megemlíteni, hogy az edénygyártásra utaló előkészített agyagdarabok már az elsők között feltárt szarmata telepeken is előfordultak,

mint például Hódmezővásárhely, Solt–Palén (Párducz 1938: 113), valamint a későbbiek során feltárt Polgár–Kengyel-közi telepen (Hajdú et al. 1997: 107).

A nagymágocsi műhelyként értelmezhető 7. objektum egyik különlegessége, hogy az oldalában kialakított fülkéből egy csillámos összetételű gneisz került elő, amely a kavicsos-csillámos kézi korongolt edények fő soványítóanyaga (10. kép 1). Annak eldöntéséhez, hogy a telepen előkerült lassúkorongolt kerámiákban megtalálható csillámos anyag ebből a kőzetből származik-e, szükségesek a petrográfiai vizsgálatok. A gneisz kőzettörmelék mikroszkópi szövete és ásványos összetétele azt mutatja, hogy a kőzet egy irányított szövet, amelyben a kvarc (q), a plagioklász földpát (pl), illetve a kétféle csillám (színtelen muszkovit (ms) és barna biotit (bt)) elkülönülő sávokba rendeződik (10. kép 2-3). Az előzetes eredmények alapján a fülkében megtalált kőzet hasonló a csillámos-kavicsos kerámiákban található gneisz kőzettörmelékek anyagához, de azzal nem azonosítható. A nagymágocsi edények készítésének elemzése során mindenképpen figyelembe kell venni, hogy a jelenleg vizsgált kerámiáknál ugyanazt az összetételű csillámos kőzetet használták soványításra, valamint a telepen minden feltétel adott volt a kerámiagyártásra, ezért elképzelhetőnek vélem, hogy ezt a kerámiafajtát helyben készítették és a soványítóanyagot importálták a telepre, mely még további kutatást igényel.

8. Összegzés

Az 1983–1986 között Nagymágocs–Paptanyán feltárt késő szarmata kori településrészlet leletanyagát tekintve kiemelkedő a környék hasonló korú telepei közül. A nagymágocsi kerámiaanyag kiváló alapot szolgál a 4. század végén, 5. század elején elterjedő lassúkorongolt, kavicsos-csillámos kerámiatípus kutatásához. A telepen összesen 810 db ilyen kerámiatöredék került elő, amely 465 különálló edényhez tartozik. Kavicsos-csillámos kerámiából főként főzőfazekak és bográcsok készültek, emellett a leletek között tálak, fedők/sütőharangok és egy parázsborító is megtalálható. A nagymágocsi edényeket előszeretettel díszítették, bekarcolt vonal- és/vagy hullámvonalkötegekkel, valamint különböző benyomkodott mintákkal. A fazekakra a változatos és az összetett mintakincs jellemző, a vállak mellett jellegzetes a peremek díszítése is. A nagymágocsi lassúkorongolt kerámián végzett petrográfiai vizsgálatok kimutatták, hogy a telepen előkerült kerámiaanyag egységes, a csillámos anyagot szándékosan használták soványítóanyagként és a kerámia mintákban található kavics a csillámmal azonos kőzetből származik. A természettudományos vizsgálatok előzetes eredményei új adalékokat szolgáltatottak a késő szarmata edénművesség kutatásához.

- Ács Csilla (1992): Megjegyzések a késő szarmata kerámia kérdéséhez. In: Istvánovits Eszter (szerk.): *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 30–32. Nyíregyháza: Jósza András Múzeum, 97–112. p.
- Grumeza, Lavinia (2016): Post Roman and Sarmatian Pottery Workshops in Banat, Between the End of the 3rd – Beginning of the 5th Century AD. In: *Ephemeris Napocensis* 26. Cluj-Napoca: Academia Română – Institutul De Arheologie Şi Istoria Artei, 67–106. p.
- Grumeza, Lavinia – Ursuţiu, Adrian – Copos, Gelu (2013): *Arad „barieră”. Cercetări arheologice preventive într-un sit de epocă sarmatică*. Cluj-Napoca: Mega.
- Hajdú Zsolt–M. Nepper Ibolya–Sz. Máthé Márta–Raczky Pál–Kriveczy Béla–Csányi Marietta–Tárnoki Judit (1997): Polgár–Kengyel-köz. Szarmata település a III.–IV. századból. In: Raczky Pál –Kovács Tibor – Anders Alexandra (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum – Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézet, 106–109. p.
- Kapcsos, Norbert (2017): Urmele unei aşezari din perioada târzie a epocii sarmatice descoperite la Şagu „Sit A1 1”, judeţul Arad. In: Mărginean, Florin – Stanciu, Ioan – Băcuţ-Crişan, Dan (eds.): *Locuirea medievală timpurie din Transilvania şi vecinătăţi. Lucrările conferinţei naţionale Locuirea medievală timpurie din Transilvania şi vecinătăţi. Lipova (jud. Arad) 27–29 Octombrie 2016*. Cluj-Napoca: Mega, 13–44. p.
- Kapcsos Norbert – Florin Mărginean (2020): Egy 4. század végi – 5. század eleji települészet Konop határában. Kontaktzóna vagy kutatási stádium? In: Bíró Gyöngyvér–Pintér-Nagy Kata – Szebenyi Tamás (szerk.): *Új nemzedék. A Szegedi Régészeti Tanszék tehetésgondozásának elmúlt évtizedei. Ünnepi kötet B. Tóth Ágnes, Kulcsár Valéria, Vörös Gabriella és Wolf Mária tiszteletére*. Monográfiák A Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 7. Szeged: Szegedi Tudományegyetem – Régészeti Tanszék, 187–214. p.
- Kovalovszki Júlia (1965): Orosháza és környéke a magyar középkorban. In: Nagy Gyula (szerk.): *Orosháza története és néprajza I*. Orosháza: Orosháza Városi Tanácsa, 175–203. p.
- Masek Zsófia (2018): *Közép-Tisza-vidék településtörténete a Kr. u. 4–6. században Rákóczi-falva–Bágy-földek 5–8–8A. lelőhely értékelése alapján*. PhD disszertáció. Budapest.
- Mare et al. (2011) Mare, Mircea – Tănase, Daniela – Draşovean, Florin – Susi, el Georgeta – Gál, Sándor Szilárd: *Timişoara–Freidorf. Cercetările arheologice preventive din anul 2006*. Cluj-Napoca: Mega.
- Mărginean, Florin – Băcuţ-Crişan, Dan (2015): Archaeological Discoveries from the Period of the Dark Millenium in Felnac “Complexul Zootehnic” (Arad County). In: Peter Hügel (ed.): *Ziridava Studia Archaeologica* 29. Cluj Napoca: Museum Arad, 215–226. p.
- Medgyesi Pál (1991): Népvándorlaskor. In: Erdmann Gyula – Jankovich B. Dénes (szerk.): *Békéscsaba története*. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzata, 88–147. p.
- Medgyesi Pál – Pintye Gábor (2006): A Békéscsaba–Felvégei-lelőhelyről származó késő szarmata kori csontfésű és kapcsolatai. In: N. Varga Éva – Szatmári Imre (szerk.): *A Békés Megyei Múzeumok közleményei* 28. Békéscsaba: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 61–98. p.
- Nagy Dániel Sándor (2003): Az Orosházi-tanyák, MÁV-homokbánya szarmata temetője. In: *A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve* 7. Orosháza: Szántó Kovács János Múzeum, 11–48. p.
- Párducz Mihály (1935): Adatok az Alföld római kori kerámiájához. In: *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből XI*. Szeged: Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem, 175–203. p.
- Párducz Mihály (1938): Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Paléban. In: *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből XIV*. Szeged: Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem, 90–123. p.
- Párducz Mihály (1939): Római kori telep Makó mellett. In: *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből XV*. Szeged: Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem, 133–145. p.
- Párducz Mihály (1941): Szarmata kori telep és temető Földeákon. In: *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből XVII*. Szeged: Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem, 90–107. p.
- Párducz Mihály (1942): Óskori és szarmata kori telep Hódmezővásárhely határában. In: *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből XVIII*. Szeged: Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem, 113–127. p.
- Párducz Mihály (1943): Szarmata kori telep Hódmezővásárhely–Kopáncson. In: *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből XVII*. Szeged: Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem, 164–171. p.
- Párducz Mihály (1952): Adatok a magyarországi szarmaták társadalomtörténetéhez. In: *Archeológiai Értesítő* 79, 39–47. p.
- Rózsa Zoltán (2000): Késő szarmata települészet Orosháza északi határában. In: Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba (szerk.): *Hadak Útján – A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 79–124. p.
- Sári Zsolt – Bellon Tibor – Gulyás Éva (2000): *„A Tisza-ölgő fajtánk bölcsője” – Ezer év a Tisza mentén*. Szolnok: Damjanich János Múzeum.

- Sóskuti Kornél (2016): Középső bronzkori, szarmata, avar-, Árpád-kori településnyomok, valamint szarmata és avar kori temetkezések Makó Dáli-ugarról. (Előzetes jelentés az M43, 40., HT 43. lelőhelyen végzett régészeti feltárásról). In: Kvassay Judit (szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2011–2014*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 76–96. p.
- Sz. Wilhelm Gábor (2017): Késő szarmata kori településrészlet Makó–Mikócsadülő (M43 31.) lelőhelyén. In: T. Gábor Szilvia – Czukor Péter (szerk.): *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged–országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és hozzá kapcsolódó vizsgálatok*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 257–324. p.
- H. Vaday Andrea (1984): Késő szarmata agyagbográcsok az Alföldön. In: Trogmayer Ottó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980–81/1*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 31–42. p.
- Vaday, Andrea (1999): Sarmatian settlements in the Great Hungarian Plain. In: *Antaeus* 24: 1997–1998, 547–562. p.
- Vaday Andrea – Rózsa Zoltán (2006): Szarmata telepek a Körös-Maros-közén 1. (Kondoros 124.lh.-Brusznyci-tanya). In: *A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 8*. Orosháza: Szántó Kovács János Múzeum, 89–130. p.
- Vaday et. al (1999) Vaday Andrea – Bánffy Eszter – Bartosiewicz László – T. Biró Katalin – Gogáltan, Florin – Horváth Fiderika – Nagy Andrea: *Kompolt–Kisté. (Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán.)* [Heves Megyei Régészeti Közlemények]. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet.
- Veres Zsuzsanna (2012): *Atipikus jelenség Tiszabura–Pusztataskony késő szarmata telepén. Rituális áldozat, gyilkosság vagy támadás?* Szakdolgozat. Szeged.
- Vörös Gabriella (1984): Késő szarmata-hunkori telep feltárása Nagymágocs–Paptanyán. In: Juhász Antal (szerk.): *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 18–22. p.
- Vörös Gabriella (1985): Hunkori őrlőkö Nagymágocson. In: Juhász Antal (szerk.): *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 11–16. p.
- Vörös Gabriella (1988): Késő szarmata edénylelet Kiskundorozsma–Kistemplomtanya lelőhelyről. In: Juhász Antal (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1987/1*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 11–23. p.
- Vörös Gabriella (1992): Késő szarmata falu emlékei Tápé–Szentégláégető lelőhelyről. In: Juhász Antal – Lengyel András (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1991–92/1*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 11–30. p.
- Vörös Gabriella (1993): Le village sarmate de Nagymágocs, une autre image des Barbares. In: Nedellec, P. (red.): *Rome face aux Barbares*. Paris : Centre culturel Abbaye de Daoulas – Bibliothèque nationale, 173–174 p.
- Vörös Gabriella (1998): Településszerkezet és életmód az alföldi szarmaták falvaiban. In: Havassy Péter (szerk.): *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyula: Erkel Ferenc Múzeum, 49–66. p.
- Walter Dorottya (2017): Sándorfalva–Eperjes késő szarmata település csillámos anyaggal soványított kerámiaanyagának elemzése. In: Révész László (főszerk.): *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Iuvenum Sectio Archaeologica tomus III*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem – Régészeti Tanszék, 33–59. p.v
- Walter Dorottya – Fintor Krisztián – Skultéti Ágnes (2018): A sándorfalva–eperjesi késő szarmata kavicsos-csillámos kerámia soványítóanyagának előzetes petrográfiai vizsgálata. In: Bárkányi Ildikó – F. Lajkó Orsolya (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Új folyam 4. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 133–157. p.
- Online forrás: Kecel–Csukástó szűrődény. Elérhető: <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib7221830> Letöltés időpontja: 2021. január 30.

JEGYZETEK

¹Szeretném a köszönetemet kifejezni Dr. Vörös Gabriella ásatásvezetőnek (egyetemi docens, SZTE–BTK Régészeti Tanszék), hogy hozzájárulását adta a Nagymágocs–Paptanya késő szarmata kori telep feldolgozásához, valamint a tanulmány megírása során nyújtott útmutató tanácsaiért. Köszönettel tartozom Dr. Szilágyi Veronikának (tudományos munkatárs, ELKH Energiatudományi Kutatóközpont) a kerámiavizsgálatban nyújtott segítségért. Köszönöm Dr. Masek Zsófiának (tudományos munkatárs, MTA Régészeti Intézet) és Veres Zsuzsannának, hogy rendelkezésemre bocsájtották munkáikat. Köszönöm hozzájárulását Sósuti Kornélnak (régész, Várkapitányság Nonprofit Zrt.) az óföldreák–ürmösi szűrűedények, valamint Benedek Andrásnak (régész, MFM) a makó–járandószéki fazék közzétételéhez! A nagymágocsi felszínösszesítő térkép digitalizálását Zoltán Sándor Péter (geodéta, MFM) készítette, munkáját ezúton köszönöm!

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3-SZTE-231 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

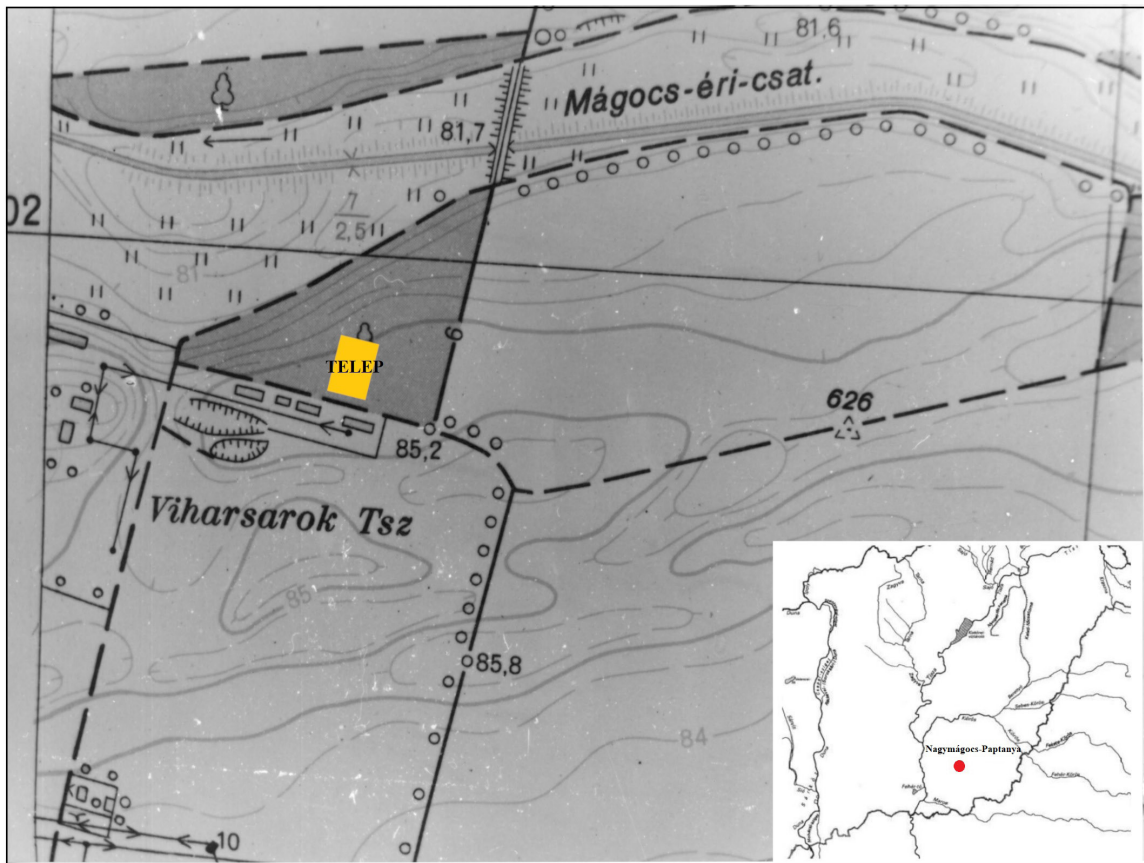
² Bővebben lásd: Walter 2017: 18–19; Walter–Fintor–Skultéti 2018: 156–157; Kapcsos–Márginean 2020: 202; 204.

³ A telepről megjelent előzetes tanulmányok: Vörös 1984; 1985; 1985; 1993; 1998.

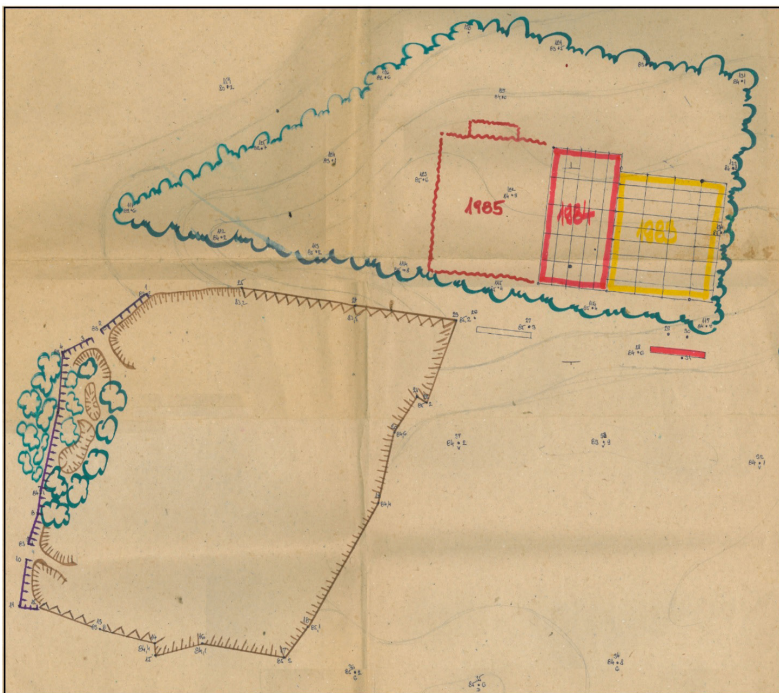
⁴ A leletanyag a szentesi Koszta József Múzeumban 2014.4.1–1893. leltári szám alatt található.

⁵ A teljes archeometriai vizsgálat részletes eredményeit Dr. Szilágyi Veronikával közös tanulmányban kívánjuk közzéadni.

⁶ Pl.: MFM Ltsz.: 2010.28.5525; 2010.28.6492.

1.

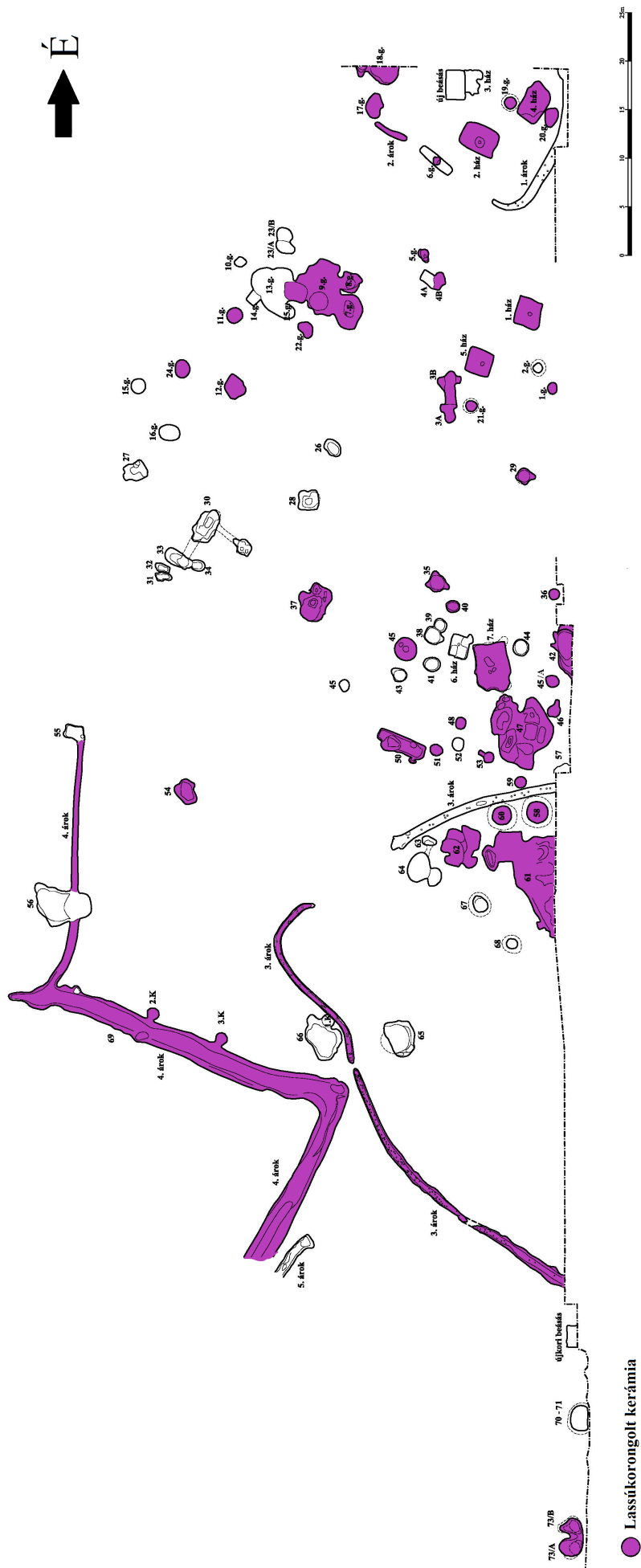

2.

3.

1. kép: 1: Nagymágocs–Paptanya késő szarmata kori település földrajzi elhelyezkedése; az ásásat helyszínéről 2: felszínrajz és 3: fényképfelvétel (KJM Rég.Ad.: 431-97/47; 437-73/97; 431-114/97)

2. kép: Nagymágocs–Paptanya késő szarmata kori település lassukorongolt kerámiát tartalmazó objektumai, Szeged, 2021. Walter Dorottya készítette.

Arad-Barrieră B 05	0,92 %	Grumeza–Ursuțiu–Copus: 2013: 37.
Konop	20 %	Kapcsos–Mărginean 2020: 191.
Nagymágocs-Paptanya	25 %	–
Németség/Sagu A1 1	10 %	Kapcsos 2017: 17.
Orosháza-Szénási út	18,1 %	Rózsa 2000: 91.
Örménykút 52.lh.	17 %	Vaday 1999: 555.
Rákóczifalva-Bagi földek 5-8-8A.lh.	6 %	Masek 2018: 50.
Sándorfalva-Eperjes	12 %	Walter–Fintor–Skultéti 2018: 137.
Tiszabura	24 %	Veres 2012: 34.

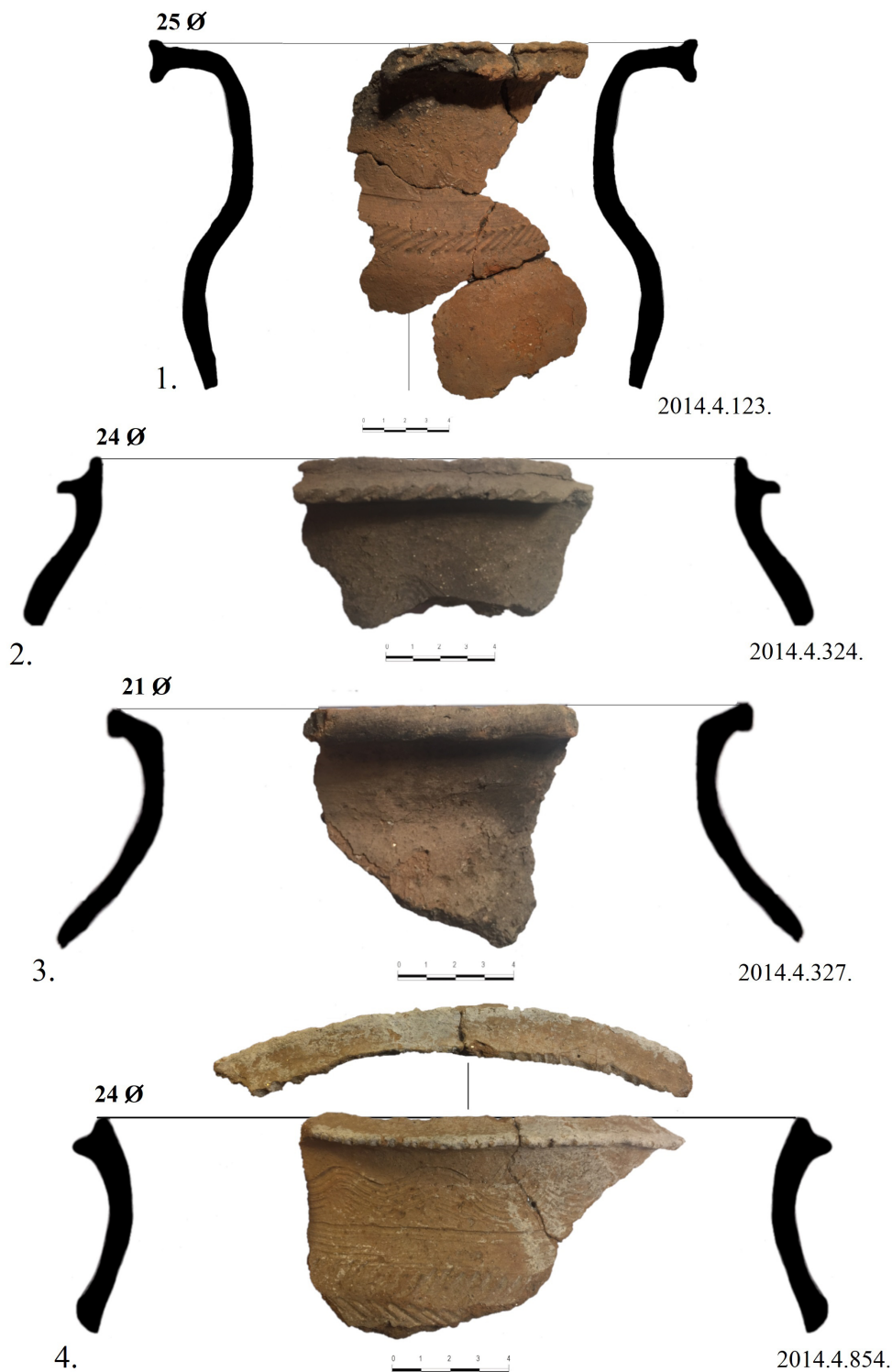
1. táblázat: Lassúkorongolt kerámia aránya a dél-alföldi késő szarmata kori telepek kerámia leletanyagában, Szeged, 2021. Walter Dorottya készítette.

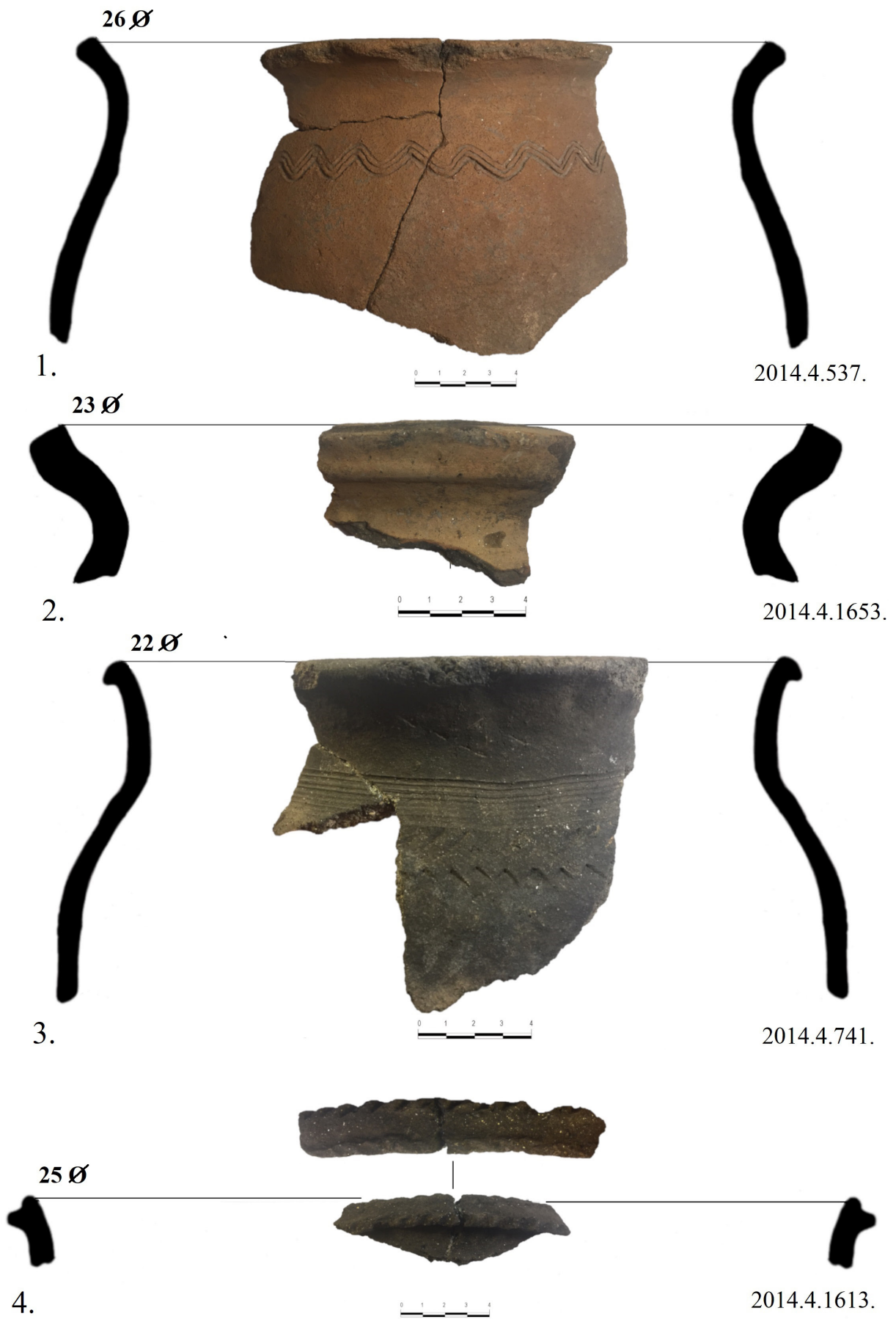
3. kép: Válogatás a 61. gödör kavicsos-csillámos kerámiaanyagából, Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele.

1. soványítástípus	csillámos anyag + tört kavics	475 db
2. soványítástípus	csillámos anyag + samott	1 db
3. soványítástípus	tört kavics + samott	17 db
4. soványítástípus	csillámos anyag + tört kavics + samott	83 db
5. soványítástípus	tört kavics	14 db
6. soványítástípus	samott	4 db

2. táblázat: Nagymágocs–Paptanya lassúkorongolt kerámiáinak a soványítóanyagok alapján való megoszlása, Szeged, 2021. Walter Dorottya készítette.

4. kép: A telep legnagyobb peremátmérővel rendelkező kavicsos-csillámos fazekai, Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele.

5. kép: A telep legnagyobb peremátmérővel rendelkező kavicsos-csillámos fazekai, Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele.

21 Ø

1.

23,5 Ø

2.

28 Ø

3.

27 Ø

4.

27 Ø

5.

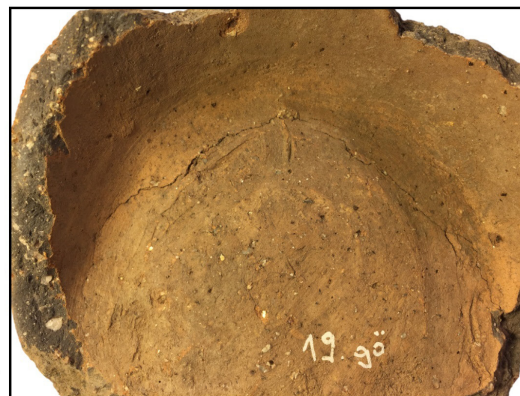
6. kép: Kavicsos-csillámos fazekak 1–2: Nagymágocs–Paptanyáról (Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele); 3: Felnac/Fönlakról (Mărginean–Băcuț–Crișan 2015: Pl.3); 4: Tiszaburáról (Veres 2012: 53); 5: Makó, Járandószékről (Szeged, 2021. Walter Dorottya készítette)

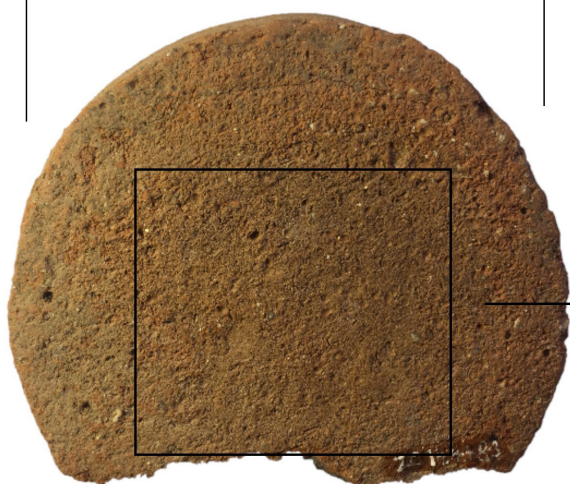
1.

2014.4.477.

2014.4.483.

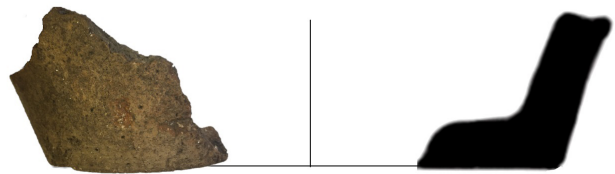

2.

7. kép: Kavicsos-csilámos fazékaljak a nagymágocs-páptanyai telepről, Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele.

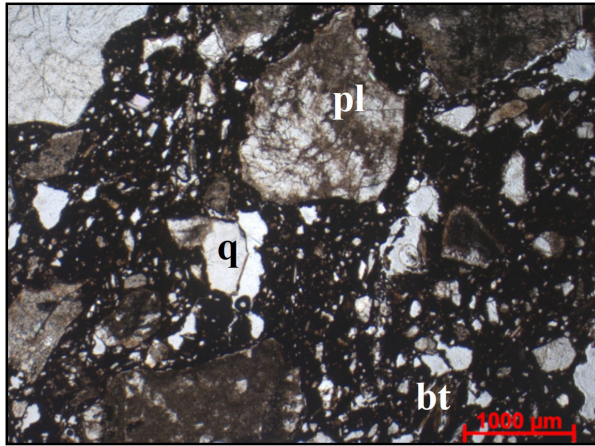

2014.4.1148.

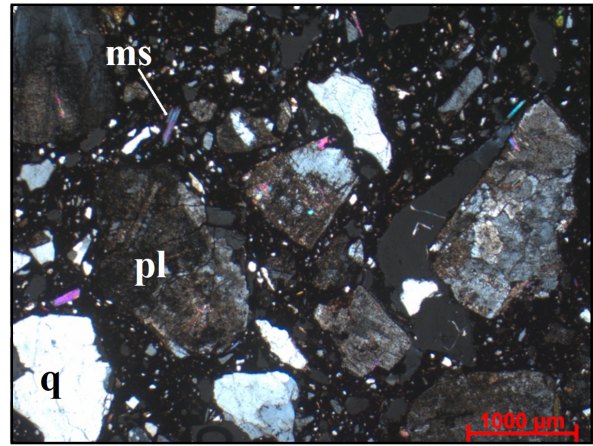

2014.4.1149.

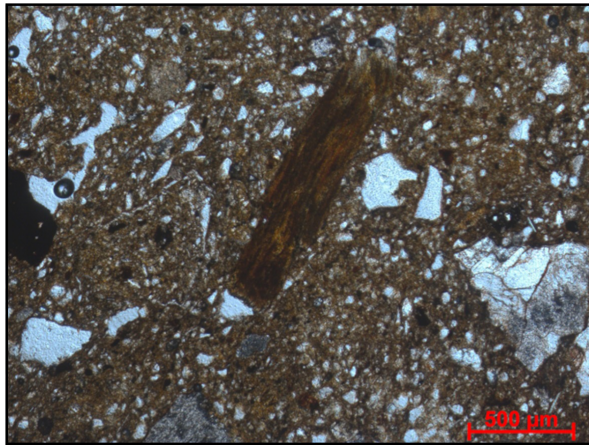
8. kép: Kavicsos-csillámos fazékaljak a nagymágocs-páptanyai telepről, Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele.

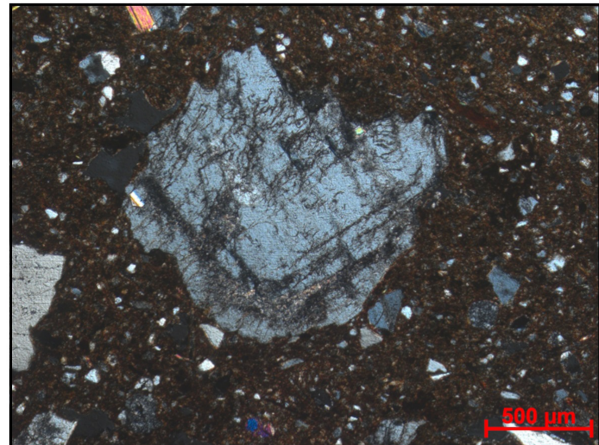
1.

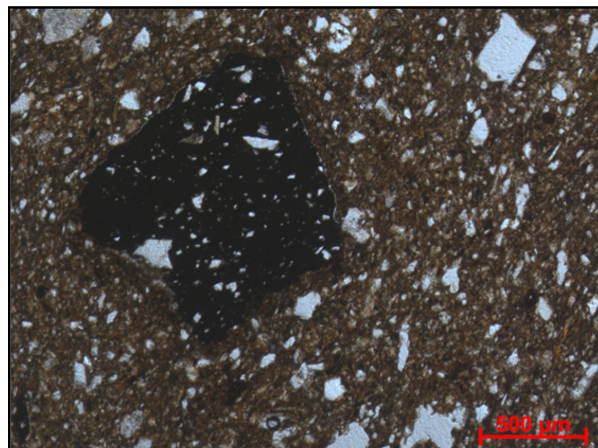
2.

3.

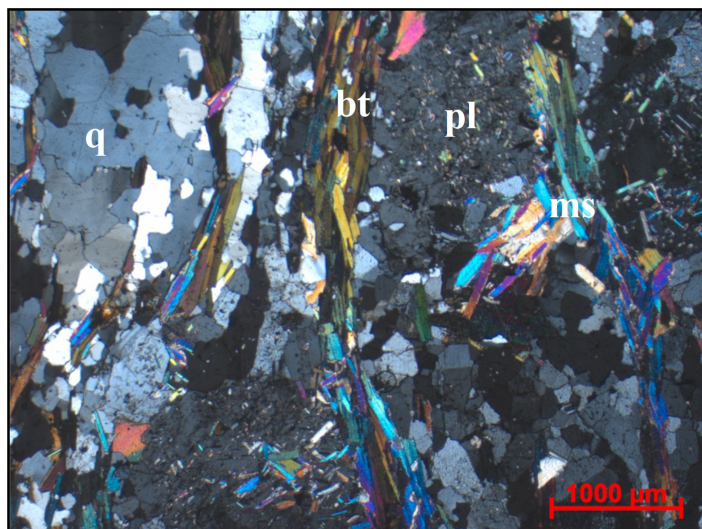
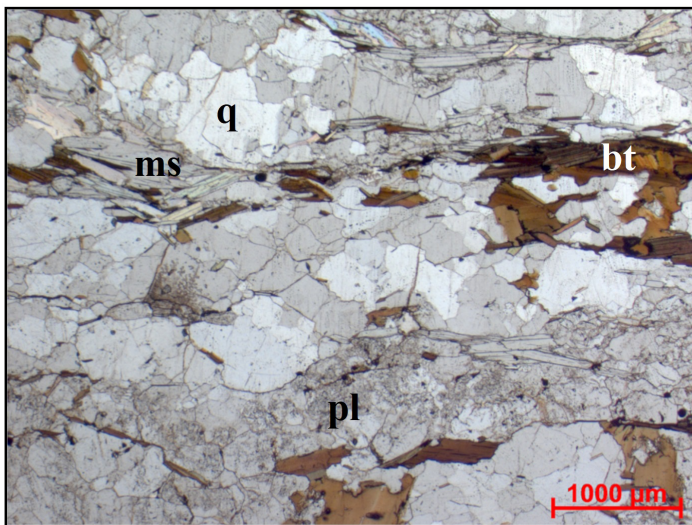

4.

5.

9. kép: 1–2: A csillámos-kavicsos kerámiák mikroszkópi szövetének és ásványos összetételének képe; 3: barna biotit csillám (mállott); 4: zónás, mállott (szericités) plagioklász földpát gyakran epidot-zoizittal; 5: tört kerámia, mint soványítóanyag, Budapest, 2021. Szilágyi Veronika felvétele.

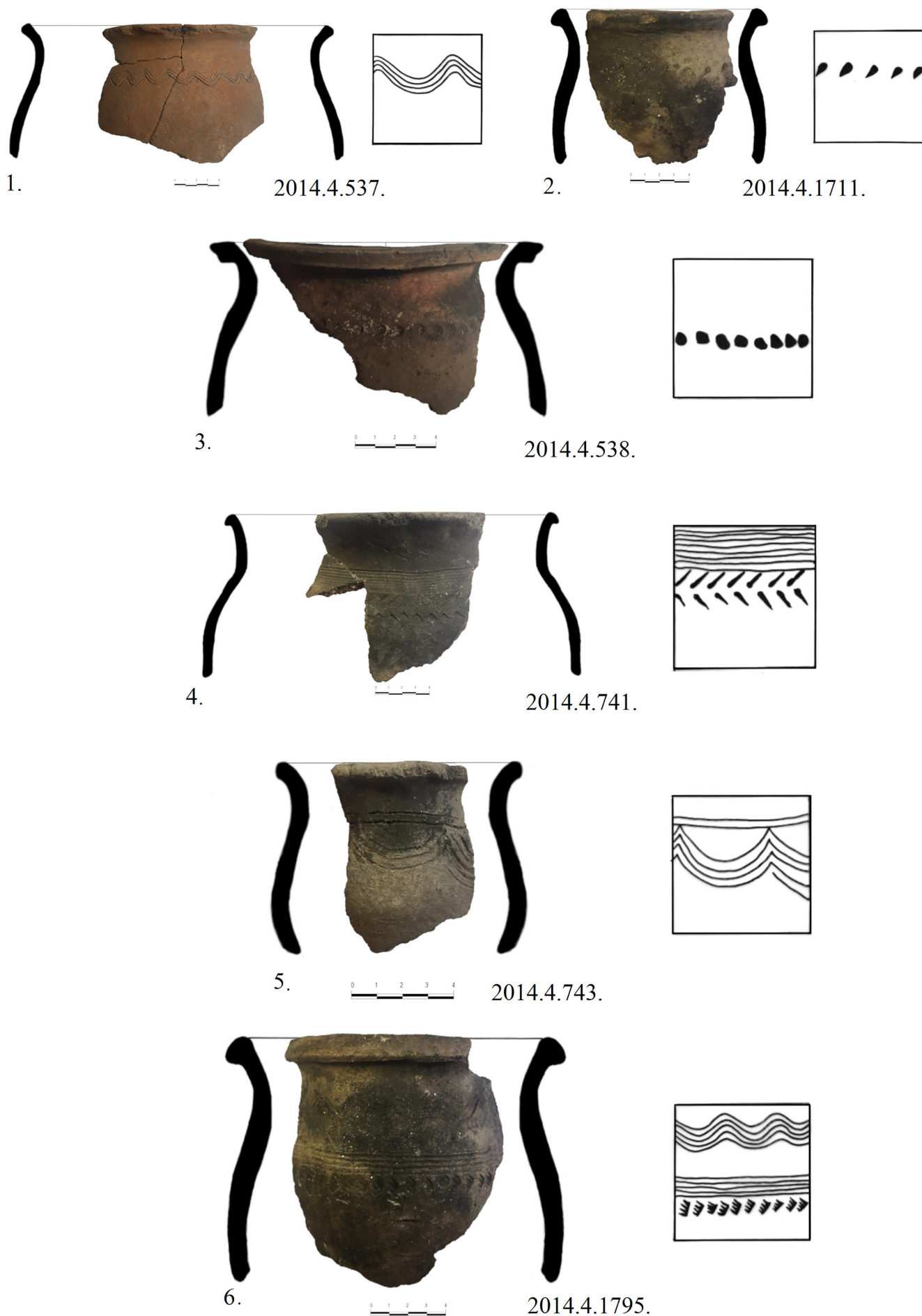
10. kép:1: A műhely objektum falából származó gneisz közettörmelék (Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele) 2–3: mikroszkópi szövete és ásványos összetétele (Budapest, 2021. Szilágyi Veronika felvétele)

Lelőhely	Kép	P _{átm} (cm)	F _{átm} (cm)	Soványítóanyag	Átfúrás helye	Irodalom
Kecel-Csukástó		5,5	4	kerámiazúzalék	két sorban	Katona József Múzeum Ltsz.: 55.2.3.
Nagymágocs-Paptanya		-	-	kavics + csillámos anyag + tört kerámia	két sorban	Katona József Múzeum Ltsz.: 2014.4.1135.
Makó–Mikócsa-dűlő 88.gödör		9	5	kerámiazúzalék	rendszertelenül	Sz.Wilhelm 2017: 319
Óföldséák–Ürmös 338. OBNR, 438. SNR		15	9,8	zúzott kavics + csillámos anyag + tört kerámia	egy sorban	MFM Ltsz.: 2010.28.6495.
Óföldséák–Ürmös 57. OBNR, 205. SNR		10	-	kavics + tört kerámia	egy sorban	MFM Ltsz.: 2010.28.1515.
Rákóczifalva–Bagi földek 282. obj		5	-	tört kerámia	rendszertelenül	Masek 2018: 66.t.7
Rákóczifalva–Bagi földek 265. obj		11	-	tört kerámia	rendszertelenül	Masek 2018: 61.t.1
Rákóczifalva–Bagi földek 387.obj		-	-	tört kerámia	-	Masek 2018: 107.t.10
Rákóczifalva–Bagi földek 323. obj		14	-	csillámos homok	egy sorban	Masek 2018: 75.t.10
Timișoara/Temesvár– Freidorf 21. gödör		-	-	-	rendszertelenül	Mare-Tănase- Drașovean- Susi-Gál 2011: XXXI.21.11
Timișoara/Temesvár– Freidorf 73. gödör		-	-	-	öt sorban	Mare-Tănase- Drașovean- Susi-Gál 2011: XXXIV.1.73.6
Timișoara/Temesvár– Freidorf 2. gödör		-	-	-	kilenc sorban	Mare-Tănase- Drașovean- Susi-Gál 2011: XIII.2.11

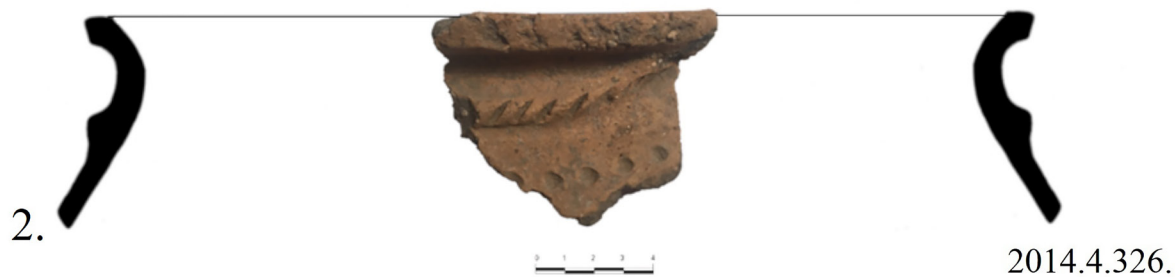
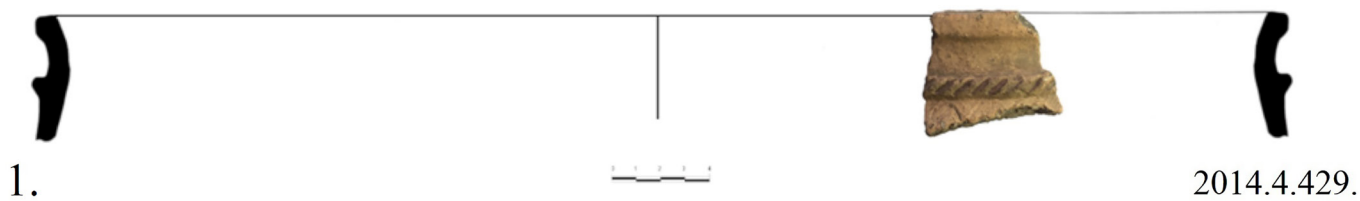
3. táblázat: Teljes mintasorok a nagymágocs–paptanyai fazekakon, Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele.

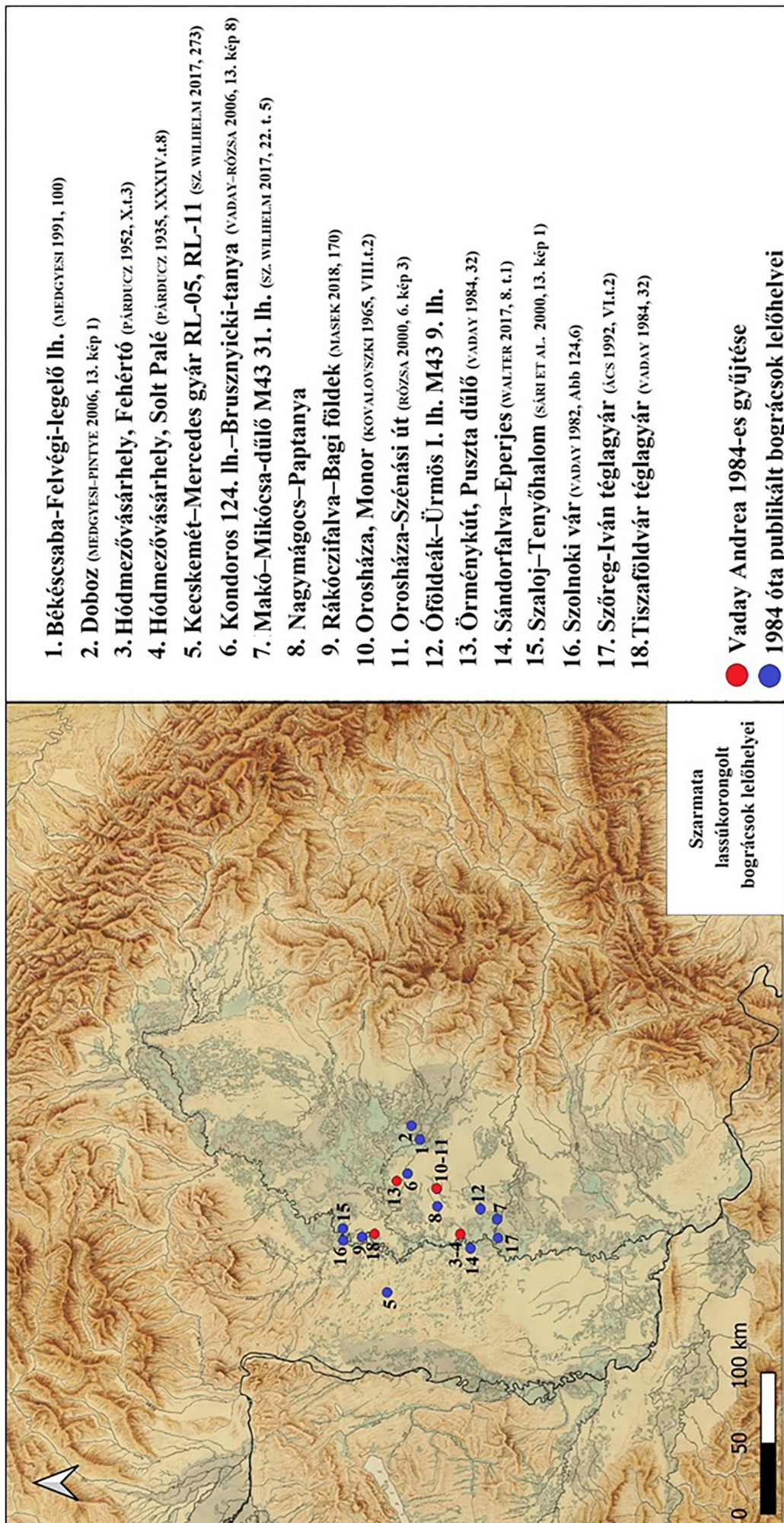
11. kép: Kavicsos-csillámos fazéktöredékek teljes mintasorral a nagymágocs–paptanyai telepről, Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele.

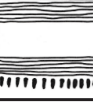
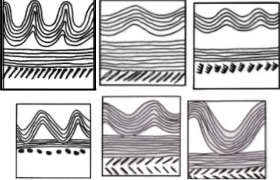
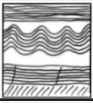

12. kép: Kavicsos-csillámos fazéktöredékek teljes mintasorral a nagymágocs-páptanyai telepről, Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele

13. kép: Kavicsos-csillámos bogrács-töredékek a nagymágocs-páptanyai telepről, Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele.

14. kép: Szarmata lassúkorongolt bográcsok elterjedési térképe (Szeged, 2021. Walter Dorottya készítette)

I. BEKARCOLT VONALKÖTEG DÍSZÍTÉS		
I/1. hullámvonalköteg		2014.4.537.
I/2. egyenes vonalköteg alatt hullámvonalköteg		2014.4.743.
I/3. két egyenes vonalköteg között hullámvonalköteg		2014.4.1103.
II. BENYOMKODOTT DÍSZÍTÉS		
II/1. ék alakú		2014.4.253. 2014.4.1711.
II/2. lencse alakú		2014.4.1040.
II/3. háromszög alakú		2014.4.1387.
III. BEKARCOLT VONALKÖTEGEK ÉS BENYOMKODOTT DÍSZÍTÉSEK EGYÜTTESE		
III/1. Kétféle díszítés		
III/1.a hullámvonalköteg alatt benyomkodott díszítés		2014.4.853.
III/1.b egyenesvonalköteg alatt benyomkodott díszítés		2014.4.741. 2014.4.543.
III. Háromféle díszítés		
III/2.a két egyenes vonalköteg alatt benyomkodott díszítés		2014.4.709.
III/2.b hullámvonalköteg után egyenes vonalköteg alatta benyomkodott mintasor		95.1.3. 2014.4.1795. 2014.4.252. 2014.4.1454. 2014.4.854. 2014.4.865.
III/3 Négyféle díszítés		
III/3.a két egyenes vonalköteg között hullámvonalköteg alatta benyomkodott díszítés		2014.4.1124.
III/3.b hullámvonalköteg után vonalköteg alatta két különböző benyomkodott díszítés		2014.4.1106.

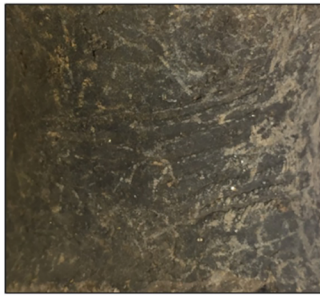
4. táblázat: A késő szarmata kori telepek szűrődényei/parázssborítói, Szeged, 2021. Walter Dorottya készítette

1.

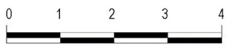

2014.432.

4.

2014.4.1400.

2.

2014.4.1500.

3.

2014.4.576.

5.

2014.4.293.

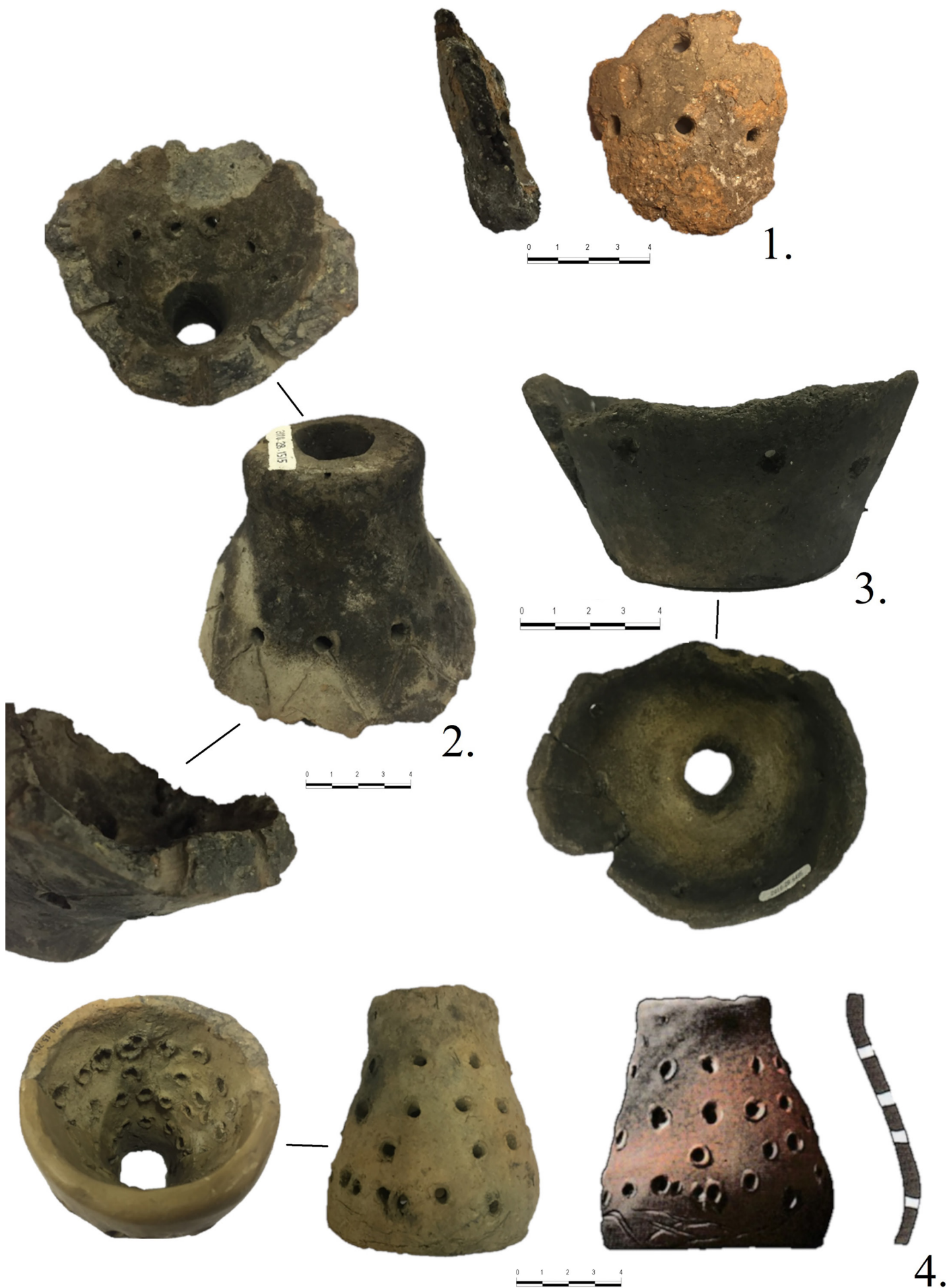

6.

2014.4.1561.

15. kép: Kavicsos-csillámos 1–4: fedők/sütőharangok (?) töredékei és 5–6. táltöredékek a nagymágocs-páptanyai telepről, Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele

16. kép: Szűrőedények/parázsszűrők Nagymágocs–Paptanyáról (Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele); 2–3: Óföldsák–Ürmösről (Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele) 4: Makó–Mikócsa-dűlőről (fotó: Szeged, 2021. Walter Dorottya felvétele, rajz: Sz. Wilhelm 2017: 319)

Cooking pots and pans. Analysis of the late Sarmatian gravel-glitter ceramic material of Nagymágocs-Paptanya

Dorottya Walter

The topic of the study is the analysis of gravel-mica ceramic material excavated in Nagymágocs – Paptanya, one of the most significant Late Sarmatian settlements of the Körös – Tisza – Maros area. It is noteworthy that nearly half a thousand gravel-mica ceramic fragments were found in the settlement, in this respect the village is of outstanding importance among the late Sarmatian sites of the Southern Great Plain. Most of the finds consist of former cooking pots and fragments, as well as fragments of lids, bowls and a colander / embers' cover. Ceramics were certainly made at the site, as evidenced by the excavated pottery workshop, the associated pottery kiln, the clay-extracting pits and the ceramic slags, clay pieces and glittery gneiss pieces found in the objects. In the present work, in addition to the archaeological analysis of the ceramic type, the preliminary results of the first scientific study of the gravel-mica ceramic material of Nagymágocs are also presented.

"The potsherd is telling the truth if we don't want to talk instead." (János Banner)

Generations of the Dani shepherd family

Gábor Nagy *

* József Attila Museum, Makó - University of Szeged

Kulcsszavak

shepherd generations
Makó

Bogárzó
(The territory belongs to the town of
Makó, Region of Csanád county)

herding
herdsmen's costume
sheep dairying
cigája
csákovai racka

Absztrakt

This is a study of the Dani shepherd family of Bogárzó, based on new research concerning herds- men's culture and art in the Southern Hungarian Plain. Memories of the family members reach back to the mid-19th century. The ancestors arriving in Csanád County as Romanian migrant shepherds settled in the town of Makó and its economic environment in the mid-19th century, working as shepherds in the pastures of Csanád, as their descendants still do. The study presents family members through five generations from the perspective of ethnography and traditional cul- ture. Data in registers of births and deaths, family photographs, and interviews have been used to reconstruct their lives, social mobility, change and permanence in their economic activity, with special attention to traditional herds- men's culture, mainly music and costume. The study presents examples of knowledge transmission in shepherding, as well as of the coexistence of modern and traditional knowledge in our times. The research has been funded by a scholarship of the Hungarian Academy of Arts. (Fig. 13.)

This study is concerned with five generations of the Dani shepherd family. Through the biographies of these generations, the research presents their daily life, economic strategies and forms, processes of migration and social mobility, relationship to traditional herds- men's tools and pieces of costume, from the 1850s to our days. The family originates from Transylvanian migrant shepherds of Greek Catholic faith.

Previous ethnographic research of intergenerational knowledge

Ethnographic publications are frequently concerned with diverse trades transmitted through several generations. Inheriting the trade and the concomitant knowledge is also generally observed in connection with herds- men. Occupational endogamy is also common, meaning herds- men choosing wives from other herding families. As Mihály Fazekas writes in his book on shepherding in Kunmadaras, "Shepherd boys from a herding family were clearly better respected and trusted than the first comer without a shepherd pedigree. [...] Herding, including shepherding, required not just an assemblage of knowledge, but also an innate sense and an intergenerational tradition, which could best be acquired by growing up in a herding family. That is why »herder offspring« had greater respect and a privileged position" (Fazekas, 1979: 30).

Similarly, Zoltán Juhász observes, "Without land property, but with an exceptional knowledge of animal husbandry, herds- men formed a distinct group in traditional village societies. Sons and daughters of herding families normally chose partners from their own circles, and transmitted the special knowledge within the family, so that they and their descendants would always be distinguished, and rendered indispensable, by that knowledge. Such »true-born herds- men« were also characterized by their art forms and system of beliefs, which were closely connected to the knowledge of the trade, and regarded as symbols of the herding lifestyle" (Juhász, 2016: 101).

László Kunkovács, in his book on the herds- men of Hajdúnánás, writes in a similar vein. "All that work was best done by those who grew up with it, as shepherds' daughters. They were much in demand among shepherd lads, who knew that girls not used to that work, or even loathing it, were not their match. Such marriages usually proved unsuccessful. Herds- men normally choose from their own caste, but from a vast geographic area, in which they all know one another. [...] Their life entails an incredibly old tradition; hardly

ever could a stranger learn to live that way” (Kunkovács, 2018: 100–101).

Zoltán Juhász, as well as the author of this study, have written about István Pál, shepherd of Nógrád County and the last traditional player of the bagpipe in Hungary, and his descent from a shepherd family of several generations. His father, grandfather, and their wives all came from herding families (Juhász, 1998: 7–9; Nagy, 2005: 21–22).

József Pozsonyi wrote a monograph on the family history of herdsman's dynasties in Balmazújváros, investigating several generations of the Blága, Bordás, Kordás, Kosina, Kovács, Nádasdi, Németi, and R. Tóth families (Pozsonyi, 2015: 39–136).

There are also several ethnographic studies on the intergenerational history of craftsmen who served the needs of herdsman. Pozsonyi researched several generations of the Mihalkó hatter family of Balmazújváros, also treating different types of herdsman's hats and their making (Pozsonyi, 2010).

László Laki-Lukács wrote and edited a book on the Hodossy blacksmith and coppersmith family of Edelény, including writings of Ferenc Bogdál, Tibor Priska, Imre Slezsák, Lőrinc Szendrei, and of his own, on the family's activity in producing bells and shepherds' hooks (Laki-Lukács, 2001).

Gábor Nagy published a study on the Jordán tailor family of Szentes. The last member of the dynasty, Zsigmond Jordán (1925–1996) almost exclusively made vests, trousers, and jackets for shepherds; they called this set of garments “Szentes shepherd suit” (Nagy, 2017: 279–289; 390–392).

Methods of the research

I became acquainted with the Dani family in 2008, and I have been conducting ethnographic fieldwork with their help since 2015. I have recorded interviews concerning family history, changes in economic practices, extant herding tools, family photographs, and data in registers of births, marriages, and deaths.²⁹ On these occasions, I also used the method of participant observation. In visual documentation, I followed the methodology of ethnographic photography (Kunkovács, 2017: 152–171; Sztompka, 2009). (The ethnographic photography term is applied for use the photography in ethnographic research by the method of László Kunkovács).

Shepherd families of Csanád County

Many shepherd families struck root in the Csanád region during the late 18th and early 19th centuries, as descendants of Transylvanian migrant shepherds. Followers of the Greek Catholic faith, they settled in the environs of Makó, Csanádpalota, and Nagylak (now Nădlac, Romania). Their surnames include Matsán (Macsán, Makán, Mokám) (Moldován, 1913: 11, 41),³⁰ Árgyelán (Erdély, Erdei), Sztán, Álmosdi, and Cselédes. Concerning the Blága shepherd family, József Pozsonyi writes, “Judging by the origin of the surname, the ancestor of the Blága family must have come from the Bihar (Bihor) Mountains in Transylvania, or possibly from a more distant region of Romania” (Pozsonyi, 2015: 39). A Greek Catholic family, they have been residing in Berettyóújfalu, Sárrétudvari, Zsáka, and Balmazújváros, probably since the second half of the 19th century. As László Mód writes in his study about herdsman of Romanian origin in Szentes in the 19th century, “Most of them tended the animals of the local Hungarian families in the mid-19th century, although some had their own flocks of sheep. Herdsman seem to have constituted a closed community, as is sufficiently testified by the data of their marriage connections in church registers” (Mód, 2010: 124–125). Thus, occupational endogamy, as well as occupational and family loyalty characterized the social network of the herdsman in Szentes as well.

Generations of the Dani shepherd family

Mihály Dani (c. 1810–1878)

The first known member of the Dani family, Mihály, was born, according to family memories, in Nagyszeben (now Sibiu, Romania), and migrated to the environs of Makó in the mid-19th century. His wife Anna Matsán (1808–1896) was also born in a shepherd family, which came to the same region from North-eastern Hungary (now part of the Ukraine). The family tended their flock on the pastures of Csanád County and the Banat. “Mihály Dani was a shepherd. Tradition has it that he wandered with his flock, as a migrant shepherd, as far as the Danube Delta. [When at home,] he grazed as far as the Margrave Pallavicini estate, which is now Ópusztaszer and its environs. His son Sándor Dani, my great-grandfather, served the Margrave Pallavicini in half-and-half system.”³¹ The family preserved a portrait of Mihály Dani, painted in 1848. “The inscription only says it was painted in 1848 in Arad. I found it at an old relative's house in Old Nagylak. He was called András Makó, 96 years old at that time, as I and Pista Szikszai visited him. This painting hung above his bed. I asked him whom it depicted. He said, »It may be your great-great-grandfather.« Then he told me a few words about him, like he had bidden the family no one should ever go down to the Danube Delta, for he had caught

so many diseases as he grazed the flock, he had hardly any sheep left. Such were the stories he told me about him. He was somehow related to his family, that's how the painting was left to him"³² (Fig. 1). Mihály Dani still kept and milked the *csákovai racka* breed; the family switched over to breeding and dairying *cigája* sheep in the second half of the 19th century.

Sándor Dani (1858–1928)

Son of Mihály Dani and Anna Matsán, Sándor Dani followed the trade of shepherding (Fig. 2). In 1888, he married Anna Sztán (1870–1950) (Fig. 3), daughter of Mihály Sztán (1843–1915), and descendant of another well-established shepherd family, which came to the environs of Makó from the Northeast of the Kingdom of Hungary. Illés Sztán, son of Mihály, was Greek Catholic prebend of Nagyvárad (now Oradea, Romania). Sándor Dani and Anna Sztán had ten children, and the registers of birth demonstrate the mobility of the family. In 1890, they worked as milking shepherds in the Lele estate of the Csanád Bishopric, in 1895 in Tornya (now Turnu, Romania), in 1905–1910 in Nagyszentmiklós (now Sânnicolau Mare, Romania) in the estate of Sándor Nákó, after 1910 in the Pallavicini estate. In 1917, they bought a house in Makó, Hosszú utca 29, taking out loan from the Lugos (now Lugoj, Romania) branch of the “Albina” Bank of Nagyszeben (now Sibiu, Romania). In 1918, they purchased 26 *hold* of land, mostly pasture, in Nagyszentpéter (now Sânpetru Mare, Romania). They covered the repayments with the income of the property from sheep breeding and growing grain crops. After the peace treaty following World War I, they kept running their farmstead across the new border from their home in Makó, with the help of local farmers, until the death of Sándor Dani in 1928, when they closed out the estate. “My mother-in-law (Sándor Dani’s daughter) told me they brought over the animals after killing them, through the bridge that still stood at Apátfalva. They bribed the guards with a huge amount of money, and they took over the pigs and chickens at night on a horse cart. Sándor Dani could not come, he stayed with the sheep. Grandma (Anna Sztán) and the children took everything home, to save as much as they could. To take home some food at least, for the family was big. My mother-in-law told me they were very afraid as they took over the killed pigs.”³³ Sándor Dani had a traditional *szűr* felt coat, as evidenced by a photograph taken of him grazing his flock in the early 1920s. In 1970, the family had a migrant painter copy the photo in 30 x 35 cm size. As the photo was later lost, it is now only the painting that shows Sándor Dani in his simple white *szűr*, adorned probably with felt application (Nagy 2019: 173–174) (Fig. 4).

János Dani (1900–1942)

Among the children of Sándor Dani and Anna Sztán, János and Mihály (1909–1980) became shepherds; in addition, they learned the butcher’s trade in Makó. János married Erzsébet Papp in 1923. They had three children; their son János (1927–2013) continued the trade of shepherding. In World War II, the father served in the Serbian battlefield from 1939, and was wounded. After returning to Makó on his own risk, he deceased at the local hospital in 1942 (Fig. 5).

János Dani (1927–2012) (Fig. 6)

At that time, his son János was fifteen years old. After his father’s death, he and his mother carried on the work. Young János had started his apprenticeship as a shepherd at the age of four, as he drove the sheep to milking, helping his father. In wintertime, neighbouring farmers would make an agreement with the Dani family so that they would graze on their stubble-field for a certain period to manure the land. In the late 1950s, the family had no other choice but keep their sheep within the town of Makó, grazing and tending them for three years in their curtilage and various communal grounds. From the early 1960s, they grazed on municipal pastures. Throughout the communist regime, when grazing committees and co-operative farming were forced on herdsmen and farmers, they remained independent shepherds, undertaking only short-term commissions for co-operatives so they could keep their own stock. When they had no more opportunity to rent pastures, as they were all owned by the co-operatives, they agreed with dam-keepers that they could graze their flock in the flats of River Maros and the canals. With a mobile hut on wheels, a horse, and two donkeys, they incessantly stayed with their flock. When they stayed at one place for a longer period, they built a reed hut, which served as night shelter as well as dairying workshop. In the northern part of the hut interior, they dug a hole of two spits, where they chilled the milk in tin cans, or else they lowered it into a well, if available. This was a period of constant migration for the family; young János (1957) went to eleven different schools in a row. The father (1927–2012) liked and collected shepherds’ garments; he had a *szűr*, herdsmen’s hats, a Szentés shepherd suit with several vests, and a set of sheep bells, which he all regularly used. He had shepherds’ vests tailored for his sons when they were still young children, to strengthen their identity as soon-to-be shepherds. He played several instruments, namely the fiddle, the duct flute, and the *tárogató*, and he was fond of singing. Family celebrations, and herdsmen’s gatherings on occasions like handing down wool or selling lambs, often included music making.

János Dani (1957) (Fig. 7–8) and István Dani (1958)

The brothers were employed at the “József Attila” co-operative for barely a year, in 1970. They both qualified as sheep breeders after a three-year course in the town of Gyomaendrőd. For a short time in the 1980s, János was engaged at the “Kossuth” co-operative. As they were a family of independent shepherds, many workmates envied their own animal stock. In 1985, the Danis bought a farmstead in *Bogárzó*, where they still live and work. As considerable state property was sold off after the end of the communist regime, they bought their own pastures and plough-land; today, they farm 102 hectares. They changed their past migratory lifestyle to grazing their flock on their own pastures, and recently to rotational grazing with electric fences. János (1957) has been a regular participant at the Animal Husbandry and Agriculture Exhibition in Hódmezővásárhely since 1992. The family has been living entirely on shepherding: selling lambs, meat, wool, and dairy products. They have been taking their cottage cheese to the markets of Makó, Hódmezővásárhely, or Tótkomlós, or selling it to second-hand dealers (Fig. 9).

János Dani is a stockbreeder of *cigája* sheep; his relatives István Szikszai of Csanádpalota and József Papp of Mezőhegyes have also been active in preserving this traditional breed (Fig. 10). The dairy products of the Dani family were awarded the trademark of the Körös–Maros National Park in 2012. Now they are also selling their special cheese in food festivals, herdsman’s gatherings, and online.³⁴ Since 2017, they have been using milking machines, which made the process of milking considerably shorter (Fig. 11).

János Dani has enhanced his inherited collection of shepherding tools (bells, shepherds’ hooks, garments) with new acquisitions; he uses them to represent his trade at festivals and fairs, wearing a full shepherd’s attire. One of his children, János, also keeps sheep, though not as a professional shepherd, just to complement his income as an agricultural worker. István Dani (1958) is also a stockbreeder of the *cigája* and Suffolk breeds, farming together with his family (Fig. 12).

Conclusion

In this study I have reviewed five generations of the Dani shepherd family, including their family history, economic practices, migratory routes, and processes of knowledge transmission, from the 19th to the 21st century. The family originates from Transylvanian migrant shepherds of Greek Catholic faith. For a long time, they retained their mobile lifestyle; from the 1990s onwards, they have been grazing their flock on their own pastures; today, they practice rotational grazing. All members of these generations have worked as milking shepherds, processing their own milk and selling their dairy products. Some of them have been of interest for the research of folk culture as regular users of traditional costume, makers and users of decorated shepherds’ tools, or players and singers of traditional herdsman’s music.

REFERENCES

- Fazekas Mihály (1979): *Kunmadaras juhászata*. Karcag: Kunszövetség.
- Juhász Zoltán (1998): *Az utolsó dudás. Pál István nógrádi pásztor zenei öröksége*. [Népzenei Füzetek]. Budapest: Magyar Művelődési Intézet.
- Juhász Zoltán (2016): A magyar pásztorok zenei hagyománya. In: Juhász Zoltán (ed.): *Tanácskozás a pásztorművészetről*. A Magyar Művészeti Akadémia konferenciafüzetek 10. Budapest: Magyar Művészeti Akadémia, 101–130. p.
- Kunkovác László (2017): A néprajzi fényképezés mint gyűjtési és kutatási módszer. In: Csengeriné Szabó Éva (ed.): *A Makói József Attila Múzeum Évkönyve I*. Makó: József Attila Múzeum, 152–171. p.
- Kunkovác László (2018): Juhászfamiliák. In: Kunkovác László: *Nánási vásárok, nánási pásztorok*. Budapest: Püski, 96–107. p.
- Laki-Lukács László (2001): *A Hodossyak. Egy edelényi kovácsdinasztia történetéből*. [Edelényi Füzetek 24]. Edelény: Edelényi Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum.
- Mód László (2010): Román származású pásztorok Szentesen a 19. században. In: Bali János – Bati Anikó – Kiss Réka (ed.): *Inde aurum – inde vinum – inde salutem. Paládi-Kovács Attila 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék – MTA Néprajzi Kutatóintézet, 116–128. p.
- Moldován Gergely (1913): *A magyarországi románok*. Budapest: Nemzetiségi Ismertető Könyvtár.
- Nagy Gábor (2005): *Ördögmuzsika. A dudáról és utolsó magyar játékosáról, Pál Istvánról*. MA thesis. Szegedi Tudományegyetem BTK Néprajzi és Antropológiai Tanszék.
- Nagy Gábor (2017): „Nem volt neki semmilyen elismertsége, csak a juhászok közt.” A szentesi Jordán szabódinasztiáról. In: Fodor Péter – Gyöngyössi Orsolya (ed.): *Sodrásban. Tanulmányok Dr. Szűcs Judit köszöntésére*. Csongrád: Csongrádi Információs Központ Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, 279–289; figures: 390–392.
- Nagy Gábor (2019): „Ez nekünk olyan, mint a mai üzletembernek a VERSACE!” Csanádi és csongrádi juhászok szürei a 20–21. században. In: Nagy Gábor (ed.): *A Makói József Attila Múzeum Évkönyve III*. Makó: József Attila Múzeum, 166–197. p.
- Pozsonyi József (2010): *A hortobágyi pásztorkalap – és készítői, a balmazújvárosi Mihalkó család*. Balmazújváros: Tiszántúli Történelem Társaság.
- Pozsonyi József (2015): *Pásztordinasztiák Balmazújvároson*. Balmazújváros: Balmazújváros Város Önkormányzata.
- Sztompka, Piotr (2009): *Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer*. Budapest: Gondolat.

SOURCES

József Attila Museum, Makó, Ethnographic Documentation Department NA/408-2019: „A Dani juhászcsalád családfája, nemzedékei, a család története a trianoni időszakban.”

NOTES

¹ I owe my thanks to Amália Oláh Kerekes for her help in researching registers, documents, and family letters.

² Gergely Moldován, in his book on the Romanian inhabitants of the Kingdom of Hungary before World War I, writes, “*Mokáns* are inhabitants of the borderlands of Brassó and Háromszék Counties to Romania, mostly sheep breeders [...]. In the past, it was common among Vlach shepherds to migrate according to the needs of their flock, as is still shown by the lifestyle of the *mokáns* in our country. [...] The relatively near alpine regions of Romania, Bulgaria, Russia, and Turkey used to be full of the flocks of Transylvanian *mokáns*. Even their name was probably taken from Albania, where *muka* stands for sheep, suggesting that the bearer of the name was a shepherd.” (Moldován 1913: 11, 41). The term for the occupation must have survived in surnames whose bearers were mostly shepherds.

³ Interview with János György Dani (1957).

⁴ Interview with János György Dani (1957).

⁵ Interview with Amália Oláh Kerekes.

⁶ Facebook page of the Dani family: <https://www.facebook.com/bogjuhturo.hu> (last access: 20 January 2021).

Fig. 1.: A painting of shepherd Mihály Dani (c. 1810–1878)
(photo by Gábor Nagy, 2018. József Attila Museum, Makó; Photograph Collection 7044).

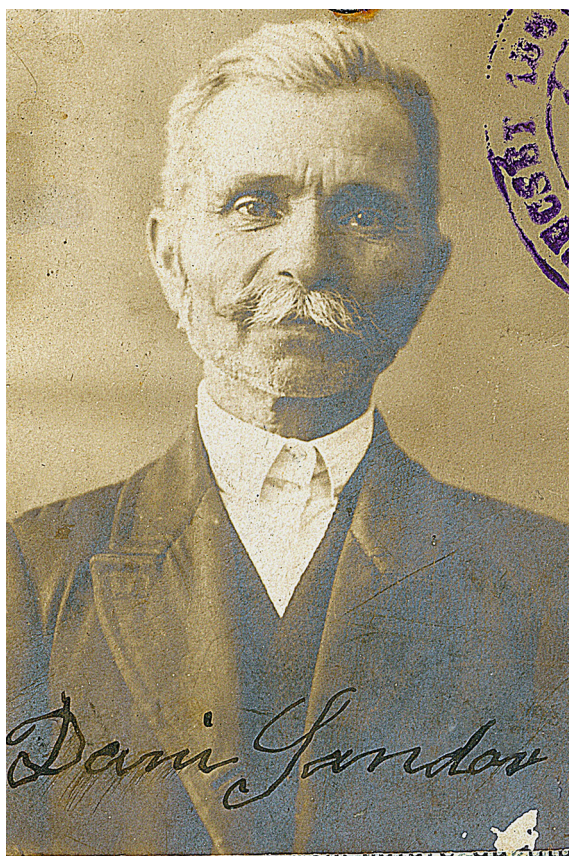

Fig. 2.: A passport photograph of shepherd Sándor Dani (1858–1928) taken in 1920
(Collection of Amália Kerekes Gyuláné Oláh).

*Fig. 3.: An ID photograph of Mrs Sándor Dani, née Anna Sztán (1870–1950)
(József Attila Museum, Makó; Homonnai Collection 8438).*

*Fig. 4.: A painting of shepherd Sándor Dani (1858–1928)
(Collection of Amália Kerekes Gyuláné Oláh).*

*Fig. 5.: János Dani (1900–1942) with his wife Erzsébet Papp
(Collection of János Dani).*

*Fig. 6.: Shepherd János Dani (1927–2013) as a young man
(Collection of János Dani).*

*Fig. 7.: János Dani (1957) in a festive attire
(Photo by Gábor Nagy 2020).*

*Fig. 8.: Portrait of János Dani (1957)
(Photo by Gábor Nagy, 2020).*

*Fig. 9.: Cottage cheese drying
(Photo by Gábor Nagy, 2020).*

*Fig. 10.: János Dani (1957) with his cigája breeding ram Vilmos
(Photo by Gábor Nagy, 2020).*

*Fig. 11.: János Dani (1957) milking by machine
(Photo by Gábor Nagy, 2016. József Attila Museum,
Makó; Photograph Collection 7459).*

*Fig. 12.: István Dani (1958) with his wife, and János Dani's daughter
(Photo by Gábor Nagy, 2016).*

Fig. 13.: The author holds the scholarship of the Hungarian Academy of Arts.

The possibilities of the interpretation of the personal life and the professional career of Ferenc Móra in non-formal learning outside public education

Anikó Kovács-Krassói* – Kata Szilágyi **

*Móra Ferenc Museum **Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Institute of Pre- and Protohistoric Archaeology

Kulcsszavak

Móra Ferenc,
nemformális tanulás
múzeumpedagógia
történelem-régészet
irodalom
helytörténet

Ferenc Móra
non-formal learning
museum pedagogy
history-archaeology
literature
local history

Absztrakt

For the past ten years in the Ferenc Móra Museum, we have been actively changing and reshaping the image of Ferenc Móra, the so-called Móra brand. The Institution has implemented several museum education projects (TÁMOP and EFOP) in the recent past, which have helped to shape the museum visiting habits of the primary and secondary school students and to increase the number of museum visits. The museum pedagogical courses have taken place between the walls of both this reputable Institution and the schools. The courses have happened in a non-formal educational structure, thus beyond the classroom standards of public education, they were the setting for subject and practice oriented, teaching and learning processes. In addition, we also try to assist university students, who are studying in Szeged, with museum internships on different subjects (communication, history, archaeology, ethnography). Besides the objectives of the pedagogical project, we considered it our task to promote a new image of Móra, which can also be considered as a secondary utilization of the project. In our article, we describe the traditional and the new interpretation of the personal life and the professional career of Ferenc Móra, which was achieved by involving different age groups of students in museum pedagogical courses.

Introduction

The primary activities of the Móra Ferenc Museum (later the Institution or the Museum) include the collection, conservation, preservation and scientific processing of cultural heritage and works of art. Furthermore, the systematically organised sources of knowledge and material collections, which are assembled by the museum, should be made available for the public in the form of permanent and temporary exhibitions. The dissemination of the scientific knowledge in written and visual ways and the ongoing paradigm changing for museums in Hungary during recent times, are redefining the relationship between the museums and the local communities, including public education institutions (all kinds of school) (Koltai, 2010; Szabó, 2012: 4–6; Vásárhelyi, 2009). The museum intends to support and strengthen with the exhibitions the fact that the acquired knowledge and experiences shape the personal attitude of the visitors in such a way, that they become museum visitors even in adulthood. Hopefully, the new generation that grows up will be able to fully embrace and feel ownership of the importance of lifelong learning and that they have a responsibility to protect the culture and social environment around them (Hegedűs, 2017: 30–32; Koltai, 2010: 38–53; Koltai, 2011).

The main target groups of the Móra Ferenc Museum are kindergarten children, primary and secondary school students and partly the university students living in Szeged and its immediate surroundings. The Department of Public Relations at the Museum has been in contact with almost all the public schools in Szeged for many years, where there has long been a strong demand for museum pedagogy, advanced courses for talent, and for students to gain new knowledge outside of the school. The leaders of these institutions have recognised the potential of the museum and the collaboration has been exemplary for years. We aim to provide opportunities that are fitting well with today's requirements, which are also harmonized with the expectations of public schools and the interests of the students.

The primary goals of the projects

The Ferenc Móra Museum took part in various projects in order to provide outstandingly talented and disadvantaged primary and secondary school students studying in public education institutions in Szeged with the opportunity to learn formally outside the school walls and to develop their skills and competencies. The main

goal of museum pedagogical projects is to expand and strengthen relations with educational institutions and to create mutually beneficial conditions for organized visits, taking into account local pedagogical programmes. The project is an excellent opportunity to increase and provide the museum with the number of participants in museum pedagogical courses. From the schools' point of view, the aim of the projects is to nurture talent by taking full advantage of museum opportunities, expanding the arena of public education, increasing and broadening the background knowledge outside the school, highlighting and further developing talent, as well as strengthening a motivation for knowledge (Kárpáti, 2009; Kárpáti-Vásárhelyi, 2013).

During the implementation of the projects, the planning of the courses and the elaboration of the themes, we took into account the possibilities provided by the museum, as well as the meeting points of the demands of the local schools. In addition, we sought to establish new common ground. We keep statistics on the exact details of the groups of students visiting the museum in a database (city, school, age group, type of course, exhibition), that can be easily searched and filtered. The evaluation of the data from the database, which dates back several years, is a good basis for seeing the strengths and weaknesses of our museum pedagogical offer, so it is also statistically clear which are the well-proven, and so far, popular topics and methods of the education. On the other hand, the feedback from the regular guided tours and workshops for teachers gives us a good idea of the needs of the target groups and to , which topics in the pedagogical programme of the schools we can relate. to (Kovács-Krassói-Szilágyi, 2016). From this network of contacts with teachers (leisure time organisers, junior and senior school leaders, teachers, kindergarten leaders), we can directly address classes and institutions.

In the last ten years, several significant museum pedagogical projects have been carried out, which only further strengthened the professional relationship between public educational institutions and the Cultural Palace of Szeged, and have resulted in the development of new, innovative activities and the renewal of the entire museum education programme. We present two of the projects for which the authors were professional leaders.

The TÁMOP (TÁMOP-3.2.13-12 / 1-2012-0445) project entitled Hidden Treasures of Szeged took place between 1 June 2013 and 31 July 2014, in the framework of which the Móra Ferenc Museum concluded a cooperation agreement with ten schools and two kindergartens. The program provided an opportunity to organize out of school activities in the museum as a cultural institution. All in all, 199 lessons were organised, which involved nearly 640 participants. In this project, we produced 23 new museum pedagogical programmes and five types of courses which were facilitated on 203 occasions. In total, 356 kindergarten, primary and secondary school pupils from 12 institutions took part in these courses. The success of the project was that the museum's scientific work and its wealth of collections were presented in a way that was appropriate to the age range of the students. The provision of funding helped to ensure that students could attend the sessions free of charge, which helped to make museum visits more accessible to students from poorer family backgrounds (Kovács-Krassói-Szilágyi, 2016: 5). The programmes took into account the importance of the museum's mission, i.e. to make students more open to visiting museums again, and thus gain a more distinctive impression of the museum atmosphere.

After the Hidden Treasures of Szeged project, another so-called EFOP project (EFOP-3.3.2-16-2016-00283) was implemented between 1 March 2018 and 28 February 2020, entitled "Daily rituals in Szeged". The project involved 40 kindergarten children, 160 primary and 40 secondary school students from 5 educational institutions and the six museum pedagogues worked together with 240 participants. In the preparation and implementation of the project, the previous project's data, work network and the openness of the school leaders to participate in a new joint project, were a great advantage. A priority objective of the EFOP application was to involve disadvantaged and multi-disadvantaged students living in peripheral or outlying small towns and villages, which are strongly supported by the European Union and declared a priority, in museum activities. The students of these schools, whether they are suburban schools or small municipal institutions, cannot give their children the museum experience only once a year or not even once a year, due to the very different financial backgrounds of the student groups. Based on our own experience as a museum pedagogue and the lessons learned from the discourses of national and regional professional forums on museum pedagogy and museum andragogy, the active museum pedagogical activity of museums is limited to a few schools. The factors behind this include teacher motivation, the school's commitment to the museum, mobility and flexibility of class exchanges inside the school teacher's community, and the financial background of the students' families (Koltai, 2011). This national tendency is also clearly noticeable in Szeged, where schools located outside the

so-called "big boulevard" ["Nagykörút"] (from Vienna Boulevard [Bécsi körút] to Rome Boulevard [Római körút]) are almost unable to visit the museum in the city centre due to the cost of travel (Fig. 1).

The secondary targets and future prospective

The projects also had several other objectives, some of which overlapped with some of the general future orientations of the Móra Ferenc Museum. The main goal of the Cultural Palace of Szeged is to make its eponym, Ferenc Móra is known to a wider audience and to reposition his works. Based on the general museum, museum pedagogical experiences, and visitor feedback, it has become clear that the publication and literary career of Ferenc Móra are less and less known, as well as the fact that they are limited to the former obligatory reading experiences. The aim of the museum is to change this situation by using all possible means and to make Móra's diverse writings known to visitors.

Although Ferenc Móra was a regularly quoted author in the junior section in the elementary schools' reading education for decades, according to the textbook reviews, this gradually faded and became thematically narrowed (poverty, vulnerability and the multiple knowledge) (Kovács-Krassói, 2020: 49–58). Nowadays, the students typically encounter his writings in the junior section in the elementary school, and fewer and fewer of his works are known. His novel *The Treasure-seeking Little Jacket* [Kincskereső kisködmön], which was taught as compulsory reading for decades, has been almost completely forgotten (Kovács-Krassói, 2021: 44). The projects could make it possible to organise museum pedagogical activities and museum visits to revive the faded memory of Móra and to create a completely new image through other types of works. The most special pieces of the Móra legacy preserved in the museum's Literary History Collection was freely used during the courses, which it also includes his love lyric as well as his love correspondence, which has been published just seven years ago, in the spring of 2014.

Based on the scientific research and the museum pedagogical experience of the Móra Museum, there is a significant paradigm shift in the presentation of Móra. The museum's professional community sees the Móra mission, namely the interpretation of Móra's work as thoroughly and as broadly as possible in terms of sources, as a clear fundamental principle. At the same time, there is a transformation in emphasis on the interpretation of Móra, and the focus shifts from the narrative of poverty to the presentation of Ferenc Móra's unique personality and inner world of thought. This can also be well followed during my museum pedagogical courses in the framework of recent projects. In the light of this, in addition to Móra's professional work, the topic of individual identity and social judgment and relationships is becoming more and more important through the introduction of his person, and completely different pedagogical methods need to be applied for this. In the following, we briefly describe the greatness of Móra's authorship, the many facets of his career, and how they can be integrated into the themes of museum pedagogy. The Móra-related courses in the museum pedagogical projects provide a good cross-section about the transformation of Móra-image (Fig. 2).

Ferenc Móra

Ferenc Móra is one of the most famous figures in Hungarian cultural history. Writer, poet, journalist, archaeologist and museum director, Móra is the name of countless public institutions and public spaces across the country, but his specific works and cultural activities are not well-known. In public education, he is mainly a children's writer in kindergarten and junior section of the elementary school, and his work is only available to students in the context of special school ceremonies, competitions and faculties. Ferenc Móra was an outstanding scientist, artist and public figure of the first half of the 20th century, he had a lasting and special career in many fields, he was at the same time a writer, poet, journalist, newspaper editor, museologist, archaeologist, museum director, to use the words of Gyula Juhász (1927) "a polyhistor of all the sciences".

The colleagues in the Móra Ferenc Museum consider it an important mission to make Móra's multifaceted activity, the actuality of his writings and more nuanced understanding of his personality. To this end, the aim of the institution is to make his manuscripts and correspondence preserved in the museum accessible and researchable. In his lifetime, Ferenc Móra allowed only a narrow segment of his true personality to be seen by himself for the public, and after his death by posterity, and the museum aims to change the current image of Móra. The ambition is to show Móra's true face through his writings; as part of this, a book of love poems published in 2014, addressed to Ferenc Móra's last love, Ilona Kalmár. Following the publication of the book of poems, new publications have been produced on the previously concealed correspondence and poems, both source publication and analysis.

From his polyhistorical and multifaceted personality, we would like to highlight two elements that correspond to his two identities, which we want to make visible in non-formal education. One is Móra, the cigar-smoking archeologist, who also did physical work at the excavations, guided by eternal childlike curiosity, while the other Móra is, the master of words, the polyhistorian scientist, the respected director who was also a soulful, passionate man.

Ferenc Móra, the archaeologist

“My fad is excavation, basically the most innocent child’s play, I do not tramp through anyone’s seeding, I do not step on anyone’s feet with it.”

/ Ferenc Móra, 1979: 441/

Ferenc Móra, after whom the Móra Ferenc Museum was named, began his career in 1904 between the walls of this building. Initially, his duties consisted of arranging the storage of natural history, but he soon started assisting with other collections too. István Tömörkény, the museum director at the time, commissioned Ferenc Móra to conduct his first excavation. As a museum specialist, he earned his colleagues respect with his archaeological excavations. It is important to note that at this time this was not a necessary museum requirement, however, Móra completed the course organised by the National Superintendence of Museums and Libraries, and then in 1908 in Cluj Napoca [Kolozsvár], the formal archaeological training, and acquired a thorough knowledge of the chronology and typology. He perfected his theoretical knowledge and supplemented it during the field experience at the excavation in Pécska, which was led by Márton Roska. One of his most famous and longest-lasting excavations (a total of seven excavation seasons between 1907 and 1914) was in Csóka-Kremenyák (now part of Serbia), where he unearthed the remains of a Neolithic settlement (Kürti, 2007: 6). Its significance is marked by the fact that the world-famous archaeologist Vere Gordon Childe also visited the excavation. The period from 1905 to 1917 is the early period of Móra’s museological activity, was also an extremely active and productive period from an archaeological point of view, which has been handed down to posterity in the form of notes, short descriptions, inventory drawings and articles (Trogmayer, 2008). After the death of István Tömörkény in 1917, Móra was promoted to the museum director, so in the following years he could hardly work in archaeology due to his active museum and public commitments and his workload as a writer. Móra’s archaeological activities were revived in 1925, when János Banner started working as an archaeologist at the Museum and later at the University of Szeged. From the mid-1920s, Móra made a serious commitment to the subject of the burials, the mortuary rites, and former social inequality in the Migration period. Ferenc Móra excavated more than a hundred sites and published a dozen articles on archeology in addition to his vast literary work. His commitment to the excavations is proved by the fact that he financed them even on his own expense, as the Hungarian museums at the time struggled with significant financial shortages (Kürti, 2002; Kürti, 2007) (Fig. 3).

Ferenc Móra, the writer

„My whole life has been spent bouncing between the two coasts, science and fiction, on my little private boat, which I never tied to anyone’s big boat. I’ve landed on one, then on the other, but I’ve never been able to settle down permanently on either.”

/ Ferenc Móra, 1979: 441/

Ferenc Móra is best known as a writer, but his original qualification was as a teacher of geography and natural history. Although he did not graduate at the end of his four years of university education, he worked as a teacher for two months in his first job (Hegedűs, 1969). However, this short period of teaching is significant, as in addition to university studies, this activity also provided the basis for the fact that later, in 1909, together with co-author János Wagner, he also wrote a textbook for civic girls’ schools. In the 1920s, he worked with Géza Voinovich to create reading books for lower grade students in the elementary school system (Adamikné Jászó, 2001).

After a short career as a teacher, Móra moved to Szeged, where he got a job as a journalist at the Szegedi Napló, which was a local newspaper at that time. His work as a journalist quickly made Móra know,

and his most important and permanent column, Máról-holnapra, was a chronicler of the poor. His particular social sensitivity led him to explore and write about tragic fates, which was also a fundamental characteristic of his writing career. His best-known works, whether autobiographically inspired or not, dealt with the fate and perseverance of poor people from many angles. Ferenc Móra began writing for young people at the instigation of the poet and fairy-tale writer Lajos Pósa, in addition to his journalistic work. He became nationally known for his works in My newspaper [Az én újságom] (1889–1944), a children's magazine edited by Pósa. For a short period, between 1912 and 1914, Móra himself edited a children's magazine: he was the editor-in-chief of the weekly children's magazine The Children's Word [Gyermekek Világa], published by the book and paper merchant Lipót Bartos in Szeged (Németh, 2018). This was an important period, since it was in these years and decades that he began to write the core of his children's literature, which is still known today, and his works, which can also be found in primary school textbooks: Under the old walnut trees [Öreg diófák alatt] (1906), Sons of the Slave Man [Rab ember fiai] (1908), Everybody's Little Johnnie [Mindenki Jánoskája] (1911), Csilicsali Csalavári Csalavér [Csilicsali Csalavári Csalavér] (1913), which first appeared in the columns of the My newspaper [Én újságom], as well as The Treasure-seeking Little Jacket [Kincskereső kisködmön] (1918), and Prince Walnutmeat [Dióbél királyfi] (1922). The Treasure-seeking Little Jacket [A Kincskereső kisködmön] was obligatory textbook in primary school for decades.

Although Móra is primarily regarded as a children's writer, he also wrote poetry and novels aimed at adults. His novels were important, and he was awarded the title of honorary doctor of Szeged in 1932 for his work The Golden Coffin [Aranykoporsó], but his only book of poetry published in his lifetime was not considered good. The poems in the Könyes book [Könyes könyv], which was published in 1920 are "quite simply bad" according to the literary historian András Lengyel (Lengyel, quote from Péter 2005: 98). That is also a reason, why it is so important that Móra's love poems in the Untitled Book [Címtelen könyv] were published from the blocked material in the Literary History Collection of the Ferenc Móra Museum. The volume has a special significance in two aspects: on the one hand, the assessment of Móra's lyric is taken to a new level, András Lengyel considers the love poems to be significant from a literary point of view (Lengyel, 2014). On the other hand, the poems made it possible to get to know the love story of Ferenc Móra and Ilona Kalmár, the recipient of the love book.

The basis of the new narrative: the love story with Ilona Kalmár

Ilona Kalmár and Ferenc Móra met in Balatonföldvár in July 1932, and a passionate love developed between them. They could spend only three weeks together in the shore settlement of Lake Balaton, after which they maintained their relationship mainly through correspondence. Móra and his secret love were in "official" correspondence through a friendly relationship, but there was also a secret correspondence between them under the pseudonym Kica Földváry (Kovács-Krassói-Medgyesi-Vészits, 2019). We can learn more about the depth of Móra's emotions from the correspondence, as most of them, thanks to Ilona Kalmár, survived and went to the museum. The writer-museum director often wrote these letters like a diary: several times a day, at different times of the day, sometimes adding his own thoughts, not posting them immediately. In terms of content, the letters are both accounts of daily events and confessions of love; moreover, the correspondence includes two letters to Ilona Kalmár written on the same day, one official and one secret, in two different "styles" (Kovács-Krassói-Medgyesi-Vészits, 2018). These letters are prominent and significant pieces of the Móra Museum (Fig. 4.)

A paradigm transformation in museum and museum pedagogy

It is clear that while the project in 2013 focused on the archaeologist Móra, the chronicler of poverty, and the children's writer Móra from a literary history perspective, the other project in 2018 introduced never-published love letters and poems. The Móra courses in the TÁMOP project were based on more traditional themes, which were more closely integrated into the school curriculum. The literary approach had focused on the importance and role of Móra in strengthening interdisciplinary and the local historical aspects. The exhibition that opened in 2014, entitled Móra's Fairy Tale Empire [Móra mesebirodalma], focused more on the narrative of poverty and used it for social sensitisation (Fig. 5). Although the archaeological courses were activity and experience-based and went beyond the traditional educational framework, they also introduced Ferenc Móra as an archaeologist in line with the requirements of the history curriculum. Authentic ceramic and metal replicas were made by Péter Véninger for the museum pedagogical courses in archaeology. The ensemble of

copies of works of art, consisting of dozens of objects, is suitable for presenting the most characteristic material culture of the period from prehistory to the late Middle Ages. The authentic archaeological copies created from the financial framework of the application created an opportunity for the students of the peripheral schools to receive museum education in their own schools, as a long-term run of the project. In this way, the museum was able to bring the museum's archaeological courses to disadvantaged students who were unable to travel within Szeged or to the county town. The outreach museum course proved to be a success, leading to the renewal of the museum pedagogical programme, which we have named the Mobile Museum. The school life has been changed a lot (frequent teacher changes, integrated day care, etc.) has also contributed to the fact that students are very rarely able to leave the educational institution for lessons. This factor contributed significantly to the fact that the number of Mobile Museum's archaeological courses started to be almost equal to the number of museum visits around 2015. The Mobile Museum has become an umbrella concept and now offers sessions on literature, local history, history, archaeology, natural history and fine arts, linked to all the Museum's collections. Furthermore, the museum's educational palette includes a series of Mobile Museum's tale-therapy, which is unique in the entire country (Fig. 6).

As a result of the changes that have taken place in the museum in recent years, the presentation of Móra's love poems may receive more and more publicity, which tries to address different target groups in different forms. After the publication of a volume of poems, the shadow plays *Untitled Book* [Címtelen könyv] was presented for the first time; based on the love correspondence, the script was written by Andrea Vészits, the great-granddaughter of Ferenc Móra, presented by the actors of the Béla Kövér Puppet Theater in Szeged and directed by Ágnes Kiss at the Móra Museum (Fig. 7).

The poems of the *Untitled Book* [Címtelen könyv] will also appear in the new permanent Móra exhibition, in the Móra's Plenty [Móra Rengeteg]. The exhibition, which opened in the summer of 2020, is more than just an exhibition of literary history, as it shows the diverse character of Ferenc Móra, but also his face as a conservationist, and thus as a champion of a sustainable environment (Fig. 8). At the same time, the archaeologist, librarian and museum director Móra appears in the same way as his romantic character through his love poems. The figure of Ilona Kalmár comes to life in several different ways as an important character in Móra's life.

In line with these efforts, Móra's special thoughts and love poetry are also presented in the museum's educational activities. In terms of the target age group, the focus was primarily on secondary school students, due to the presentation being about love correspondence and love poems, which is more relevant to this age group. The above-mentioned projects provide an opportunity for students to get to know Móra's works and way of thinking from different perspectives.

Of course, the different themes of Móra's courses are not exclusive, they do not contradict each other, and it is equally important to get to know the archaeological and lyrical faces of Móra. But while the archaeologist and children's writer Móra is more part of the Móra image that has been maintained for decades, the "passional" Móra shows students a new, human face. (Fig. 9).

Conclusion

Móra was not only an innovative, critical and modern figure of his time, his ideas are still relevant today. The current state of education suggests that Móra's works are disappearing, and that presenting him as a children's author alone is ineffective. At the most intense stage of language and vocabulary development, the importance of learning Móra's poems and readings need to be acknowledged but its impact is part of a larger, comprehensive study (see a shorter summary by Kovács-Krassói, 2020 and Kovács-Krassói, 2021). It is necessary to present Móra within an institutional framework, and for this, with the Móra course tested during the EFOP project, we consider the secondary school age group to be the most suitable target group. In our opinion, the framework of the compiled unusual Móra course can serve as a short detour in the secondary school system among the canonized works of Hungarian literature of the early 20th century, and can be incorporated as a mobile museum course in the museum pedagogical program of the Cultural Palace of Szeged. The colleagues of Móra Ferenc Museum feel it is its ongoing mission to present Móra's diverse face and his thoughts, which are still relevant today, through as many forums as possible. This can be done through mobile and traditional museum courses, exhibitions and programmes organised around the Móra permanent exhibition. In the future, it may be of particular importance to strongly emphasise Móra's environmental identity as part of the reinforcement of an increasingly topical sustainable approach.

REFERENCES

- Adamikné Jászó, Anna (2001): A magyar olvasástanítás története. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hegedűs, András (1969): Móra Ferenc gyermekszemléletének néhány forrása. In: *Tiszatáj* 23/9, 1969, 843–846. p.
- Hegedűs, Anita (2017): 21. Századi múzeumpedagógia az egyetemisták szemével. In: *Veritatis Imago* 2017/2., 25–34. Available at: http://veritatisimago.hu/ViII-Hegedus_A.pdf. [Accessed 4 May 2021].
- Kárpáti Andrea (2009): Tanulásméletek és múzeumi tanulás. In: Vásárhelyi Tamás – Kárpáti Andrea (szerk.): A múzeumi tanulás kézikönyve. Budapest: Magyar Természettudományi Múzeum – ELTE PPK Multimédiapedagógiai és Információtechnológiai Központ, 75–80.
- Kárpáti, Andrea – Vásárhelyi, Tamás (2013): Kiállítási kommunikáció. Tudomány – kiállítás – kommunikáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Koltai, Zsuzsa (2010): A múzeumi kultúrákövetítés pedagógiai és andragógiai szempontú vizsgálata. Doktori disszertáció. Veszprém: Pannon Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola Pedagógusképzés Pedagógiája Alprogram.
- Koltai, Zsuzsa (2011): A múzeumi kultúrákövetítés változó világa. Veszprém: Iskolakultúra.
- Kovács-Krassói, Anikó (2020): Móra Ferenc emlékezete a közoktatási szövegek dimenziójában. In: *Veritatis Imago* 2019/4–2020/1., 49–58. p. Available at: http://veritatisimago.hu/Vi_VII_KrassoiA.pdf. [Accessed 22 January 2021].
- Kovács-Krassói, Anikó (2021): Móra Ferenc művei az olvasókönyvek tükrében. In: IX. Neveléstudományi és szakmódszertani Konferencia, Komarno, Szlovákia (online). Available at: <http://irisro.org/9programabsztraktNSZK2021.pdf>. [Accessed 10 May 2021].
- Kovács-Krassói, Anikó – Medgyesi, Konstantin – Vészits, Andrea (2018): A titok formái: egy nap, két levél. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, (2014-) Új folyam: 5., 273–283. p.
- Kovács-Krassói, Anikó – Medgyesi, Konstantin – Vészits, Andrea (2019): „...akkor nem vagyok, akkor nem vagy: akkor vagyunk.”: Móra Ferenc titkos szerelmes levelei Kalmár Ilona átírásában (1933. március 1–25.). In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, (2014-) Új folyam: 6., 265–285. p.
- Kovács-Krassói, Anikó – Szilágyi, Kata (2016): Múzeumpedagógia 2.0(16). In: Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. Absztrakt és gyűjteménykötet. 2016, 5. p.
- Kürti, Béla (2002): A régész Móra. In: Lengyel András (szerk.): A hagyomány szolgálatában. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 78–81. p.
- Kürti, Béla (2007): A régész Móra. In: Balogh Csilla (szerk.): Az ezerarcú Móra Ferenc. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 5–9. p.
- Péter, László (2005): Lengyel, András: A „másik” Móra : [könyvismertetés]. In: *Tiszatáj* (59) 12., 94–99. p.
- Lengyel, András (2014): Utószó. In.: Móra Ferenc: Címtelen könyv. Szeged: Wesley Kiadó – Móra Ferenc Múzeum.
- Móra, Ferenc (1979): [szöveggond. Vészits Ferencné] A Daru utcától a Móra Ferenc utcáig. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh, Luca Anna (2018): A Singer és Wolfner Kiadó gyerekkönyv-kiadási és hirdetői tevékenysége a századfordulón. In: *Magyar Könyvszemle*, 134/4., 411–443. p. Available at: http://real.mtak.hu/93656/1/NemethL_MKsz_18-4.pdf. DOI 10.17167/mksz.2018.4.411-443. [Accessed 4 May 2021].
- Szabó, József (2012): Múzeumandragógia, az informális és non-formális tanulás új lehetőségei. In: Szabó, József (szerk.): Múzeumandragógiai tanulmányok. Debrecen: Debreceni Egyetem, Neveléstudományok Intézete Andragógiai Tanszék, 4–8.
- Trogmayer, Ottó (2008): A régészeti gyűjtemény. In: Zombori István (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum 125 éve. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 26–36. p.
- Vásárhelyi, Tamás (2009): Iskola és múzeum kapcsolatáról és annak fejlesztéséről. In: Vásárhelyi, Tamás (szerk.): Múzeum és iskola 2009. Múzeumok a közoktatás szolgálatában. Kutatási jelentés. Szentendre: Szentendrei Néprajzi Múzeum Oktatási és Képzési Központ, 180–193. p.

*Fig. 1: The renewed Móra Ferenc Museum, with the renovated and relocated group of statues of Móra and János Kotormány in spring 2021.
Photo (2021) by Anikó Kovács-Krassói.*

*Fig. 2: Ferenc Móra on the steps of the Cultural Palace around 1930.
Source: MFM inv.nr.: 55.764.15.*

*Fig. 3: Ferenc Móra was working during the excavation of a burial.
Source: MFM inv.nr.: unknown.*

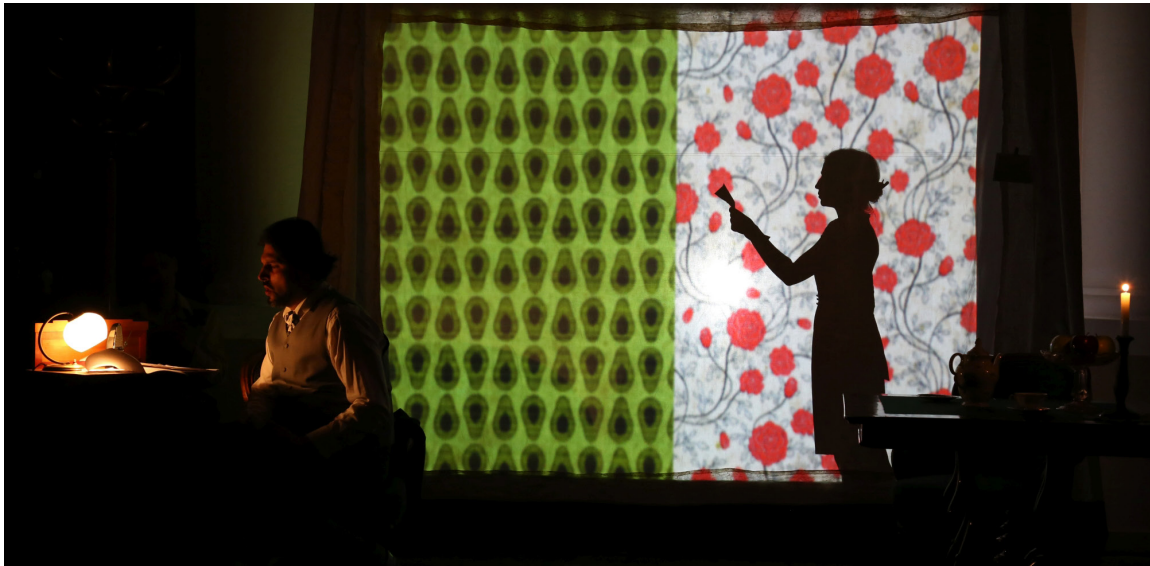
*Fig. 4: Ferenc Móra and Ilona Kalmár at Balatonföldvár in the summer of 1932.
Source: MFM Inv.nr.: 60.33.22.*

*Fig. 5: One moment from the exhibition of Móra mesebirodalma in 2014.
Photo (2014) by Anikó Kovács-Krassó.*

*Fig. 6: Museum pedagogical lesson for high school students (TÁMOP 2013–2014).
Photo (2014) by Kata Szilágyi.*

*Fig. 7: A scene from the shadow play of Címtelen könyv in 2015.
Source: Móra Ferenc Museum.*

*Fig. 8: A detail from the new permanent exhibition of Móra Rengeteg at the Móra Ferenc Museum in summer 2020.
Photo (2020) by Izabella Linczer-Katkó.*

*Fig. 9: Museum pedagogical lesson for kindergarden children (EFOP 2018–2020).
Photo (2020) by Kata Szilágyi.*

Supplements
Detailed plans of the pedagogical programmes

1. The detailed theme of the advanced course for talents 'Ferenc Móra and the world of archaeology' (Museum pedagogue: Kata Szilágyi) /TÁMOP, Hidden treasures of Szeged, 2013–2014/

	Title of the lesson	Short description of the lesson	Applied methods	Duration
1.	Ferenc Móra and the world of archaeology I.	We will look at the subject of archaeological research, its methods and tasks, using original archaeological finds and the Móra Memorial room [Móra-émlékszoba] at the Móra Ferenc Museum in Szeged to give students an insight into how the history of the written and unwritten eras became researchable. From the comparison of archaeological research methods and techniques between the last century and the present day, we will discuss how the role of archaeologists has changed and how it is perceived in society.	Develop innovative ways of thinking and problem-solving skills. During the lesson, students can study a wide range of original archaeological artefacts and replicas through visual perception and touch. The aim is to develop a correct perception of space and time and to build on existing knowledge.	45 minutes
2.	Ferenc Móra and the world of archaeology II.	We overview and repeat the content of the previous theoretical lesson, and then we study the necessary knowledge of materials and the rules of the conservation by looking at original archaeological finds. We visit the sorting rooms and laboratories of the museum's restoration centre in Vásár Street and study the work of the restorers. As a practical activity, students are able to find the matching pieces of a Modern aged glazed vessel.	Allowing students to be creative and develop their own creative freedom and self-expression.	45 minutes
3.	Ferenc Móra's excavation at Csóka and the prehistoric treasures of the Szeged museum I.	The student study is about the prehistory, the concept of culture, the development and evolution of crafts (ceramics and metalwork) based on Ferenc Móra's prehistoric excavation in Csóka-Kremenyák. One aim of the lesson is to make students realise that the "school" subjects/disciplines are not separate, independent modules, on the contrary, these are organically linked to each other and to combine them, they can be able to create a coherent, synthesising knowledge. During the Power Point presentation, students can learn about the prehistoric periods, the relics of the prehistoric communities in Szeged and its surroundings and the results of the excavation of the prehistoric settlement of Csóka-Kremenyák.	The aim of the lesson is to deepen students' sensitivity and receptiveness towards the culture. A problem-centred set of questions will be addressed through individual and group work.	45 minutes
4.	Ferenc Móra's excavation at Csóka and the prehistoric treasures of the Szeged museum II.	We review and repeat the content of the previous theoretical lesson. Then we visit the Museum's Archaeological Collection, where students can study the rules of archaeological inventory, recording, collection management and conservation. Students can then choose some interesting pottery from the collection and create their own replicas from clay.	Allowing students to be creative and develop their own creative freedom and self-expression.	45 minutes
5.	Ferenc Móra's excavation at Szőreg and the Bronze Age society I.	The lesson focuses on the Bronze Age societies based on the excavations of Ferenc Móra in Klárafalva-Hajdova and Szőreg-Szív street Bronze Age cemeteries. The students can see some interesting case studies, how archaeological phenomena and finds can be used to infer the social organisation.	Reflecting on the changes and evolution of human thinking, technical knowledge, socialisation and development, to draw attention to a broader and more colourful approach that can help to strengthen complex learning.	45 minutes
6.	Ferenc Móra's excavation at Szőreg and the Bronze Age society II.	We review and repeat the content of the previous theoretical lesson. Then we visit the Móra Memorial room Móra-émlékszoba and the Bronze Age material of the Museum's Archaeological Collection. Embedded with this new knowledge and with the help of the artefacts, there will be a joint discussion on the differences between Bronze Age and modern society. This is followed by the making of a piece of wire jewellery.	Allowing students to be creative and develop their own creative freedom and self-expression.	45 minutes
7.	„Hun sírok, hun nem azok...” I. The Migration period.	Students can get more information (supplementing the history textbook) about the ethnic groups in the Carpathian Basin during the Migration period, especially the groups, which were settled down in the Southern part of the Great Pannonian Plain (Sarmatians, Huns, Gepids, Avars).	To raise awareness of the importance of acceptance, tolerance and universal values through intercultural differences. Answering a problem-centred question by comparing historical written sources and archaeological finds (developing self-expression skills).	45 minutes
8.	„Hun sírok, hun nem azok...” II. The Migration period.	We review the material from the previous theoretical lesson, with particular emphasis on the costumes, which can also be looked at in the Archaeological Collection. During the craft activity, students can make a leather sling and decorate it with coloured glass beads.	Allowing students to be creative and develop their own creative freedom and self-expression.	45 minutes
9.	Ferenc Móra and the publicity of archaeology I.	The first news report about the archaeological excavation was broadcast from Ferenc Móra's excavation. After watching it, we can also read and do text analysis on a couple of fiction columns and shorter stories, which were written by Ferenc Móra. These are also very informative archaeological writings. These writings, written in the style of Ferenc Móra, can also be interpreted as a genre of archaeological science education, and we will use them to compare the extent to which archaeological research and the social perception of archaeology have changed over the last hundred years.	The aim of the lesson to deepen the understanding of historical time, comparing different periods from different perspectives. Independent opinion-forming, creative thinking and effective problem-solving, both individually and in groups.	45 minutes
10.	Ferenc Móra and the publicity of archaeology II.	Review and refresh what the students have learned in the previous theoretical lesson. After that, during the practical activity the students can work in groups to write a report about an excavation of the M43 motorway. The task is to create a text that is appropriate in the recent press and the time of Ferenc Móra. Before the writing part, the students can get some information by a Power Point presentation of the excavations carried out.	In group work, we aim to develop students' creative thinking, their own creative freedom and self-expression skills.	45 minutes

2. The detailed theme of the monthly literature course 'Faces of Szeged, places of Szeged: secrets, stories' (Museum pedagogue: Anikó Kovács-Krassó) /TÁMOP, Hidden treasures of Szeged, 2013–2014/

	Title of the lesson	Short description of the lesson	Applied methods	Duration
1.	The most important surroundings of Ferenc Móra in Szeged	An introduction to the private life and professional career of Ferenc Móra. We visit the Cultural Palace of Szeged, as the most important memorial place of Móra, and all other significant places of his life. Visit to the Móra Memorial room [Móra-émlékszoba]. The presentation about those ethnographic objects that were collected by Móra in the Ethnographic Collection of the Móra-Museum.	The aim of the course is to develop an interdisciplinary approach using students' knowledge of literary history and history. After the reception of the material and architectural spectacle, to process impressions together, to formulate questions and to inspire the discovery of connections.	2x45 minutes
2.	The most important literary legacy of Ferenc Móra	Visit to the Literary History Collection. View of original literary manuscripts.	To explore the links between the intangible and tangible heritage. The importance of cultural institutions' collections and the dissemination of sources.	2x45 minutes
3.	The most important local historical legacy of Ferenc Móra	Presentation of the life of Ferenc Móra in Szeged. Reviving stories, locations, study-walk in the writer's Szeged-related buildings and public spaces.	The importance of a narrative approach to literary and local history.	2x45 minutes
4.	The most important events in the life of Ferenc Móra	Power Point presentation about the career of the writer. Ferenc Móra today - update.	The imprint of a personal life in the works. The importance of biographical elements for the analysis of intangible heritage. Text analysis, cooperative work, drama pedagogy, intellectual quizzes.	2x45 minutes
5.	The spirituality of Ferenc Móra presented in an exhibition	A visit to the exhibition of Móra's Fairy Tale Empire Móra mesebirodalma .	Sensitisation session using the tools of drama pedagogy, through the life situations and reflections of the characters of the best-known children's novel, The Treasure-seeking Little Jacket [Móra mesebirodalma].	2x45 minutes

3. The detailed theme of the monthly literature course 'Ferenc Móra, the passionate man' (Museum pedagogue: Anikó Kovács-Krassó) /EFOP, Daily rituals in Szeged, 2018–2020/

	Title of the lesson	Short description of the lesson	Applied methods	Duration
1.	Ferenc Móra, the passionate correspondent.	Visit to the Literary History Collection of the Móra Ferenc Museum. Review of Móra's extensive correspondence.	The reconstruction the public and political events of the period by analysing the content of letters. Text analysis, cooperative work.	2x45 minutes
2.	Ferenc Móra, the passionate journalist.	Textual analysis of Móra's publications.	Characteristics of contemporary celebrity and blogging, content analysis and content production based on Móra's articles. Style practices in cooperative work.	2x45 minutes
3.	Ferenc Móra and the love.	The presentation about the love letters of Ferenc Móra as the most exceptional pieces of the Literary History Collection. Revealing the figure of Ilona Kalmár, the last beloved one of Ferenc Móra.	Museum pedagogical demonstration, illustration.	2x45 minutes
4.	Ferenc Móra, the discovered lyricist.	Presentation and adaptation based on the poems in Untitled Book [Címtelen könyv], which were written by Ferenc Móra. The "afterlife" of a love relationship.	Photographs, manuscripts, memoirs and the establishment of a new kind of narrative through love story of Ferenc Móra.	2x45 minutes
5.	The shaping of the "new" character of Ferenc Móra. The "significance" of a muse.	The formation of the human image of Móra. Ilona Kalmár as the most important custodian of Móra's intellectual legacy.	The idealised literary character versus the realistic presentation. Image destruction and image building, the role and importance of the press and literary criticism.	2x45 minutes

Móra Ferenc életművének interpretációs lehetőségei a köznevelésen kívüli nemformális tanításban

Kovács-Krassói Anikó – Szilágyi Kata

A Móra Ferenc Múzeumban az elmúlt tíz évben aktívan alakítjuk és formáljuk újjá a Móra Ferencről kialakult képet, az ún. Móra-imázst. A közelmúltban az intézményben több múzeumpedagógiai projekt (TÁMOP és EFOP) valósult meg, amelyek általános és középiskolai diákok múzeum látogatási szokásainak formálását és a látogatások számának gyakoriságát segítették elő. A múzeumpedagógiai foglalkozások mind a patinás intézmény, mind az iskolák falai között ún. nemformális oktatási struktúrában történtek, a közoktatás tanrendi követelményein túl tárgy- és gyakorlatközpontúbb oktatási-tanulási folyamatok színterét jelentették. Emellett a Szegeden tanuló egyetemi hallgatók megszólítására is törekszünk, erre például a különböző szakok (kommunikáció, történelem, régészet, néprajz) múzeumi gyakorlatai kiváló alapot jelentenek. A pedagógiai projekt célkitűzései mellett feladatunknak tekintettük egy új Móra-kép elősegítését, amely egyben a projekt másodlagos hasznosulásának tekinthető. Cikkünkben Móra Ferenc életének és munkásságának hagyományos és újfajta bemutatását ismertetjük, amelyet eltérő életkorú diákok bevonásával értünk el a múzeumpedagógiai foglalkozások alkalmával.